

अभिव्यक्ती

- अभिजित टोणगांवकर

अभिव्यक्ती

लेखक: अभिजित टोणगांवकर

ई साहित्य प्रतिष्ठान

अभिव्यक्ती

लेखक: अभिजित टोणगांवकर

Aditi, Plot 78, Sector 24,

PCNT, Nigadi, Pune – 411 044

मुखपृष्ठ: श्रेयस टोणगांवकर

सर्व हक्क: मीनल टोणगांवकर

(meenalt@gmail.com)

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखकाची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई (दंड व तुरुंगवास) होऊ शकते.

This declaration is as per the Copyright Act 1957 read with Sections 43 and 66 of the IT Act 2000. Copyright protection in India is available for any literary, dramatic, musical, sound recording and artistic work. The Copyright Act 1957 provides for registration of such works. Although an author's copyright in a work is recognised even without registration. Infringement of copyright entitles the owner to remedies of injunction, damages and accounts.

प्रकाशक :- ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

Whatsapp- 9987737237

(विनामूल्य ईपुस्तकांसाठी फ़क्त नाव गाव कळवा)

प्रकाशन : २८ फेब्रुवारी २०२६

छापिल प्रत खासगी वितरणासाठी उपलब्ध

देणगी मूल्य- रु. १५०/- फक्त

(१००% रक्कम लेखकाकडे छपाईचा खर्च म्हणून जाईल.)

(संपर्क- मीनल टोणगांवकर - meenalt@gmail.com)

© esahity Pratishthan®2026

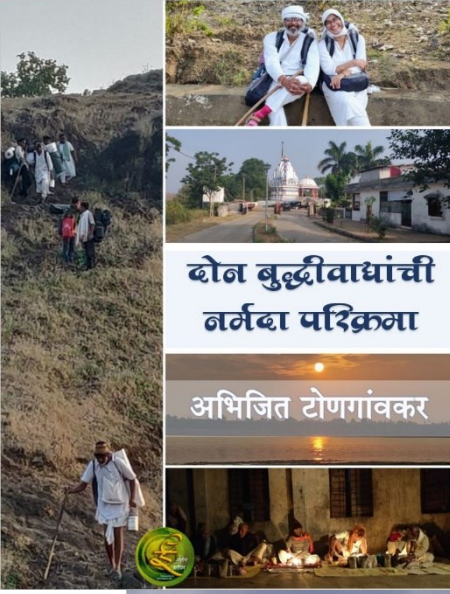
- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फ़ॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची लेखी परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

अभिजित टोणगांवकर

शिक्षणाने इंजिनिअर, पोटापाण्यासाठी आयुष्यभर सॉफ्टवेअर लिहीलेले. मित्र, बडबड, पुस्तके, लिखाण, स्वयंपाकाचे प्रयोग, आणि खाबू गिरी विशेष प्रिय. स्वतःच्या आवाजवरच्या प्रेमापोटी बरीच मराठी पुस्तके रेकॉर्ड केलेली. गौरी देशपांडे, इरावती कर्वे, आणि जीए हे यासाठीचे आवडते लेखक. ज्ञानेश्वरीचं रेकॉर्डिंग जास्तच जवळचं. बंगलोरहून प्रकाशित होणाऱ्या मित्रमंडळ कट्टामध्ये स्फुट लेखन केले आहे. नर्मदा परिक्रमा, कैलाश मान सरोवर सारखे अचाट उपक्रम यांची आवड.

सध्या समुपदेशक म्हणून काम - eikanarekaan.in/

दोन बुद्धीवाद्यांची
नर्मदा परिक्रमा

अभिजित टोणगांवकर

नर्मदा परिक्रमेतील अनुभव

"दोन बुद्धीवाद्यांची नर्मदा परिक्रमा"

या पुस्तकात, तर कैलास यात्रेतील
अनुभव

"श्री कैलाशजी"

या पुस्तकात प्रसिद्ध केलेले आहेत.

संपर्क : atongaonkar@iitbombay.org,

+91-99804-27501

हे पुस्तक आईला अर्पण.
माझा लिखाणाचा गुण (आणि हस्ताक्षर!) तिच्याकडूनच आलं
असणार.

आणि मीनलला सुद्धा.
तिच्या बरोबरच्या गप्पामधूनच बरेच लेख मिळाल्याबद्दल!

मनोगत

माझ्या स्फुट लिखाणाचं हे पुस्तक तुमच्या हातात देताना एक खास आनंद वाटतोय. हे पुस्तक व्हावं ही माझ्या भावाची आणि बायकोची मनापासून इच्छा होती. मी काही प्रकाशित करावं इतकं चांगलं (अजून तरी) लिहित नाही, असं मी सांगत होतो. शेवटी बहुमताचा विजय झाला - आणि त्याचा परिपाक म्हणून हे पुस्तक. तुमच्या हाती.

मी का लिहितो? थोडा विचार केल्यावर लक्षात आलं, की डोक्यात काहीतरी कल्पना असते, काहीतरी विषय सुचत गेलेला असतो, आणि तो कागदावर उतरवून टाकणं हे आवश्यक बनतं. नाही तर तो डोक्यात तसाच गर्दी करत राहतो आणि मग इतर काही सुचत नाही. काही लोकांना स्वतःचा आवाज आवडतो असं म्हणतात - मला माझे कागदावर लिहिलेले शब्द आवडतात. आणि मी लिहितो.

माझं बहुतेक सगळं लिखाण हे या पठडीतलं असतं. एकदा लिहून टाकल्यावर परत तसंच लिहिताही येत नाही. या आधी लिहिलेली दोन्हीही पुस्तकं ही त्याच process मधली. पण ती दोन्ही अनुभव वर्णन करणारी आहेत, हे ललित लिखाण. बंगळुरूच्या 'मित्रमंडळ कट्टा' ला अधूनमधून म्याटर कमी पडायचं, मग संपादक मंडळात असल्याने आयत्यावेळी काहीबाही खरडलेलं आहे. त्यातले काही हे लेख.

आता, मी काही खूप छान वगैरे लिहितो असं नाही, पण झालंय असं की एखादा लेख टाकल्यानंतर तीन-चार लोक त्याच्यावरती Thumbs Up टाकतात किंवा एखादी ओळ लिहितात. क्वचित कधी प्रायव्हेटली हे आवडलं नाही, हे पटलं नाही, असंही लिहितात. म्हणजे तो लेख कोणीतरी वाचला याची ती एक पावती असते. आणि खरं सांगायचं तर ते सुखावह असतं. 'मी आहे' याची ती पोचपावती असते! आश्चस्त करणारी असते. ही सर्वस्वी माझी मानसिक गरज असणार.

एका disclaimer ची इथे आवश्यकता आहे. बऱ्याच लेखांमध्ये आलेलं माझं किंवा मीनलचं वर्णन आणि माझं खरं आयुष्य यात काही साम्य आढळल्यास तो केवळ योगायोग आहे! मी माझे अनुभव वापरतो पण आत्मचरित्रात्मक लिहीत नाही!

काही लेखांच्या बाबतीत असं होतं की लेखावर काहीच प्रतिक्रिया येत नाही! या संग्रहातला 'माझ्या मैत्रिणी' हा असा एक. हा लेख नेहमीप्रमाणेच मी माझ्या मित्रांच्या, कौटुंबिक ग्रुप वर टाकला! त्यानंतर Radio Silence म्हणजे काय याची अनुभूती आली! एक दोघांनी पर्सनल प्रतिक्रिया दिली - पण तेवढीच. खूप जणांनी लेख वाचल्याचं दिसलं पण प्रतिक्रिया इल्ले! बरं म्हणावं तर विषय तसा काही नाजूक वगैरे नाही! मग असं का? जरा अस्वस्थच होतो. आपण लिहिलेले सगळंच काही इतरांना आवडणार नाही हे समजत होतं , पण अनुल्लेखाने कधी टाळलं पण जाईल असं वाटलं नव्हतं. अनुभवांच्या वैविध्यात अजून एक प्रकार जमा झाला!

एका मित्राशी या बाबतीत बोललो. वैदिक वाङ्मयाचा त्याचा बऱ्यापैकी अभ्यास आहे. 'अरे,तुला आवडतं म्हणून तू लिहितोस. ते तुझं काम! आवडणं, न आवडणं, त्यावर प्रतिक्रिया देणं, न देणं - हे वाचकांचं! त्यांनी वाचलंच पाहिजे ही तुझी अपेक्षा सुद्धाजरा अवाजवीच! ते ठरवणारा तू कोण? तू लिहीत रहा, वाचक मिळतील,न मिळतील ही अपेक्षा सोडून दे'. मित्र महानच! श्रीकृष्णाचा 'कर्मण्ये वाधिकारस्ते' हा उपदेश त्याने मराठीतून मला समजावला.

पण त्याने मन शांत झालं - आणि कोणी माझं लिखाण वाचेल का याची पर्वा न करता, लिहीत राहिलो! त्यातून तयार झालेलं हे पुस्तक.

अभिजित टोणगांवकर, नोव्हेंबर २०२५

माझं(ही) मत

अभिव्यक्ती हे पुस्तक म्हणजे अभिजितने गेल्या काही वर्षांत लिहिलेल्या लेखांचे संकलन. त्याची लिहिण्याची style माझ्या आवडीची. लिहिण्याची शैली सहज, ओघवती, आणि अगदी साधी आहे. उगीचच जड बोजड शब्द, अती अलंकारात्मक किंवा उपदेशात्मक भाषा नाही. साधा, सोपा सरळ आणि सहज विचार तितक्याच सहजतेने मांडणं हे त्याच्या लेखनशैलीचे वैशिष्ट्य!

मजा अशी आहे ती त्याच्या tangential thinking ची. तिथे हें लेखन वेगळं असण्याबरोबर परिणामकारक ठरतं. अंतर्मुख करतं. दोन घटका करमणूक हा कुठल्याही लेखनाचा उद्देश असण्यात चूक काहीच नाही. पण त्याच बरोबर आपल्या रोजच्या जगण्याला एक नवीन दिशा देणारे हें लिखाण आहे. मुख्य म्हणजे तो लिखाणाचा उद्देशच नाहीये. पण तरी तसा परिणाम करणारं लिखाण आहे.

आपल्या आजुबाजूच्या घडणाऱ्या प्रसंगांचे त्याच्या निरीक्षणातून लिहिलेले हे लेख त्याच्या साठाव्या वाढदिवसाच्या निमित्ताने आपणा सर्वांपर्यंत पोहोचवता आले हे फारच आनंददायी आहे.

मीनल टोणगांवकर

कौतुक

अभिव्यक्ती हे अभिजितचं पहिलं छापील पुस्तक. अभिजित माझा मुलगा, त्यामुळे त्याच्याबद्दल लिहिताना माझा शब्द कौतुकात जरा रेंगाळतो. प्रत्येक पहिल्या गोष्टींचं कौतुक होतं तसं वाचकांकडून प्रतिसाद मिळावा ही अपेक्षा. कला जेव्हा उपजत, उत्स्फूर्त असते तेव्हाच ती विशेषत्वाला पोहोचते - तशीच ही अभिजितची लेखन कला. त्याचा साधा सरळ मिस्किल स्वभाव, सकारात्मक दृष्टिकोन, प्रत्येक प्रसंगाकडे कुतुहलाने पाहण्याची वृत्ती; त्यामुळे त्याच्या सहवासात जशी प्रसन्नता येते तसंच हे पुस्तकही हलकं फुलकं आल्हाददायक झालं आहे.

सामान्य माणूस हा त्याच्या लेखनाचा नायक आहे. 'आयुष्य हसत खेळत जगावं' असं कविवर्य मंगेश पाडगावकरांनी सुचवलं आहे, तोच धागा पकडून त्याने सर्व लिखाण केलं आहे. सामान्य माणसाचं आयुष्य निरस कंटाळवाणं असतं. दिनक्रमात तोचतोचपणा असतो. आला दिवस, गेला दिवस - ह्या वृत्तीने आपण जगत असतो. त्यात जर एखादी आनंदाची सुखद झुळूक आली, तर किती छान वाटेल. अभिजितकडे साध्या प्रसंगातूनही सुखाचे हिंदोळे शोधण्याची दृष्टी आहे, आवाका आहे. या सुखाच्या शोधाची गुरुकिल्ली या पुस्तकात सापडते. या संग्रहातल्या नर्मदा मैयाचं वर्णन प्रेरणादायी आहे. गरम भात, साधवरण भात, शेजारी लिंबाची फोड, असं जेवण तेही आयतं मिळायला भाग्य लागतं, किंवा साधी तलम साडी नवऱ्याचं लक्ष वेधून घेते; अशी चाणाक्षवृत्ती जे समाधान देते, तसं काही समाधान हे पुस्तक नक्की देईल.

त्याच्या लेखन कलेची ही शुभ रुजवात आहे. हा वेल भरावा, फुलत जावा, असा आशीर्वाद व शुभकामना माझ्यासारख्याच तुमच्याकडूनही त्याला लाभाव्यात या प्रार्थनेबरोबर थांबते.

अंजली टोणगांवकर

लेखानुक्रम

कर्मण्ये वाधिकारस्ते!.....	13
देवमूर्तीचा वृद्धाश्रम!	17
मी तसा जात्याच खादाड	20
राबणारे हात!	24
दोन प्रवासी	28
बलुतेदार - आजचे!	32
बाबा ...	39
ज्ञानेश्वरी वाचतांना	41
एक वेगळं नातं ...	49
सय - सोयऱ्यांची	51
आईचं आता वय झालंय!	54
शेवटची पंगत	56
मुलगी हापूस ...	60
गौरी!	63
अंतिम सत्य	66
माझ्या मैत्रिणी	72
प्रपोजल...	77
लोभ ठेवायचा नाही	79
योग	84
आईच्या सासुरवासात मी!	87
दुःख व्यक्ताना ...	93
३१ डिसेंबरची कहाणी	98
फलश्रुती	106

कर्मण्ये वाधिकारस्ते!

आज सकाळी नेहमीच्या बागेत फिरायला गेलो तेव्हा बागेतल्या जॉगिंग ट्रॅकवर एक गोगलगाय दिसली. साधारणपणे दीड दोन इंच लांब, बोटाच्या पेराएवढी जाड. शेवाळलेलं पान जमिनीवर पडलेलं असावं अशी दिसणारी. काल रात्री भक्कम पाऊस झाल्यामुळे कदाचित बाहेर पडलेली. मीही पानच समजणार होतो, पण त्या पाना मागच्या चकचकीत रेषेमुळे, ते पान नाही हे कळले. थोडं पुढे गेलो, तेव्हा आणखीन एक दिसली. फरक इतकाच, की ही दुसरी, कुणा धावणाऱ्याच्या पायाखाली आलेली होती! मला त्या पहिल्या गोगलगायीचं भविष्य दिसलं. मी मागे वळलो. उचलली, आणि बाजूच्या गवतावर ठेवून दिली.

त्या तलावाभोवतीच्या पुढच्या चकरेत मग, चार-पाच गोगलगायींना आणि एखाद दोन गांडुळांना असेच बाजूला नेऊन ठेवले. आजच्या दिवसातले सत्कार्य केल्याच्या स्व-समाधानात माझीच मी पाठ थोपटून घेत असताना, एक विचार हळूच डोकावून गेला. मी जे केले ते माझ्यासाठी तरी योग्यच होते. पण त्या गोगलगाईंसाठी? मी तिचे भले केले, का गवतातल्या साप, सरडा, भटकी कुत्री यांच्या जास्तच जवळ नेऊन सोडले? मग माझी कृती भली, हे कसे ठरवायचे? का या सर्व शक्याशक्यतांचा विचार करत पण निर्णय होईपर्यंत काहीच न करता मी थांबायला पाहिजे होते? आणि तेवढ्यात एखाद्या चालणाऱ्याने अवचित पाय देऊन त्या गोगलगायीला चिरडले असते तर?

गरुड पुराणात एक गोष्ट आहे, आणि ती जगातल्या इतर साहित्यांमध्ये सुद्धा थोड्याफार फरकाने येऊन जाते. थोडक्यात ती अशी आहे. एकदा श्री विष्णूच्या

दरबारात एक पाखरू अचानक येऊन श्री विष्णूंना त्याच्या मागे लागलेल्या यमदूतांपासून वाचवण्याची विनंती करते. त्याच वेळेला तिथे आलेल्या श्री यमदेवांना पाहून गरुडाला त्या पाखरांच्या मागे हात धुवून लागल्याचा राग येतो आणि तो त्या पाखराला घेऊन दूर वरच्या जंगलात सोडायला निघून जातो. हे पाहून श्री यमराज जाणाऱ्या गरुडाला नमस्कार करत म्हणतात, 'त्या पाखराचा मृत्यू इथून पन्नास कोसावरच्या एका जंगलात लिहिलेला आहे, आता ते पाखरू तिथे वेळेत पोहोचेल!'

आपण करत असलेल्या कृत्याचा नक्की परिणाम काय, याची कल्पना आपण करू शकत नाही. त्यावर वाजवीपेक्षा जास्त विचार करू नये, हेच योग्य. आपल्याला चांगले वाटलेल्या, आपण भलेपणाने करू इच्छिणाऱ्या गोष्टी करण्यावाचून राहू नये. 'मा फलेषु कदाचन' याचा हा एक व्यावहारिक अन्वयार्थ!

गोगलगायीला उचलणे सोपे होते. गांडूळांना उचलणे अवघड काम. बुळबुळीत शरीर आणि श्वासाइतकी नैसर्गिक वळवळ. सर्वस्वी निरुपद्रवी प्राणी. पण तरीही हाताने उचलणे कठीण होते! तेव्हा एक पान घेतले आणि एका काडीने गांडूळाला पानावर सरकवून बाजूच्या गवतावर टाकले. एक गांडूळ पानावर स्वस्थ बसले. रेल्वेचे तिकीट गाडी सुटता सुटता कन्फर्म झाल्यावर होणारा आनंद बहुदा त्याला झाला असावा. तर दुसरे जरा स्वाभिमानी. 'माझ्या आयुष्याला मीच जबाबदार' वगैरे विचार करणारे असावे. मी पान उचलून नेतांना त्याची वळवळ चालूच. मध्येच अंग उंचावून काही आधार मिळतो आहे का हे बघायचा त्याने प्रयत्न केला. त्या अधांतरी अवस्थेतही परिस्थितीवर काही ताबा मिळवायचा त्याचा तो अट्टाहास माझी मात्र तारांबळ उडवून गेला.

हार्वर्ड बिझनेस रिव्ह्यू मधल्या एका बहुचर्चित 'पॅराबल ऑफ साधू' लेखात एक विचार आहे. एखाद्या व्यक्तीला जर तुमची मदत नको असेल, ती तसे निक्षून सांगत असेल, तर केवळ तुम्हाला ठीक वाटते म्हणून ती मदत करण्याचा हक्क

तुम्हाला आहे का? गांडूळांना ब्लड प्रेशर असते का, हे मला माहिती नाही. पण असलेच, तर एका गांडूळाचे तरी ते मी खूप वाढवले हे नक्की.

विचार करा. सरळ चालत असताना अचानक एक पान पुढे येणे. त्यावर अत्यंत वेदनामय रीतीने ढकलले जाणे. मग जमिनीचाही संपर्क तुटून अधांतरी असणे. हा सगळाच अनुभव अकल्पित दुःखदायक असणार यात शंका नाही. त्याच्या मागचे कारण माझ्यासाठी आणि शेवटचा परिणाम त्या गांडूळासाठी, कितीही चांगला, उदात्त असला, तरी त्याची जाणीव त्या जीवाला नव्हतीच हे नक्की. म्हणजे त्या दहा सेकंदापुरते तरी त्या गांडूळासाठी मी दैव, प्रारब्ध, नियती, वगैरे झालो नव्हतो का?

थोडेसे पुढे जाऊन, आपण ज्याला आपल्या कपाळीचा भोग समजतो, तेही असेच कितीही दुःखकारक असले, तरी आपल्याच भल्यासाठी होणारे काही असू शकेल का? अंतिम उद्देश चांगला पण त्याचा मार्ग आपल्यासाठी वेदनामय! आपल्याला कठीण अनुभवातून ढकलणारी ही शक्ती ह्यालाच दैव समजायचे का? 'माझ्याबरोबर जे होत आहे, ते निमुटपणे सहज सहन करत राहणे योग्य', असा याचा अर्थ होतो का? या प्रश्नाला सरळ उत्तर माझ्याकडे तरी नक्कीच नाही.

ओहोटीने मागे सोडलेल्या असंख्य स्टार फिशना, एक मुलगा एक एक करून पाण्यात फेकत होता. एका माणसाने विचारले, "इथे इतके मासे आहेत. कितीना वाचवू शकशील?" त्यावर एक मासा हातात घेऊन, आणि त्याला पाण्यात फेकत, मुलगा उत्तरला, "किती ते माहित नाही. पण या एकाला तर नक्कीच वाचवले!" माझ्या मते हाच विचार योग्य आहे. आपण इतरांना मदत करणे थांबवू नये, आणि आपलीच परिस्थिती सुधारण्याचा प्रयत्न सुद्धा. श्रीकृष्णांनी अर्जुनाला हेच नाही का सांगितले? 'तू तुझे काम कर. बाकी माझ्यावर सोडून दे!' जे योग्य वाटेल ते जरूर करत राहावे, मग पुढेमागे क्वचित ते अयोग्य ठरले तरी, भगवंतांवर सोडून

द्यावे. कृत्य करतानाच माझा विचार महत्वाचा. तो योग्य असेल तर ती कृतीही योग्यच.

त्या गोगलगार्यांना उचलल्यामुळे त्यांनी मला धन्यवाद दिले, का नाही, हे माहीत नाही! पण त्यानिमित्ताने मला एका लेखाचा विषय मिळाला याबद्दल मी मात्र त्यांचा मनापासून ऋणी आहे. सकाळी फिरण्याची एक सवय, चार गोगलगायी, दोन गांडूळ, आणि एक लेख!

फेब्रुवारी – २०१७

-0-0-0-

देवमूर्तीचा वृद्धाश्रम!

बागेतल्या कोपऱ्यातल्या त्या चौथऱ्याकडे फारसं लक्ष कधी गेलं नव्हतं. कारणही नव्हतं. साधारणपणे तीन बाय चार बाय चारचा एकविटी सिमेंटचा बॉक्स. पुढून उघडा. आत मध्ये दोन दगड शेंदूर लावलेले. तळ्याभोवतीच्या शेतजमिनीत कधीकाळी कुण्या भाविकाच्या नवसाला पावल्यामुळे स्थापले गेलेले असावेत. आता दगड काढून टाकता येत नाही म्हणून हा चौथरा बांधला गेलेला असणार.

सांगायचं कारण, चौथऱ्यावर त्या दिवशी एक गणेश मूर्ती दिसली. गंमत वाटली. कुण्या परगावच्या सॉफ्टवेअर इंजिनियरला घर सोडताना एखाद्या म्हाताऱ्या थरथरत्या हातांनी दिलेली असणार, आणि बंगलोर मध्ये घर बदलताना, नवे घर घेतल्यावर, किंवा परदेशी जाण्याची संधी मिळाल्यावर, अडचण झालेली, पण बालपणाच्या संस्कारांमुळे कचऱ्यात टाकूनही न देववणाऱ्या त्या मूर्तीसाठी, हा चौथरा एक उत्तम सोय, किंबहुना छान पळवाट होती. मनःशांती देणारी. पण सोय झाली, म्हणून मूर्तीचे नशीब छान नव्हते. त्या मूर्तीची स्थापना चौथऱ्यावर झाली होती. बसायला जागा होती, पण ऊन, पाऊस, थंडी, वाऱ्यापासून सुटका नव्हती! मी ती मूर्ती आतमध्ये ठेवली, पण दुसऱ्या दिवशी ती परत वरती आली. म्हणजे देव मूर्तीलाही दैव भोगातून सुटका नव्हती.

मग हळूहळू मूर्तीची संख्या वाढतानाच दिसली. पहिल्या मूर्तीच्या आगमनाने इतरांची जणू भीड चेपली. बरेचसे गणपती आले. तुरळक शंकर, देवी, बालाजी, गुरूनानकजींचा फोटो. मग एखाद दोन महावीर, बुद्धही. चौथरा सर्वधर्मसमावेशक होता. ते लवकरच सिद्धही झाले. एके दिवशी एक मेरी आणि बाल

येशु तिथं दाखल झाले. पैगंबर मूर्तीपूजा विरुद्ध होते म्हणून, नाहीतर तेही तेथे दाखल झाले असते. चौथऱ्याने मात्र सर्वानाच सामावून घेतले. एक अजून सामायिकता होती. सर्व मूर्ती उन्हात पावसात होत्या. त्यापैकी कोणीच त्या छोट्या खोलीत आत नव्हते! एखाद्या रईस जमीनदाराने आपल्या जुन्या वाड्याची ओसरी लोक-कल्याणासाठी खुली, आणि स्वतः मात्र सुखात वाड्यात राहावे, तशी स्थिती होती. 'खोलीतले' देव आणि 'खोलीवरचे' आपापली जागा पकडून होते.

उतरत्या सूर्याची किरणे बागेतल्या झाडांमधून त्या चौथऱ्यावर पडली की ते दृश्य एखाद्या पेन्शनर क्लब मधल्या संध्याकाळचे दिसायचे. आणखी एक दिवस मावळला याचं दुःखमिश्रित समाधान काही चेहऱ्यांवर, कोणी हातात कप घेऊन मावळत्या सूर्याकडे बघत, गतआयुष्याच्या अवलोकनात, कुठे चार दोन जण एकत्र बसून हसत खेळत कुणाची टांगखिचाई करत आहेत, पण सगळेच वृद्धाश्रमाच्या गेटकडे, आपल्या मुलानातवंडांपैकी कोणी येईल याची वाट बघत असलेले.

त्या सायंप्रकाशात या देवमूर्ती आपल्या गतवैभवाच्या आठवणी सांगत असतील का? कधीकाळी घरातल्या सणसमारंभात या मूर्तींना उत्सवमूर्तींचा मान असणार. पूजासाहित्यापैकी उत्तमोत्तम फुले, पत्री, महानैवेद्याचे ताट, यांकडे त्या घरातल्या कर्त्या पुरुषांने आवर्जून लक्ष दिलेले असणार. एक भीतीयुक्त दरारा आणि आदर असणाऱ्या या मानकऱ्यांवर आज ही उपेक्षेची वेळ आली होती. सर्वसामान्य व्यक्तींना अनुभवाला येणारे हे चढ उतार, या मूर्तींनाही चुकलेले नव्हते.

माणसांच्या वृद्धाश्रमातले रहिवासी आणि या देवमूर्ती बरेचसे साम्य - घरात अडचण होतेय म्हणून घराबाहेर आलेले. पण माणसांचे वृद्ध थोडेसे नशीबवानच. माणसांच्या वृद्धांना मृत्यूपर्यंतच्याच प्रवासाची वाट. पण या सगळ्या व्यापतापातून कधी ना कधी सुटका होणार, ही आशा. नव्हे खात्रीच. पण कधीकाळी दैवत्वाचे

प्रतिनिधित्व केल्यामुळे देवमूर्तींना आलेला अमरपणा, हा त्यांना चुकून कधी वरदानाऐवजी शापही वाटून गेला असण्याची शक्यता जास्त!

एका यातनादायक पद्धतीने "जया अंगी मोठेपण, तया यातना कठीण" म्हणुनीची जाणीव करून देणारी ही प्रचिती!

सप्टेंबर – २०१७

-0-0-0

मी तसा जात्याच खादाड

मी तसा जात्याच खादाड! पण चिकित्सक खादाड. आईने लहानपणी माझा 'जरा चव सांग रे याची', असा उपयोग करून घेऊन जीभ जरा जास्तच sensitive बनवलेली. त्यातून मी 'सर्वहारी' माणूस. खाण्याच्या पदार्थांच्या बाबतीत, चवीत बसलं पाहिजे हा एवढाच निकष - सामिष, निरामिष असा भेदभाव नाही. काही आवडलं तर त्याचे घटक शोधायचे आणि recipe मिळवायची. साधारणपणे आठवीत असेन, तेंव्हा पासून स्वयंपाकघरात लुडबुड करायला लागलो आणि हट्ट करून आईकडून उपमा करायला शिकलो. हा माझा आवडता पदार्थ, माझी आई सुरेख करायची, अजूनही करते - आणि मी स्वतः माझ्या केलेल्या उपम्याचं हक्काचं गिऱ्हाईक आहे. चहा, ऑम्लेट वगैरे मी नंतर शिकलो.

मोठा होत गेलो तसतशी चव आणखीनच तेज होत गेली; फिरतीच्या निमित्ताने चार गावं, दोन पाच देश फिरलो, तिथले पदार्थ खाल्ले आणि स्वयंपाकघरातले प्रयोगही वाढले. स्वयंपाक करणे हे एक उत्तम stress buster आहे याचा साक्षात्कार झाला. सुदैवाने बायकोही चवप्रिय निघाली; तिला माझ्या स्वयंपाकाच्या प्रयोगाबद्दल आक्षेप नसतो . तिचा राग फक्त मी करणाऱ्या पसान्यावर असतो - म्हणजे - मी किचनमधून बाहेर पडल्यावर तिला कराव्या लागणाऱ्या आवरासावरीपुरताच तिचा राग मर्यादित राहिला आहे. पण "या बाबतीत आपले कधीच जुळणार नाही" हा तह आम्ही आमच्या लग्नाच्या लहानपणीच केला होता.

या प्रयोगांचा फायदा हा की माझ्या स्वतःच्या म्हणून दोन पाच recipes माझ्याकडे आहेत. एका हितशत्रूने (चझ्यामा चयकोचीबा चहिणब) - "तू तुझ्या recipes या-आणि-या पाककृती पुस्तकातून उचलल्या आहेत " असा आरोप नंतर केला. पण त्या मी independently आणि कष्टाने तयार केल्या आहेत हे तितकेच

खरे. भरपूर मेहनत आणि मनापासून लक्ष दिले तर बहुतांश पदार्थ उत्तमच होतात हा माझा तरी अनुभव आहे. आणि आपल्याला हवी ती चव पहिल्या फटक्यात येत नाही, हे सुध्दा!! काहीतरी राहून जातं - मग तो पदार्थ परत एकदा तितक्याच काळजीने करून बघावा लागतो. असं दोन तीन वेळा ट्राय केला कि मग त्यावर हात बसतो - मग त्यानंतर मज्जाच.

मित्रांच्या बायका आणि त्यांच्या (म्ह.: मित्रांच्या. त्यांच्या बायकांच्या नव्हे!)आया यांनी केलेल्या पदार्थांवर माझं विशेष लक्ष असते. नवीन पदार्थ आणि त्यांच्या recipesचा तो माझा एक authentic source आहे. एका मित्राच्या आईने केलेली बिस्कटे मला आवडली. मित्राच्या आईकडून त्यांची कृती घेतली. या शिवाय 'आणखीन तुम्ही नक्की काय काळजी घेता' हे विचारून घेतलं - हे फार महत्वाचं असतं. या बारीक खुब्या, जातिवन्त सुगरण बाई इतरांना सहज देत नाही. वेगवेगळ्या प्रकाराने विचारून ते गुपित प्रयासाने काढून घ्यावं लागतं. असे सर्व प्रयत्न करून शेवटी ती कृती हातात आली.

मग सामानाची जमवाजमव केली. एक निवांत रविवारचा मुहूर्त शोधला. बायकोकडून स्वयंपाक घराचा ताबा घेतला. "तुझं स्वयंपाकघर स्वच्छ करून परत देईन" अशी शरणचिठ्ठी लिहून दिली. मैदा, चाळलेली कणिक - कोमट दुधात भिजवली; त्या पातेल्याभोवती गरम पाण्यात बुडवलेलं फडकं गुंडाळून ठेवलं. फेटलेलं तूप, एक चमचा unsalted butter - जशी कृती मला मिळालेली होती त्याप्रमाणे व्यवस्थित एका पाठोपाठ एक घटक मिक्स करत होतो. साखर चार चमचे होती, त्याऐवजी एकच घेतली - कारण मला नानकटाई ऐवजी मारी बिस्कटे करायची होती. मीठ एका चिमटीच्या जागी दीड चिमूट घेतले. कारण तेच - ग्लुकोज नाही, मारी बिस्कीट ! वेलची टाकणं अपेक्षित होतं, ते कटाप केलं. मला वेलची आवडत नाही - त्याऐवजी दालचिनी पावडर टाकली. यीस्ट टाकताना जरा गोंधळलो. मित्राच्या आईने सांगितले होते "एक कपभर मैदा असेल तर घोटभर

पाण्याएवढ्या दुधात यीस्ट कालवायचं" - आता मित्राकडचे कप आमच्या घरच्या कपांपेक्षा जरा लहानच. त्यातून बिस्कीट जाळीदार करायची माझी महत्वाकांक्षा. माझ्या हातून यीस्ट जरा कणभर जास्तच पडलं असावं.

मग ते मिश्रण १५ मिनिटं झाकून ठेवायचं होतं. थोडा वेळ मिळाला म्हणून पेपर घेऊन बसलो. तेवढ्यात एका मित्राचा फोन आला. मित्र बालपणाचा - त्यामुळे एकमेकांची टवाळकी करण्यात वेळ छान गेला. गप्पा रंगतच होत्या तेव्हा बायकोने हातातून फोन जवळजवळ काढून घेत आठवण करून दिली - "तुझ्या त्या बिस्किटांचे कुठवर आले आहे ते बघ जरा ..". फोन मग तिच्या हातात दिला - मित्र तिलाही चांगलाच ओळखणारा - तेव्हा त्यांनी तो फालतूपणा पुढे चालू ठेवला.

बिस्किटाचे पीठ छानच वर आले होते! बायको चांगल्या मुडात असावी. तिने ओव्हन चालू करून ठेवला होता (जे मी विसरलो होतो !) - बिस्किटांच्या मोल्डमध्ये मिश्रण टाकले आणि आता वाट बघत बसलो. "ओव्हन मध्ये मिश्रण टाकलं ना की एक चहा प्यायचा - म्हणजे तोपर्यंत बिस्किटं तयार होतात" - असा मित्राच्या आईचा सल्ला होता. त्याप्रमाणे बायकोला ऑर्डर सोडली - चहा कर. तिनेही ती तितक्याच जोरात धुडकारली - 'हुडुत - मी नाही तिथे पाय ठेवणार. चहा तूच कर. आणि मलाही दे. आणि जरा बरा कर. नेहेमीप्रमाणे फुळुक पाणी नको. आणि त्या नावाखाली additional पसारा नकोय!". शरण चिड्डी लिहून दिलेलीच होती. त्याप्रमाणे चहा केला - एकमेकांना टोमणे मारत मजेत प्यायलो. तोपर्यंत ओव्हन मधून छान वास यायला सुरवात झाली होती. आणि ओव्हन मध्ये बघतो तर बिस्किटांच्या ऐवजी मस्त फुललेले कप केक सारखे दिसणारे बनपाव तयार झाले होते!

माझ्या प्रयोगामुळे, ज्यात साखर कमी, यीस्ट जास्त असल्या बदलांमुळे, कुरकुरीत बिस्किटांऐवजी सुरेख cinnamon पाव तयार झाले होते! त्यांची चव

छानच होती. मग आणखीन एक चहा आवश्यकच होता. तो मात्र बायकोने केला. तिच्या कॉमेंट्स चालूच. वर मित्रांना सांगायला एक किस्सा मिळाल्याचे समाधान! मजाच मजा. मी मात्र बिस्किटं न जमल्याचं दुःख मानू का सुरेख बनपाव केल्याचा आनंद, ह्या दुग्ध्यात!

जितकं लक्ष द्याल तितका स्वयंपाक छान असं मी म्हटलं ते यासाठी. बरेच प्रयत्न करून परत तसे बनपाव जमले नाहीत - कॅरमचे strikers, कोळशाच्या गोल लाद्या, कवचीत कधी मारी बिस्कीटंही - वगैरे प्रकार मात्र बरेच झाले. मित्रांच्या आणि नातेवाईकांच्या बैठकीत सांगायला एक किस्सा झाला. बनपाव काय सुरेख झाले होते म्हणून सांगू - परत जमले नाही म्हणून काय झालं, त्यांची चव अजूनही कमी होत नाही.

नोव्हेंबर – २०१७

-0-0-0-0-

राबणारे हात!

मैयाकाठच्या मायभगिनींचं किंवा खरं तर लेकी सुनांचं कौतुक करावं तेवढं कमीच आहे. चालताना कुठल्यातरी घरातून हाक येई – ‘नर्मदे हर’ ... पाठोपाठ ‘महाराज पधारीये – चाय पीते जाईये’ चा प्रेमळ आग्रह! ही हाक बहुधा पुरुषाची! आमचा असा आग्रह न टाळण्याचा अनुभव म्हणा, नियम म्हणा, त्यामुळे बहुतेक वेळा ते आमंत्रण आम्ही स्वीकारायचो. असे जोरात दिले गेलेले आमंत्रण, ही स्वयंपाकघरात, ‘चला, चहा ठेवा!’ अशी सूचना असायची. बहुधा लेकी सुना ‘नर्मदे हर’ ऐकल्यावर चुलाणात एखादं लाकुड आत ढकलत आधण ठेवत असणार!

मंडवाडा गावातली संध्याकाळ. चारची वेळ. त्या दुपारी उन जरा जास्तच कडक होतं. त्यातून नदीकाठचा रस्ता वाहून गेलेला असल्याने गावकऱ्यांनी डांबरी रस्त्याने अंजड मार्गे बडवाणीला जायचा सल्ला दिला होता. गावकऱ्यांचे असे सल्ले योग्यच असतात असं तोपर्यंत लक्षात आल्याने आम्ही रस्त्यानेच निघालो होतो. उन्हाने अंगाची लाही झाली होती. अंजडपर्यंत अंधारायच्या आत पोहोचणं कठीण आहे असं वाटत होतं - तेव्हा इथेच कुठे व्यवस्था करावी म्हणून बाबुलाल काग यांच्या घराच्या ओसरीवर टेकलो. थोड्या गप्पा झाल्या - आम्हाला गावातल्या मंदिराची माहिती देता देता त्यांनी अचानक आम्हाला ‘अब आज रात यहीं रुक जाओ’ असा आग्रह केला! तो अर्थात आमच्या पथ्यावरच पडला! आम्ही केवळ सौजन्याखातर थोडे आढेवेढे घेतले आणि तिथे राहण्याचं मान्य केलं. आता या गोष्टीला जवळपास एक वर्ष झालंय – आणि या प्रसंगाचा जेव्हा परत विचार करतोय तेव्हा आठवतंय की, आम्ही हो म्हटल्यावर, बाबुलालजी बराच वेळ घरात गेले होते आणि मग बाहेर आले होते.

आम्हाला चहा देण्याच्या निमित्ताने त्यांची सून समोर आली तेव्हा लक्षात आलं की बहुधा तिची तब्येत ठीक नसावी. जेमतेम विशी-पंचविशीचीच असलेली ती, कसल्यातरी वेदनेत, थकव्यात होती. कदाचित तापातुन नुकतीच उठलेली असावी. बाबुलालजी घरात बहुधा याचा अंदाज घेत असावेत! पण त्या संध्याकाळी त्या माऊलीने आमच्यापुढे साग्रसंगीत स्वयंपाक ठेवला – मीनलची मदत नाकारत! कुठे हूं नाही की चूं नाही. सासऱ्याने परिक्रमावासियांना बोलावलं, ते कितीही परस्पर असलं तरी मग त्याचं उत्तरदायित्व आपलंसुद्धा आहे म्हणत, आजार विसरत तिही आमच्या सेवेसाठी उभी राहिली होती. शक्यता अगदीच कमी आहे, पण झालीच असेल काही कुरबुर, तर ती आमची पाठ वळल्यावर!

उत्तर तटावर एका घरापुढे बाहेर माठांची उतरंड पाहीली तेव्हा अचानक लागलेली तहान जाणवली, आणि त्याचबरोबर रिकामी असलेली पाण्याची बाटली सुद्धा! बाटली भरून घ्यावी म्हणून विचारणा केली तर त्याबरोबर चहाचं आमंत्रण आलं! घरात गेलो तर लक्षात आलं की या भागात सहसा न दिसणारी, सामानाची जरा कुचकुच आहे. बोलताना कळलं की त्या कुटुंबाचं घर काही मोठ्या डागडुजीत होतं, त्यामुळे मंडळी चुलत्याकडे तात्पुरती रहात होती! पण त्या तश्या गोंधळातही त्या माईने हसत आमच्यासाठी चहा केला होता. दुपारची वेळ होती, पण तरीही ‘रात्री जेवून, मुक्काम करून जा’ असा आग्रह होता. शहरात हे घडलं असतं तर – ‘पाणी मागताहेत ना तर पाणी द्या, आणि नर्मदे हर म्हणा! इथं या गोंधळात मेलं काही सुचत नाही, आणि तुम्हाला कामं वाढवायची हौस’ असा दबक्या आवाजात ओरडा झाला असता!

मांडुगडाआधी बडगामखेडीतही असंच – ‘हमारा घर अगले गांवमे हैं – आज रात आप हमारे घर रुकोगे’ असा - ‘मी विचारत नाहीये, सांगतोय’ अशा सुरात कमल पाटीदारांनी सांगितलं. ते स्वतः मोटारसायकलवरून उलट्या दिशेने काही कामाने आणखिन कुठे चालले होते. आम्हाला पाहून थांबले होते. पंधरा मिनिटांनी

बडगामखेडीत शिरता शिरता, त्यांच्या मुलाने – ‘पापाजीने अभी फोन किया था और आप सबको घर ले जानेके लिये कहा है’ म्हणत हाताला धरून त्याच्या घराकडे आम्हाला वळवलं. आम्ही येणार याची कल्पना घरच्यांना असणार, पण घरात ओली बाळंतीण होती. तरीही घरी मुलीचे होणारे सासू-सासरे आले, तर कशी होईल, अशी आमची अप्रतिम सरबराई त्या रात्री झाली! मैयाच्या सायंपूजेला त्यादिवशी ते घर आणि गल्लीतले त्यांचे इतर नातेवाईक हजर होते!

अशाच एका दुपारी आमच्या परिक्रमेच्या पण तरीही मॉडर्न वेषाकडे बघत एका शेतकऱ्याने थांबवलं. कोण, कुठले – चौकशी चालू झाली. त्याची सून आम्हाला ‘नरबदे हर’ करत लगोलग आत चहा करायला वळली. आमच्या गप्पा चालू असताना आम्हाला थांबलेले पाहून, मागून येणारे आमचे साथीदार थांबले. मग असेच आम्हालाही अपरिचित असे इतर परिक्रमावासी रेंगाळले – हा हा म्हणता आठ-दहा जण आम्ही जमलो! तो शेतकरी आणि त्याची बायको खूप! त्यांना ‘साधू संत येती घरा ..’ असं झालेलं. मीनलच्या मनात मात्र – ‘बाई गं त्या सुनेचा आत पिट्टा पडला असणार’ ही रास्त शंका! बायकांची दुःखं बायकांनाच कळणार!

जैत गावात सकाळच्या वेळी चहाचं आमंत्रण आलं, मग जेवायचा आग्रह झाला – मग थांबलोच. पण बरोबर असलेल्या एकांचा उपवास होता! आता आयत्यावेळी उपवासाला चालेल अशी काही सोय करण्यात त्या कुटुंबाची थोडी धावपळ झालीच! आपला स्वतःचा नियम पाळायचा म्हणून परिक्रमावासी गुळदाणे खाऊन राहू शकतो, पण दारात आलेल्या परिक्रमावासियाला उपाशी ठेवणं हे इथल्या लोकांच्या संस्काराबाहेरचं आहे!

छिदगावकच्छीमधल्या कमलसिंग सेन यांचं घर. घरच्या असलेल्या छोट्याश्या शेतीच्या उत्पन्नाचा मोठा भाग परिक्रमावासियांच्या सेवेसाठी खर्च होतो. चारसहा महीने दररोज असंख्य प्रकारचे परिक्रमावासी घरी येऊन राहतात. प्रत्येकाचं पथ्यपाणी, जेवण्याखाण्याच्या सवयी पाळायच्या, रात्री असलेल्या पाहुण्यांची

झोपायची व्यवस्था पाहायची, सकाळी परिक्रमावासी निघतील तसं प्रत्येकाचं चहापाणी, बालभोग ... काही थोडं काम असेल का!

अशी किती उदाहरणं देऊ. किती अनुभव सांगु. लहान मुलींपासून वयस्क आज्ज्यांपर्यंत किती माउल्या, आमची परिक्रमा थोडी सुखाची व्हावी म्हणून आमच्याप्रीत्यर्थ राबल्या. यातली बहुतेक घरं सधन किंवा खाउनपिउन सुखी होती. घरची शेतीवाडी बाळगून असावीत. पण त्यामुळे 'स्वयंपाक हे बायकांचं काम' अशी ठाम मानसिकता असलेल्या या प्रदेशात, दारात अचानक आलेल्या पाहुण्याला चार घास, मग ते कितीही साधे असोत, रांधून वाढायचे. प्रत्येकाचे काही बारीकसारीक हट्ट, सवयी साभाळायच्या! कुरबुर न करता! ही किती मोठी गोष्ट आहे! त्यातून बऱ्याच घरातल्या कर्त्या पुरुषांचा – 'गॅसवरचे पदार्थ बेचव' असा समज. त्यामुळे ऐपत असुनही घरात चुलीवरचाच स्वयंपाक! म्हणजे धुराशी झटापट करत स्वयंपाक आणि नंतर भांड्यांवरची काजळी काढण्यासाठी राखेशी खेळ.

बरं हा काही एक दोन दिवसांचा उद्योग नाही. दर वर्षी सहा एक महीने दररोज! रोज नवा पाहुणा – कधी दोन मूर्ती तर कधी दहा! आणि या केलेल्या सगळ्या सेवेचं फलित काय? तर तो पाहुणा सन्यस्त वृत्तीने 'नर्मदे हर' म्हणत पुढे चालायला लागणार! परत गाठभेट तर सोडाच, निघतांना आभार मानणारे सुद्धा फार थोडे! 'हा आमचा हक्क होता' अशीच भावना. 'कर्मण्ये वाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन' या वचनाची ह्या लेकी सुना ही चालती बोलती उदाहरणं! – यांचं कौतुक करावं तेवढं कमीच आहे.

'तुम्हाला मैया दिसली काहो?' असा प्रश्न जेव्हा जेव्हा आला तेव्हा हे राबणारे हात आठवले. आमची परिक्रमा सुखाची व्हावी यासाठी जे हात राबले त्या सर्व माऊली आमच्यासाठी मैया होत्या आम्हाला त्यांच्यातच मैया दिसली आणि 'मैया नाही पण तिचे माया करणारे, खाउ घालणारे हात मात्र खूप वेळा अनुभवले'!

ऑक्टोबर २०२०

दोन प्रवासी

देवभूमी नर्मदा गृपवर गेल्या तीन चार दिवसांत दोन बातम्या पाहिल्या. एक १२ वर्षांच्या आळंदीच्या मुलाने परिक्रमा उचलल्याची बातमी होती. सतेज गोल चेहरा. निरागस भाव. नवीन भगवे कपडे. मुंडण केल्यामुळे चकाकणारे गोल डोके. चेहऱ्यावर उत्सुकता, आनंद. आपण काही वेगळं करतोय याची पूर्ण कल्पना. जे करतोय ते सगळ्यांनाच आवडतंय, कौतुकाचं आहे, यामुळे अभिमान आहे. वय लहान आहे - अंगात जिद्द आहे. फक्त चालायचं तर आहे ह्या विचाराने देहबोलीत एक आत्मविश्वास आहे.

उतरत्या वयात येणारं शहाणपण, तरूण वयातच आलं की चेहेऱ्यावर एक शांत भाव येतो - इथे कोवळं बाल्य आहे. आपण नक्की कशावर विजय मिळवायला निघालो आहोत याची पूर्ण कल्पना नाहीये. त्याच्याबरोबर घरची काही मंडळी असावित. त्यांचा याला आधार असणार आहे - तर क्वचित कधी हा त्यांचा आधार होणार आहे. परिक्रमा इतके विविध आणि सर्वंकष अनुभव परिक्रमावासियांना देते, की हे होणं अटळ आहे. हे वय गुरूगृही शिक्षणाचं मानलं जातं. इथे हा मैयाकाठच्या खऱ्या अर्थाने मुक्त विद्यापीठात पदार्पण करतो आहे.

एकंदर परिक्रमेतील जे जे सुंदर, कौतुकास्पद, दृष्ट काढावे असं, ते हे चित्र.

नंतर पाहीलेला दुसरा फोटो ... १०२ वर्षांचे स्वामी कृष्णदासजी परिक्रमेत! वयाचे आकडे तेच. फक्त मध्ये एक शून्य! पण त्या शून्याने परिस्थिती किती बदलावी! किती तऱ्हेने बदलावी.

स्वामींची मूळ उंची छान असावी, पण आता कमरेत वाकले आहेत. अंगावरची श्वेत वस्त्रे, कधी काळी शुभ्र असावित! आता धुळीने मळली आहेत. स्वामींचही डोकं चकाकत आहे पण ते डोक्यावरचे केस उडाल्याने. चेहेरा श्रांत. दमलेला. लोकांचं आपल्याकडे लक्ष आहे याची स्पष्ट जाणीव आहे आणि ती त्यांना अस्वस्थ करते आहे. 'अहो, मला एकटं सोडा' असं काहीं ते म्हणत असावेत. स्वामी अनवाणी चालत आहेत - पायांना जखमा असाव्यात - त्यासाठी

पायाला पट्ट्या बांधलेल्या आहेत. आणि त्यासुद्धा आता बदलायला हव्या आहेत!

परिक्रमेत आवश्यक असलेल्या दंडाऐवजी, आधारासाठी वापरली जाणारी काठी, स्वामी वागवत आहेत. कमंडलू असलाच तर बहुधा पाठीवरच्या बोचक्यात असावा. पण एक छत्री दिसते आहे - उन्हाचा, पावसाचा त्रास झाला तर असावी. सर्वसामान्य परिक्रमावासी पाउस आला तर पटकन आसरा शोधू शकतो. स्वामींसाठी ती गोष्ट इतकी सोपी नाही! आसरा शोधेपर्यंत संपूर्ण भिजण्याचीच पाळी. तेव्हा ओझं झालं तरी छत्री ही एक आवश्यकता झाली आहे!!

नाव स्वामी आहे - बहुधा कुठे मंदिरात, आश्रमाचे अधिपती असतील. शास्त्र पुराणांचा अभ्यास असेल. कधी त्यावर भाष्य, विवेचन केलं असेल. कुणाचं

आयुष्य उजळून गेलं असेल. शिष्यपरिवार असेल. त्यांच्या आग्रहाला, काळजीला निर्धाराने मागे टाकत, उर्वरित आयुष्याचं सोनं करण्यासाठी स्वामी या खडतर कार्यासाठी बाहेर पडलेले दिसताहेत!

परिक्रमेतील एकुणात आदरणीय, पवित्र, नतमस्तक व्हायला लावणारं जे, ते हे चित्र.

परिक्रमा सर्वसमावेशक आहे याचा अनुभव आम्ही प्रत्यक्ष घेतला आहेच. त्याचाच हा पुनःप्रत्यय. आयुष्याच्या, जीवनानुभवांच्या, वैचारिक पातळीच्या, आयुष्याकडून काय अपेक्षा ठेवायच्या या सगळ्याच बाबतीत दोन विरुद्ध टोकाला असणारे हे दोन सहप्रवासी! मैयाच्या किनाऱ्यावरून एकाच वेळी निघाले आहेत.

एकजण येणारे अनुभव - उत्साहाने, कुतुहलाने, क्वचित अधाशीपणे जवळ करेल, तर दुसरा बहुतांश अनुभवांना म्हणेल, "बाबारे, परत भेटलास! आनंद आहे. मागच्यावेळी भेटलास तेव्हा नीट ओळख करून घ्यायला सवड नव्हती माझ्याकडे - आता आहे. ये. नीट पाहू दे मला तुझ्याकडे"! एक मिळालेलं ज्ञान किती मोलाचं, अनुभव कसे वापरायचे याबद्दल अनभिज्ञ. तर दुसरा - हा अनुभव तर मोलाचा, पण या वयात आता या अनुभवांचं ओझं तर होणार नाही या चिंतेत.

लहानगा इतक्या लहान वयाचा, की जेव्हा त्याला परिक्रमेतल्या अनुभवांचं मोल पटावं, तोपर्यंत तो ते विसरून गेला नाही तर नशीब - नाहीतर परिक्रमा म्हणजे नुसती पायपीट ठरणार. तर मोठे इतके वयस्क, की, आला अनुभव किती पुरणार, तेव्हा त्याला कशाला महत्व द्यायचे - असं वाटणार! दोघेही अशा वयाचे की इतरांनी त्यांच्या मागे पुढे करावे असंच त्यांचं वय. एक लहान म्हणून तर दुसरे फारच वयस्क म्हणून.

शेवटी परिक्रमेचं योग्य वय काय? परिक्षेला असतो तसा eligibility criteria परिक्रमेसाठी असावा का? शारीरिक तयारी महत्वाची आहेच. नाहीतर इतर परिक्रमावासींवर, मार्गातील सेवेकऱ्यांवर ताण पडतो. परिक्रमा करणारा त्याच्या

श्रद्धेच्या नेमनियमांचा संकल्प करत परिक्रमा उचलतो - आणि मैया, तिच्या सेवेकऱ्यांमार्फत त्यां इच्छांचं उत्तरदायित्व वाहते! सेवेकरी त्या परिक्रमावासियाला त्याचा संकल्प पाळण्यासाठी आपल्या जीवाचं रान करतात.

"मला माझ्या नशिबावर सोडून द्या .. जे व्हायचे ते होईल - मैयाची इच्छा!" - हे सुद्धा पूर्णतः शक्य नाही. परिक्रमेच्या संदर्भात - "आपण परिक्रमा करत नाही, ती करवून घेतली जाते" - हे जे म्हणतात, ते यासाठी. परिक्रमा उचलताना भक्ताने केलेला जो काही संकल्प - तो नकळत आजुबाजुच्या सगळ्यांचीच जबाबदारी बनते. कुठल्याही सेवेकऱ्याला सांगा - आज अमुक तिथी आहे, या तिथीला मी फक्त तमुक धान्य खातो! तो काही तरी करून तुम्हाला ते धान्य आणून देईल. मैया परिक्रमावासिचा संकल्प पूर्ण करते, ते असा!

निवृत्तीच्या आसपास किंवा त्याच्या थोडी आधी केलेली परिक्रमा या कारणाने भावते. शारिरीक क्षमता असते त्यामुळे परिक्रमा पूर्ण होते. आलेले अनुभव पडताळून पाहायला बरेच इतर अनुभव जवळ असतात. त्यावर साधकबाधक विचार करून काय जवळ ठेवायचं काय टाकायचं हे ठरवता येतं. घेतलेल्या सेवेची परतफेड आपणही सेवा देऊन करणं सुद्धा शक्य असतं. त्यासाठी लागणारा वेळ, आर्थिक स्वास्थ्य असण्याची शक्यता खूप असते.

हे उत्तरदायित्व लक्षात घेतलं नाही, तर परिक्रमा म्हणजे एक पायपीटच. परिक्रमेत सेवेकऱ्यांनी केलेल्या सेवेचा एक प्रकारे अवमान. हा बालक आणि स्वामी - दोघांकडूनही हेच इथे होण्याची शक्यता.

या दोन्ही मैयाभक्तांना सादर प्रणाम! त्यांना मनःपूर्वक शुभेच्छा. त्यांचे हे शुभकार्य, साठा उत्तरी सुफळ संपूर्ण होवो हीच सदिच्छा. पण १२ आणि १०२ वर्षांच्या या परिक्रमावासियांमुळे परिक्रमेबद्दलचे माझेच विचार मला असे परत तपासून बघायला मिळाले हे माझेही भाग्यच!

ऑक्टोबर - २०२१

बलुतेदार - आजचे!

माझ्या लहानपणातली चार-पाच वर्षे एका छोट्या शहरात गेली. गाव छोटं होतं. नदीकाठी होतं. आजूबाजूला भरपूर खेडेगावं. सुपीक जमीन. पण हे गाव हमरस्त्यावर असल्यामुळे तिथे बाजारपेठ पण होती. त्याच्यामुळे शेतीवाडी पेक्षा बाजारपेठामध्ये शहराचे मुख्य व्यवहार चालू होते, म्हणून त्याला शहर म्हणायचं. पण तसे ते छोटूकलंच होतं. शिक्षण संस्था भरपूर होत्या. त्यामुळे वडील नोकरी निमित्ताने तिथे बदलून गेलेले. आम्ही ज्यांच्या भाड्याच्या घरात राहत होतो, ते घरमालक हे एक मोठंच प्रस्थ होतं. जवळच्या एका खेड्यात त्यांची शंभर सव्वाशे एकर शेती होती. त्यामुळे त्यांच्या घरात माणसांचा भरपूर राबता होता. दूध-दुभतं, फळफळावळ, भाजीपाला, नित्यनियमानं येत असे.

त्या घरामध्ये एक काकी होत्या. त्यांना काकी म्हणायचं कारण घरमालकांचा मुलगा, जो माझा मित्र होता, तो त्यांना काकी म्हणायचा. त्यांना गप्पा मारायची आवड होती. एकदा काही कारणाने मी त्यांना विचारलं की "काकी, बलुतं म्हणजे काय हो?" तेव्हा एक उसाचा टाकत त्या म्हणाल्या, "अरे, कसली बलुतं आणि कसलं काय. संपले ते दिवस आता. कोणी नसतं बाबा असं"! तेव्हा मी त्यांना म्हटलं, "अहो, ते खरं आहे, पण ते असतं काय?" तेव्हा जरा सावरून बसत त्या म्हणाल्या "अरे, खेडेगावांमध्ये सगळ्या लोकांकडे शेती नसते. गावात तीन-चार लोकांकडे असते बघ शेती. आता आपल्याकडे बघ ना आपल्याकडे पण आहे की नाही शेती. पण आपल्या गावातही अजून तीन पाच लोक आहेत की त्यांच्याकडे छोटी मोठी शेती आहे". मी त्यांचा सखखा पुतण्या नाही हे त्या बऱ्याच वेळेला

विसरून जात, आणि मला 'आपल्या'तच धरत असत! मीही फारसं कधी त्यांना दुरुस्त करायला जात नसे!

तर त्या सांगतच होत्या. "पण असं असतं, शंभर-सव्वाशे एकराची शेती करायची म्हणजे त्याला खूप हात लागतात! ते काय सोपं काम नसतं. सत्राशे साठ वेगवेगळ्या भानगडी असतात. ती अवजारे नीट पाहिजेत, त्या गाड्या नीट पाहिजेत, पेरणी करणारे मजूर पाहिजेत, मग पाणी घायला कुणीतरी लागतं, मग ते कापणी, मळणी. अरे खूप कामं असतात. मग काय होतं, की गावामध्ये कोणीतरी एखादा लोहार असतो. आता आपल्याकडे बघ तो सद् लोहार आहे. मग हंगामाच्या सुरुवातीला तो येतोय, आणि सगळी अवजारां ठीकठाक आहेत की नाही ते बघून टाकतोय. त्याला काही सांगायलाच पाहिजे असं नसतंय. त्याचं ते काम हे समजून तो ते करून टाकतोय. वाटलं तर आपल्या धन्यांना सांगतो, की जरा शंभर रुपये पाहिजेत. ते हे अन् ते दुरुस्त करायचंय. ते ठीक नाहीये. हे नवीन आणावे लागेल. वगैरे. पैसे घेऊन जातो आणि ते सगळं नीट करून आणतो. तसाच तो दुसरा सदा सुतार. (या दोघांचीही नावं एकच होती!) त्याचेही काम तसंच. तो मग बैलगाडी ठीकठाक आहे ना हे बघतो, पेरणीसाठी नांगराचं लाकडी फाळ ठीक आहे की नाही ते बघेल, अशी बरीच कामं तो करतो."

"मग काही लोक ठरलेले आहेत की जे कापणीला येतात, काही पेरणीला येतात, काही मळणी करायला येतात, आणि सगळे आपापल्या कामात हुशार माणसं बर का. पण कसं असतं की यांच्या वरती आपला खूप विश्वास. म्हणजे बघ, उद्या जर सदा सुतार आपल्या घरातले चार पाट उचलून जाताना कुणाला दिसला तर त्याला कोणी हटकत नाही बघ. काहीतरी असतील बिघडले, तो दुरुस्त करेल आणि देईल आणून. हा विश्वास. आम्हालाही असतो आणि त्यालाही असतो. आणि ते तसंच होते. तो दुरुस्त करतो आणि मग आणून ठेवतो. बरं सगळ्या प्रकाराचे पूर्वी तरी काही पैसे नसायचे बघ. एकदा सुगी झाली सगळे धान्य घेऊन पडलं, की मग

प्रत्येकाला वाटप सुरू व्हायचं. याला दोन खंडी, त्याला दीड मण. याला एखादी खंडी. असं धान्य प्रत्येकाला दिलं जायचं. म्हणजे २५-३० खंडी धान्य यायचं, आणि त्यातलं निम्म्याहुन जास्त तरी असं वाटावाटीतच जायचं! पण, हे सगळ्या लोकांनी कसलाही मोबदला न घेता वर्षभर काम केलेलं असायचं. त्याची ही परतफेड. हे असं चालू होतं. आता ही जी लोकं होती ना, यांना म्हणायचे बलुतेदार. आणि ते जे काम करायचे त्याला म्हणायचं बलुतं."

मी अगदी "बरं. असं काय!" असं म्हणत तिथून निघालो होतो. आता आज आठवायचं कारण म्हणजे, आज दुपारी बायकोने मला जवळजवळ हुकूमच सोडला. 'चल आपल्याला जरा जायचंय'. हातात पिशवी, स्कूटरची किल्ली थोपवली आणि निघालो. सध्या ना आमच्या मुलीचं ठरलंय लग्न, आणि बायकोच्या अंगात ते छानच संचारलय! पूर्वी शंतनु राजाची स्थिती होती की नाही, गंगेने त्याला सांगितलं होतं - 'मला "का" असा प्रश्न विचारायचा नाही!' तशीच काही परिस्थिती. गंगेने, कमीत कमी असं सांगितलं होतं की 'का' हा प्रश्न विचारायचा नाही. इथे माझ्या चेहऱ्यावर जर तसं प्रश्नचिन्ह जरी दिसलं, तर तो तेवढाच घोर अपराध सध्या मानला जातोय, त्याच्यामुळे मीही शांतपणे स्कूटर काढली आणि आम्ही निघालो.

आमच्या हिची एक ठरलेली डिझायनर आहे. म्हणजे करते कपड्यांचे शिवणकामच. पण तिला म्हणायचं डिझायनर! तिच्याकडे गेलो. मी अगदी तिला अरे तुरे करतोय, कारण माझ्या मुलीपेक्षा एक चार-पाच वर्षे मोठी असेल ती. जास्त नाही. गेल्या गेल्या 'हं, आता याची मापं तू घेऊन ठेव!', असं म्हणून मला तिथे उभं केलं गेलं. शर्ट-पॅन्ट, झब्बा अशी सगळी मापं तिने तिच्या वहीत लिहून घेतली. 'चल, आता आपण आपलं मुख्य काम चालू करू', असं म्हणत बायको तिच्यासमोर अक्षरशः मांडी ठोकून बसली. मग त्याच्यापुढे जवळ जवळ पाऊण तास त्या दोघींच्या वेगवेगळ्या साड्या बघत, त्यांच्यावरचे ब्लाउज पीस आहेत का, प्रत्येक

ब्लाऊज ची स्टार्ल, त्याचं डिझाईन, मग त्याचा गळा कसा हवा, त्याची पाठ कशी हवी, याच्यावरती भरपूर चर्चा चालू होती. मी शांतपणे शेजारी बसून ते ऐकत होतो.

मध्येच एक दोन वेळेला 'याच्यासाठी ना, मला वाटतं आपल्याला प्लेन कापड आणावं लागेल. पण ते मी आणते. आणि नाहीच मिळालं तर पांढऱ्या रेशमी कापडाला डाय करून घेते' वगैरे पण बोलणी झाली. मी जरा चमकूनच तिकडे बघत होतो. कपडा खरेदीच्या बाबतीत इतकी पर्टिक्युलर असलेली माझी बायको, ही पोरगी, कपडा मी आणते म्हणते तर खुशाल काहीही न बोलता होकार भरत होती. जरा नवलाईचीच गोष्ट!

सगळी कामं आटोपली आणि आम्ही बाहेर पडलो. बाहेर पडल्यावर मी माझ्या बायकोला टोकलंच. म्हटलं, "एवढा वेळ तुम्ही गप्पा मारल्या, पण महत्त्वाचं बोलायला तू विसरलीसच! तो प्रश्न तू कधी विचारते याची मी वाट बघत होतो"

ती म्हणाली, "काय झालं? काय विसरले मी?"

मी म्हटलं, "अगं, तिची शिलाई किती? हे कोण विचारणार?" तर तिने हसून, "अरे, ते सोड. ती रिझनेबलच लावेल. मला खात्री आहे." असं म्हणून माझा प्रश्न डिसमिस करत आम्ही घरी आलो.

त्यादिवशीचीच संध्याकाळची गोष्ट. माझ्या भावजयीचा फोन आला. त्या दोघींचं काहीतरी बांगड्या भरण्याविषयीच्या गप्पा आणि मेहंदी लावायच्या प्रोग्रॅमची थोडीफार चर्चा झाली. तिथेही तोच प्रकार. वीस मिनिटे फोन झाला तरीही दोघींपैकी एकही जण या सगळ्या प्रकाराचा खर्च किती याच्याबद्दल अवाक्षर न काढता बाकी इतरच गोष्टी बोलत राहिल्या! माझा प्रश्न परत तोच. की, 'बाई ग, याचा खर्च किती?' तर बायको म्हणे, 'माहिती नाही. सांगेल ना ती. बांगड्या भरणारीला एक मानाची साडी द्यायची असते, आणि काय तिचा जो काही रेट असेल तो.' आणि

मेहंदी?' 'हो. तिचाही रेट मला माहिती नाहीये, पण काहीतरी ठीकठाकच असणार'. म्हटलं, 'तू जर तिचा रेट विचारून घेतला तर कदाचित तुला दुसरी एखादी कमी पैशात करणारी सापडेल!' 'छे, छे, आपल्या पोरीच्या लग्नात हिच्याशिवाय दुसरं कोणीही मेंदी काढणार नाही. हे माझं पक्कं आहे. त्याच्यामुळे ती कितीही चार्ज लावू दे, आपण तिच्याकडेच जायचं. आणि काळजी नको रे करू, ती काही जास्त खरोखरच लावणार नाही.'

आता माझी बायको काही उधळी वगैरे नाही, तिला पैशांची माझ्या इतकीच काळजी असते. किंबहुना "विचार न करता तूच पैसे उधळत असतो" हा तिचा एक आवडता आरोप आहे. मग या सगळ्या येणाऱ्या खर्चांना किंवा खर्चाच्या बाबतीत ही एवढी अशी उदासीन का? इतकी स्वस्थ कशी? थोडा मी विचार करत असताना लक्षात आलं की हे आमच्या घरचे बलुतेदार आहेत. मला उगीचच मी मोठा जमीनदार वगैरे असल्याचं एक क्षणभर वाटून गेलं. पण बघा ना किती खरं आहे ते.

ती शिवणारी, इतका रस घेऊन वेगवेगळी डिझाईन्स अगदी तिच्या बहिणीचं लग्न आहे अशा थाटात सुचवत होती. आपण होऊन तिने काही कामं अंगावर घेतली होती. बरं परत त्याच्याबद्दल खर्चाची तीनही काही चिंता केली नव्हती, ना माझ्या बायकोने. कारण दोघीनाही खात्री होती की दोघीही एकमेकांना फसवणार नाहीत. किंवा हिशोबाच्या वेळी, तू इतका खर्च का केलास? एवढे पैसे कसे? असा प्रश्न कोणी करणार नाही. त्या खात्रीनेच तीनही - 'लागलं, तर मी कापड विकत आणेन, असं अगदी बिनधास्तपणे म्हटलं होतं. एका प्रचंड विश्वासावरती दोघीही जणी काम करत होत्या.

मेंदीवालीचेही तसंच. बांगड्या भरण्या त्या कासारणीचही तीच गोष्ट. हे सगळेच जण आपल्याला मिळणाऱ्या मोबदल्याच्या ऐवजी, तुमच्या घरचं मुलीचं कार्य आहे, ते व्यवस्थित व्हायला पाहिजे यासाठी मनोमन प्रयत्न करत होत्या! किंवा

त्यांना त्याची जास्त काळजी होती. त्याचबरोबर आपण मिळणाऱ्या मोबदल्यामध्ये फसवले जाणार नाही हा विश्वास! कोणीच मोफत काम करत नव्हतं किंवा तशी अपेक्षाही नव्हती. व्यवहार नक्कीच होता पण काटेकोर पै न पै हिशोब नव्हता.

बलुतेदार तरी काय वेगळे होते? ते सुद्धा वर्षभर त्या जमीनदाराकडे पडेल ते काम अगदी विश्वासाने करत होते. केवळ या एका भरवशावर, की वर्षाच्या शेवटी जेव्हा अंगणात धान्याचे खळं उभं राहिल, तेव्हा त्यातला योग्य तो मोबदला आपल्याला नक्की मिळणार आणि त्या जमीनदारालाही ही खात्री, की एखाद्या वर्षी काही कारणामुळे पिकाचं नुकसान झालं, काही रोगराई पडली, त्याच्यामुळे खळं नेहमीपेक्षा लहान झालं आणि त्यामुळे या माणसांना नेहमीइतकं धान्य देता नाही आलं, तर ते सुद्धा समजून घेतील. आपली अडवणूक करणार नाहीत. आपल्या घरचा पसारा हा आहे तसाच चालू राहिल. 'पुढच्या वर्षी परत एकदा धान्य जास्त आलं की त्या वेळेला त्यांना जास्त देऊन आपण खुष करू', हाच विचार त्याच्याही मनात असे. असंच काहीसं इथेही होतं. ही सर्व मंडळी माझ्या मुलीचं कार्य छान व्हावं, यासाठी दोन पाचशे रुपयासाठी इकडे तिकडे न बघता, आता हे काम होणं महत्त्वाचं आहे, ते छान होणं हेच महत्त्वाचं आहे, असाच विचार करून झटत होती. आम्हाला विश्वास देत होती की 'तुम्ही काळजी नका करू. हे काम होणार, आणि सगळं झालं की मग आपण पैशाचं बोलू. आम्हीही जास्त सांगणार नाही. आणि आम्हाला खात्री आहे की तुम्हीही जास्त घासाघीस करणार नाही'!

काळाच्या ओघात जुने बलुतेदार तर नाहीसे झाले. पण त्यांची जागा या नवीन बलुतेदारांनी आपल्या आयुष्यात घेतलेली आहे. ही नाती अशी दोन-चार दिवसात तयार होत नाहीत. त्यासाठी बऱ्याच वेळेला या लोकांबरोबर संबंध यावा लागतो. एक विश्वास निर्माण व्हावा लागतो, की या माणसाचं काम चांगलं आहे. हा माणूस पैसे बुडवणार नाही. या माणसाला समजावून सांगितलं तर माझ्या कामाचा योग्य मोबदला द्यायला तो तयार होईल. हा विश्वास त्या काम करणाऱ्या मध्ये असावा

लागतो, आणि मला पैसे द्यायला जर चार दिवस उशीर झाला तर हा माणूस त्यासाठी माझं काम थांबवणार नाही, कामाच्या गुणवत्तेत फरक करणार नाही, हा विश्वास ते काम देणाऱ्याला त्या कारागिराबद्दल असावा लागतो. एकदा हे झालं की मग जे नातं तयार होतं ते त्या बलुतेदाराचं नातं. एक अत्यंत विश्वासाचं, सौहार्दाचं, आणि एकूणच आश्चस्त करणारं.

या दोन छोट्या प्रसंगांनी ऐपत म्हणजे काय याचा अर्थ मला छानच समजला. त्या ऐपत मध्ये एक 'पत' शब्द दडलेला आहे. तर ती पत म्हणजे काय? तर बलुतेदारांना हा विश्वास, की हा जमीनदार आपली अडवणूक करणार नाही, पिळवणूक करणार नाही, लुबाडणार नाही. ही त्या जमीनदाराची बलुतेदारांकडे असलेली पत. तर त्याचबरोबर, या माणसाकडे काम दिलं म्हणजे तो ते करणारच, हा जमीनदाराचा विश्वास ही त्या बलुतेदाराची जमीनदाराकडे असलेली पत! अशी पत ज्या लोकांकडे असते, त्यांच्याकडे असते ती ऐपत!

शेवटी श्रीमंती श्रीमंती म्हणजे तरी काय हो? हवं ते, हव्या त्या वेळेला ज्याला मिळवता येतं, तो श्रीमंत! मग त्यासाठी प्रत्येक वेळेला पैसेच फेकावेत असं थोडीच आहे? माझ्या बायकोच्या पर्समध्ये भले ठेचाठेच रुपये नसतील, पण तिने कष्टाने जमवलेल्या या 'बलुतेदारांमुळे' तीसुद्धा श्रीमंतच आहे!

डिसेंबर – २०२२

-0-0-0-0-

बाबा ...

तिथीने आज बाबांचा सहावा स्मृतिदिन. म्हटलं तर सहा वर्ष झाली, म्हटलं तर अगदी कालपरवाची गोष्ट. आला माणूस जाणार हे कितीही खरं असलं तरी बाबांचं रूबी हॉल मध्ये चालत जाणं आणि न परत येणं हे पचवणं जरा जडच गेलं. पण मग नोकरी, त्यातली tensions, मुलांची शिक्षणं, त्यांचे पुढचे प्लॅन्स, मित्र आणि इतर सामाजिक उलाढाली यात पुरता गुरफटून गेलो ! मी बाबांना विसरलो तर नाही ना असं वाटावं इतकं ! जरा विचार केल्यावर लक्षात आले, की अलीकडे माझ्या काही सवयी या मला बाबांमध्ये न आवडणाऱ्या सवयींसारख्या होतायेत. सायीचं पातेलं निपटून घेणं, रात्रीच्या वेळी अर्धी पोळी उरत असेल तर जेवण झालेलं असतानाही ती संपवणं, भुईमुगाच्या शेंगांचा मोह न आवरता येणं, पोराना 'काय फालतू खर्च करताय' असं दटावणं .. या आणि अजून अशाच काही. यातल्या कित्येक गोष्टींवरून मी बाबांशी वाद घातलेला आहे, माझं मत लादायचा प्रयत्न केलेला आहे आणि आता मीच, हळूहळू का होईना, अगदी संपूर्णपणे नाही; तरी थोडासा बदलतो आहे; बदललो आहे. कदाचित हा बदल आधीपासूनही असेल, पण आता प्रकर्षाने जाणवतो आहे हे खरे.

बंगलोरला आलो तेव्हा घरातले काही देव घेऊन आलो होतो. चोवीस वर्ष झाली, पण बहुतांश देवमूर्ती त्याच आहेत. आपल्या घरच्या संस्काराचा एक भाग असेल, पण घर बंद नसताना, देवापुढे सकाळ संध्याकाळ दिवा लागला नाही तर ठीक वाटत नाही. सकाळी पाच मिनिटे देवापुढे उभे राहून यथाशक्ती पण मनोभावे पूजा हा आता दिनक्रमाचा भाग झालेला आहे. माझी पूजा, बाबा करत असत इतकी डिटेल नक्कीच नसते ! पण निर्माल्य काढून नवी फुले वाहणे एवढं मी करतो. या माझ्या देवघरातल्या मूर्तींमध्ये, शंकराची, चांदीची, एक पिंड आहे. या शंकराच्या पिंडीला फुल वाहताना हमखास बाबांची आठवण होते. माझ्यासाठी तरी ती पिंडी

हे बाबाचे प्रतीक आहे. बहुधा त्यांच्या भोळ्या पण कडक स्वभावामुळे असेल. दिवसातला हा एक क्षण तरी बाबांची आठवण होते - मग बहुधा मन इतर गोष्टींमध्ये busy होऊन जाते.

मध्ये ती.स्व.नानांना पत्र लिहिलं - खूप दिवसांनी मराठीत हाताने काहीतरी लिहिलं होतं. पत्र लिहून झाल्यावर परत वाचताना जाणवलं कि नकळत माझी कितीतरी अक्षरं अगदी बाबांसारखी आहेत तर आणखी काही आईने लिहिल्यासारखी ! गंमत म्हणजे कधीतरी - मोठेपणी (!) - मी दोघांच्याही हस्ताक्षराची चेष्टा केली होती.

काल परवाचीच गोष्ट. पहाटे जाग आली आणि उठायचा कंटाळा केला आणि कधीतरी परत झोप लागली असावी. मी कुठेतरी वाट बघत उभा असताना अचानक बाबा समोर आले. मीही अगदी आश्चर्याने - आनंदित होऊन, अरे, तुम्ही अचानक इकडे कसे वगैरे .. त्यांचा चेहरा अगदी उत्फुल्ल, प्रसन्न दिसत होता .. मग काही जुजबी बोलणे झाले असावे - बहुधा केतकी श्रेयसची चौकशी .. स्वप्नच ते - डिटेल्स कुठले आठवायला ! पण अजूनही लक्षात आहे तो त्यांचा हसरा उत्फुल्ल चेहरा आणि त्यांना अचानक बघून मला झालेला आनंद ! जागे झाल्यावर वाटले मी कसला मोठा .. मी तर अजूनही त्यांच्याबरोबर सायकल वरून फिरणारा औरंगाबाद मधला छोटा ... ! त्यांचा धाक असूनही त्यांची वाट बघणारा; आणि घाबरत हट्ट करणारा.

कुठेतरी वाचलं होतं, आपल्या जवळची माणसं आपल्या आयुष्यातून कायमची लांब जात नाहीत. काही सवयी, काही विचार, काही लकबी, हट्ट यातून ती आपल्याजवळच उरतात. आपण थोडं 'जागं' राहिलो तर आपल्याला ती जाणवतात आणि त्यांच्या न दिसण्याचं दुःख जरा हलकं होतं. बाबांच्या बाबतीत तरी, आता फक्त असंच जागं राहण्याची सवय करायची!

जून - २०१७

ज्ञानेश्वरी वाचतांना

“मागच्या वर्षी कैलास ट्रीप केलीत .. आता या वर्षी काय ?” – अधून मधून हा प्रश्न माझ्या ओळखीतल्या कुणाच्या डोक्यात असतो. जसं काही चार आठवड्याची सुट्टी नेहेमीच मिळायला मी माझ्या बॉसचा फेवरीटच आहे ! चार आठवड्याची कैलास परिक्रमा शारीरिक, मानसिक क्षमतेची परीक्षा पाहणारी होती. पण एक बैठा उद्योग डोक्यात कित्येक दिवस होता – आणि पूर्वी एकदा तो अर्धवट सोडावा लागला होता. बंगलोरच्या ट्रॅफिक मध्ये अडकलो असताना एकदा वाटून गेले होते की असं अडकलो असतांना ज्ञानेश्वरी ऐकायला छान वाटेल! १००० ओव्या आहेत म्हणतात – ऐकायला एक ७, ८ तास तर नक्कीच लागतील. आता मला ८ तास ट्रॅफिक मध्ये अडकायची इच्छा नव्हती – पण तुकड्या तुकड्याने ऐकली असती.

मग इन्टरनेट वर शोधा शोध केली. फारसं काही मनासारखं मिळालं नाही. मीनल म्हणाली तूच का नाही करत रेकॉर्ड? नाहीतरी गेली काही वर्षे मीनल आणि मी बरीच मराठी पुस्तके रेकॉर्ड करतो आहोत – आमची ती म्हातारपणाची तयारी आहे (आणि त्या निमित्ताने मराठी उच्चारही सुधारतात (!)). कल्पना छानच होती. सगळी जमवा जमव करून विठुरायाचं मनोमन स्मरण करून सुरुवातही केली. पण अजिबात तयारी नसताना, केवळ TVवरचे कार्यक्रम पाहून डोंगर चढायला गेल्यावर होईल तशी अवस्था झाली. हातात घेतलेलं काम फारच मोठं आहे याची जाणीव लगेचच आली. ज्ञानेश्वरी वाचतांना, गीतेतले श्लोक म्हणणे आवश्यकच होते ! आणि केवळ गीता म्हणण्यासाठी लोक क्लासला जातात, महिनोमहिने तयारी करतात याची कल्पना नव्हती. फक्त ओव्या म्हणायच्या का त्यांचा अर्थ पण वाचायचा? अर्थ महत्वाचा वाटला पण त्यात मूळ ज्ञानेश्वरी वाचायच्या लयीत खंड पडत होता. पण

तरी नेटाने दोन अध्याय वाचले – मग प्रयत्न सोडला. एकूणच भट्टी जमली नव्हती. याला झाली आता दोन वर्ष. प्रयत्न अर्धा सुटल्याचं दुःख होतं – पण बऱ्याच चुका कळल्या होत्या. मनात काही आडाखे तयार होत होते. फक्त एखादा trigger हवा होता. पण एकूण हा प्रकल्प बाजूलाच गेला होता. ‘आयुष्यात करायच्या राहून गेलेल्या गोष्टी’ या सदरात (आणखी!) एक गोष्ट जमा होणार असे वाटू लागले.

दरम्यान, आमचा पुस्तकं वाचायचा उपक्रम चालूच होता. कैलास ट्रीप साठी एक voice रेकॉर्डर मी घेतला होता. त्यामुळे पुस्तक रेकॉर्ड करायला कम्प्युटर पाहिजे ही गरज संपली होती. पण ज्ञानेश्वरी वाचन चालू करायचा धीर नव्हता. अशात आमच्या इन्जिनिअरिंगच्या वर्ग मित्रांचा WhatsApp ग्रुप तयार झाला – त्यात सुरुवातीच्या उत्साहात कोण काय करतय, काय छंद आहेत, वगैरे माहिती सांगत असतांना, माझी त्यावेळची क्लासमेट – अपर्णा गानू – आता गोगटे – हिने गीता पठण स्पर्धेत काही बक्षिस मिळवल्याचे सांगितले. आणि एकदम ज्ञानेश्वरी परत खुणावू लागली. गीतेतले श्लोक कोण देणार हा प्रश्न संपला. उत्साहात तिला फोन केला. आता गेल्या तीस वर्षात आमची भेट नाही, पण तिने केवळ माझ्या फोनवरच्या आवाजावर विश्वास ठेवत, श्लोक रेकॉर्ड करून पाठवायचे मान्य केले, आणि पाठवलेही! मी ज्ञानेश्वरीत हे श्लोक योग्य त्या ठिकाणी आणलेले आहेत – पण फक्त गीताध्यायाचा एक वेगळा अल्बम केला आहे. अत्यंत सुरेल आवाजातले, सुस्पष्ट, शुद्ध मराठी उच्चारतले हे गीतापठण ऐकणे हा एक सुखद अनुभव आहे. एकूण साडे तीन तासांच हा गीतापाठ हा संस्कृत शब्दोच्चारांचा एक उत्तम धडा आहे.

मागे एकदा धक्का खाल्ल्याने, या वेळी जरा तयारी केली. अर्थ वाचायचा नाही असे ठरवले. एक दोन, ट्रायल रेकॉर्डिंग करून ते ऐकून पाहिले. ज्ञानेश्वरीच्या ओव्यांची एक लय डोक्यात होती. ती मोठ्याने वाचून पक्की केली. (तरी सुद्धा – बऱ्याच ठिकाणी ऐन वेळी त्रेधा उडालीच!). ऑडीओ एडिटिंग साठी सॉफ्टवेअर डाऊनलोड केले. त्याच्याशी खेळून पाहिले. असा बराच जामानिमा करून,

विठूरायाला मनोमन आणि घरच्या देवांना आणि आईला प्रत्यक्ष नमस्कार करून – “ओम नमोजी” ने सुरुवात केली. १००० ओव्यांचा पल्ला होता – पण पहिली ओवी कधीतरी म्हणणे भाग होते, ती सुरुवात केली. दररोज एखाद दोन तास वेळ काढत नेटाने वाचन चालू ठेवले. शनिवार, रविवारी जरा जास्त – असं करत – सहा आठवड्यात १७ अध्याय वाचून झाले – १८ व्याला मात्र २ आठवडे लागले.

एकदा वाचायची लय सापडल्यावर लक्षात आले – की साधारणपणे एका मिनिटात ५ ओव्या म्हणून होतायेत. आणि तासाभरापेक्षा जास्त एका वेळी वाचले

की आवाजावर परिणाम होतोय. मग एका वेळी तास ही मर्यादा ठेवली. पण त्याचा परिणाम म्हणून दर पन्नास मैलावर भाषा बदलावी तसं दर तासाभराने आवाजात फरक आलाय. अर्थात स्टुडीओ मधलं काम नसल्याने हे अपेक्षितच होते. वाचताना कधी खोकला आला किंवा विमान, अँब्यूलन्स जायला लागली की तेवढ्या वेळेपुरते मी रेकोर्डर pause करायचो. एकदा तो

परत चालू करायला विसरलो. त्या अध्यायाच्या सगळ्या ऑडीओ फाइल्स एकत्र करतांना ते लक्षात आले. साधारणपणे ५० ओव्या गाळल्या गेल्या होत्या. मग त्या लगेच रेकॉर्ड केल्या. मधल्या काळात मला जरा सर्दी झाली होती. ज्ञानेश्वरांनी रेड्याकडून वेद वदवून घेतले, आता कोणी मी वाचलेल्या त्या पन्नास ओव्या ऐकल्या तर त्यांना वाटेल, ज्ञानेश्वरांनी रेड्याकडून ज्ञानेश्वरीसुद्धा वदवून घेतली असावी.

एकूण सुमारे ३२ तासांचे रेकॉर्डिंग झाले. (Sample: <https://soundcloud.com/user-998628937/13-kshetrkshtradnyyog>) ऑडीओ एडिटिंग हे प्रचंड वेळखाऊ असते. त्याचं बाळंतपण बरंच असतं. मी

साधारणपणे एक तास वाचून एक ऑडीओ फाईल तयार करायचो. जिथे श्लोक असेल तिथे वाचताना ३ – ४ सेकंदांची gap द्यायचो. अपणानि गीतातले श्लोक पाठवलेले असत; ते एक एक करून मी केलेल्या रेकॉर्डिंग मध्ये टाकायचो – प्रत्येक वेळा त्याच्या आजूबाजूचा भाग ऐकायचा – जेणेकरून श्लोक योग्य त्या ठिकाणी insert केला जाईल. काही वेळेला रेकॉर्डिंगमध्ये गाळले गेलेले भाग यामुळे लक्षात यायचे. हे झालं की – ते सगळं रेकॉर्डिंग परत बघून काही ठिकाणी आवाज वाढवायचा , काही ठिकाणी कमी करायचा. एका श्वासात एक ओवी म्हटल्यामुळे ओवीचा शेवटचा भाग सुरुवातीला अगदी हळू आवाजात यायचा. आणि हे प्रत्येक ओवी बघून करावे लागले. हे झालं की मग noise reduction करून ते रेकॉर्डिंग ‘स्वच्छ’ करायचं. तुकड्या तुकड्यांनी असा एक अध्याय जमवायचा. मग त्या अध्यायाच्या सुरुवातीला आणि शेवटी सतारवादनाचा एक तुकडा टाकायचा. ही फाईल वेगळी ठेवून द्यायची. आता परत ऐकतांना जर काही गडबड आढळली तर मला एडीट करता येईल. सगळ्यात शेवटी – संबंध वेळासाठी एक तानपुऱ्याचा साथीचा तुकडा टाकायचा. हेच सगळं गीतेच्या अध्यायांसाठी सुद्धा ! साधारणपणे – एक तासाच्या रेकॉर्डिंग साठी आम्हाला (म्ह. मी आणि मीनल मिळून) सव्वा तास वेळ हे इतर सगळं करायला लागायचे.

हे सर्व करण्यासाठी मला मदतीची आवश्यकता होतीच. सर्वात महत्वाची मदत बायकोची – मीनलची. तिच्या प्रत्यक्ष / अप्रत्यक्ष प्रोत्साहानाशिवाय हे अशक्यच होतं. मी वाचायला लागलो की घरात एखादं लहान मूल बऱ्याच प्रयत्नानंतर झोपल्यावर जशी दहशत असते तशी परिस्थिती असायची. माझा तो रेकॉर्डर बारीक सारीक आवाजही पकडतो. तेव्हा घरातले इतर उद्योग शक्य तितक्या शांततेत करणे भाग होते – हे घरातल्या सगळ्यांच्या (अगदी मोलकरीण सुद्धा) सहकार्याशिवाय अशक्यच होते. सुरुवातीला मी तासभर ज्ञानेश्वरीपुढे आणि मग सव्वातास कॉम्प्यूटरपुढे बसतोय हे बघितल्यावर, मिनलने वाचलेल्या भागांचे वर

सांगितलेले बाळंतपण स्वतःच चालू केले. मला वाटतं की तिसऱ्या अध्यायापासून हे काम बहुतांश तिनेच केलं. जवळजवळ निम्म्या अध्यायांचे 'सारांश'ही तिने वाचले. मी रिकामा बसून TV बघत असलो की मला 'त्यापेक्षा ज्ञानेश्वरी वाच' असे म्हणून TV पुढून हाकलले. कित्येक वेळा मी वाचत असताना mute करून पिकचर बघितले ! या परमार्थात तिने थोडा स्वार्थ केलाच. मी वाचतोय या नावाखाली नको असलेले फोन टाळले. TVचा रीमोट आपल्याच हातात ठेवण्यात ती यशस्वी झाली. .. असो. अपर्णा – माझी मैत्रीण – तिने गीता वाचून पाठवली आणि या माझ्या उद्योगातला एक फार मोठा अडसर दूर केला. तिचे आभार मानावे तेवढे थोडेच. निनाद जोशी – आमचा शेजारी – त्याने सतारीवर मला पाहिजे तसे तुकडे प्रत्येक रेकॉर्डिंगच्या सुरुवातीला आणि शेवटी टाकायला दिले. त्याचेही आभारच आहेत.

शेवटी हे सगळं कशासाठी हा प्रश्न उरतोच. आणि यातून मी काय मिळवलं हा सुद्धा. मी मराठी आहे, त्यामुळे ज्ञानेश्वरांबद्दल माहिती आहेच. ज्ञानेश्वर, त्यांचं चरित्र, त्यांची एक तत्वज्ञ, एक कवी, संत म्हणून असलेली प्रसिद्धी हा शाळेत शिकवलेला भाग आहे. थोड्या मोठेपणी, पंढरीच्या वारीतल्या वारकऱ्यांच्या त्यांच्या वरच्या प्रेमाचं दर्शन झालेलं होतं. गावात आलेल्या कीर्तनकारांकडून त्यांनी मांडलेल्या विचारांवरची विवेचने ऐकली आहेत. एकंदरीतच – ज्ञानेश्वर म्हणजे थोरच – हे इतक्या वेगवेगळ्या प्रकाराने बिंबवले गेलेले आहे – की तो विचार काही विचार न करताच मी मान्य केलेला होता. ज्ञानेश्वरी वाचायला घेतली ती या पार्श्वभूमीवर. वाचायला सुरुवात केल्यावर त्यांचं महत्व 'लक्षात' यायला लागलं. ते महान होते हे माहिती होतंच – पण आता त्यामागचं कारण जरा समजायला लागलं. अर्थात, एकदा ज्ञानेश्वरी वाचून, मला ज्ञानेश्वर कळले असं म्हणण्याचा मूर्खपणा मी करणार नाही. पण साखर गोड असते हे माहिती असणं वेगळं आणि साखरेचा कण जिभेवर पडल्यावर येणारा 'आहा' चा अनुभव वेगळा.

या माणसाच्या प्रतिभेचे कौतुक करू नये – ते प्रत्यक्ष अनुभवावे. ओवी हा वाङ्मयप्रकार त्यांनी ह्या ग्रंथासाठी निवडला. ओवीत पहिले तीन चरण यमकात असावे लागतात. ९००० ओव्या. प्रत्येक ओवीत हे साधायचे. बरं विषय तत्वज्ञानाचा – ग्रंथ प्रकार टीकेचा. म्हणजे श्लोकाचा फक्त अनुवाद करून थांबायचे नव्हते. मूळ विचार विस्तारून, त्यातल्या अर्थपदरांना उलगडवत; त्या विषयाचा स्वतःचा अभ्यास मांडत, तो पुढे न्यायचा. हे करतांना काव्याचे भान ठेवायचे. ज्ञानेश्वरीत काही श्लोकांचे विवरण करतांना ज्ञानेश्वर महाराज; एखाद्या मैफिलीत सुरेख आवाज लागला की एखादा कसलेला गवई जसा राग आपल्या सुरांनी फुलवतो; तसे वाटते. काही श्लोकांवर २००, सव्वा २०० ओव्यांचे निरूपण आहे. वेगवेगळ्या दृष्टांतांची उधळण आहे. मोठी बहार आहे. अत्यंत ओघवत्या शैलीत एकामागोमाग एक विचार येताहेत. वेगवेगळे दृष्टांत. अणु, परमाणू ते सागर, अवकाश ; गृहस्थी, सांसारिक, सन्यस्त जीवनाचे उल्लेख; कन्या, माता, गरोदर, वेश्या अशा स्त्रियांचे अनुभव, वाळवंट, जंगले, नद्या, पाउस, बागा, शेते, बर्फाळ थंडी, रखरखीत उन, समुद्राला मिळणाऱ्या नदीची आतुरता – किती वेगवेगळ्या प्रकाराने गीतेतला विचार ज्ञानेश्वरांनी समजाऊन सांगितला आहे ! हे सर्व अनुभव त्यांनी कधी घेतले ? इतक्या विविध प्रकाराने समुद्र, नदी, ओहोळ, तलाव त्यांनी कधी पहिले ? मानवी व्यवहारातले हे इतके बारकावे आपल्या खडतर जीवनानुभवातून जात असतांना त्यांनी कधी अनुभवले? त्या सगळ्याची संगती आपला विचार व्यक्त करतांना, यमके साधत मांडणे हे प्रतिभेचे अलौकिकत्व नव्हे का? ज्ञानेश्वरीत अर्जुनाला किती वेगवेगळ्या नावांनी ज्ञानेश्वर महाराजांनी संबोधिलेले आहे. गुरुस्तुती करताना ज्ञानदेवांच्या प्रतिभेला उधाण येते. कित्येक अध्यायांची सुरुवात आणि शेवट ज्ञानेश्वर महाराजांनी गुरुस्तुतीत रममाण होऊन केलेली आहे. स्वतः इतके अधिकारी पुरुष असून गुरुपुढे केवढी लीनता, त्यांच्या मदतीबद्दल केव्हढी उपकृतता ! आणि सतत आपल्या गुरुच्या थोर पणाचे मनात सामावता न येणारे कौतुक.

मराठी साहित्यात ज्ञानेश्वरीतल्या ओव्यांचे संदर्भ येतात. त्यामुळे वाचताना अशी एखादी ओवी आली की वाटायचे – अरेच्छ्या हे कुठेतरी ऐकले आहे पूर्वी. तर काही ओव्या केवळ सुंदर वाटल्या – म्हणतात न – all men are equal but few are more equal than others .. – त्यातली गत. वाचत असताना या खास आवडलेल्या ओव्यांची नोंद करत गेलो. हा ५०,५५ ओव्यांचा संग्रह हा खास माझा आहे. कुठल्याही अर्थाने त्यात ज्ञानेश्वरीचे किंवा गीतेचे सार नाही. केवळ मला जरा जास्त भावलेल्या या ओव्या. वाचनाच्या या उद्योगातून मला मिळालेला हा खरा ठेवा!

ज्ञानेश्वरी वाचायला सुरुवात करतांना जरा काळजी होती. हा इतका गहन धर्मविचार मला कळेल का या बद्दल साशंक होतो. शेवटी फारसा धर्मविचार कळला नाहीच – त्या बाबतीत करंटाचं राहिलो; पण ज्ञानेश्वरीच्या काव्याने, त्यातल्या गेयतेने ओलाचिंब झालो. वाचतांना कित्येकदा मस्त मजा येत होती. आणि त्याचबरोबर हे शब्द ज्ञानदेवांनी कधीतरी प्रथम उच्चारले; ते मी परत उच्चारतो आहे या दडपणाने दबून जात होतो. प्राकृतातले विचार संपूर्ण कळले नाहीत, तरी ती भाषा, ती शैली, मनाला स्पर्श करून जात होती. माझं सध्याचं वागणं किती बदलायला पाहिजे याची जाणीव वेळोवेळी होत होती. ज्ञानेश्वरांना सामान्यापासून, थोर तत्ववेत्त्यांनी, संतांनी, धर्मज्ञांनी, कवींनी इतके का नावाजले हे थोडे जाणवत होते. पहिल्यांदाच, कोणी सांगितले म्हणून नव्हे; तर मी त्यांचे विचार समजून घेण्याचा किंचित का होईना प्रयत्न केला म्हणून; ज्ञानेश्वर हे 'महाराज' आहेत हे भावत होते. सूर्य तेजःपुंज आहे हे माहिती असूनही, त्याच्याकडे जरा किलकिल्या डोळ्यांनी बघण्याचा प्रयत्न करताच डोळे दिपून जावेत; असा हा अनुभव होता.

कैलास पर्वताचं प्रथम दर्शन असंच दिपवून टाकणारं होतं. त्यानंतर वर्षभरातच मनाला स्पर्श करून गेलेला हा दुसरा अनुभव. दोन्हीमध्ये सहधर्मचारिणी

“तुला एकट्याला सोडणार नाही” म्हणत आलेली आणि मग त्या अनुभवात बरोबर बुडून ‘सह’भागी झालेली.

“मागच्या वर्षी कैलास ट्रीप केलीत .. आता या वर्षी काय ?” – वाटलं होतं त्या पेक्षा जवळच तर आहे की उत्तर !!

मे - २०१८

-0-0-0-0-

एक वेगळं नातं ...

सकाळी फिरायला निघालो आणि सहज म्हणून जरा वेगळा रस्ता घेतला. मेन रोड वर एक मोठा अपार्टमेंट कॉम्प्लेक्स आहे तिथून जाताना एक बस थांबली आणि बायकांचा मोठा घोळका बाहेर पडला. काही हसत खिदळत, काही एकेकट्या, काही कुजबुजत म्हणजे एकूण सगळे नेहेमीप्रमाणेच. सगळ्याजणी त्या अपार्टमेंटकडे निघाल्या होत्या. मग डोक्यात ट्यूब पेटली. त्या सगळ्याजणी 'कामवाल्या' बायका होत्या.

मेन गेट वर सहाय्य करून, क्वचित watchman बरोबर हुज्जत घालून, त्या आता आपापल्या "घरी" जाणार होत्या. मनात विचार आला, यांनी बेल वाजवून दार उघडल्यावर यांचं स्वागत वरकरणी कसंही झालं, तरी त्या घरची मालकीण मनोमन निःश्वास टाकणार हे नक्की. त्या दिवसापुरती तरी धुणं, भांडी, केरवारा, मुलाला आणा पोचवायची सोय झाली हे समजून ती मायमाऊली "आलीस बाई! धन्यवाद" असं नक्की म्हणणार ह्याची खात्री. अर्थात पुढच्याच दोन मिनिटात, हे सगळं विसरून ती कुठल्यातरी ऑफिसमध्ये 'कर्तबगार, उभरती' वगैरे म्हणवली जाणारी आजच्या काळातली मुलगी आपल्या कामात व्यस्त होणार हेही नक्की.

आज कुठल्याही मध्यमवर्गीय घरातली मुलगी शिकणारच हे खरं; त्याच बरोबर नोकरीधंद्यात मुलांच्या खांद्याला खांदा लावून आपला ठसा उमटावयाला बघणार हे सुद्धा तितकंच खरं. पण एकदा संसार थाटला, की मुलींच्या धडपडीत, घर व्यवस्थित ठेवणे या जबाबदारीचीही भर पडते. किमान भारतीय समाजपद्धतीत तरी मुलं या अपेक्षेतून सोयीस्करपणे सुटतात. मग पुढे मुल घरात बागडायला लागलं कि आता घर बघू का मूल बघू का माझी करिअर सांभाळू या पेचात मुलगी अडकते. कामवाली बाईच मग तिची तारणहार होते. आठवडाभर नवरा घरी नसला तरी

बिघडत नाही ("तेवढीच मेली शांतता डोक्याला") पण कामवाल्या बाईला कामावर यायला झालेला १५ मिनिट उशीर या वाघिणीच्या हृदयाचा ठोका चुकवून जातो.

मुलगी नवऱ्याशी नाही तर तिच्या घराशी लग्न करते असं पूर्वी म्हणायचे. आता मुलगी नवरा आणि कामवाली बाई यांच्याशी लग्न करते. या दोघांच्या तऱ्हेवाईकपणाला तिला सांभाळावं लागतं. त्यातल्या त्यात नवऱ्याला हुडुत फूडूत करता येतं. किंबहुना त्या प्राण्याला ताळ्यावर ठेवण्याचं ते एक उत्तम हत्यार असतं ! पण कामवाल्या बाईची मर्जी म्हणजे तळहातावरचा फोड! तिथे फक्त साम आणि दाम एवढंच. दंड आणि भेद यांना थारा नाही. तिच्या क्वचित मनमानीपणाला अपील नाही; आर्जव आणि अंतर्गत संतापयुक्त नक्राश्रू इतपतच धारदार शस्त्र वापरायचं धाडस या ऑफिसमध्ये सगळ्यांना धारेवर धरणाऱ्या झाशीच्या राणीकडे असतं.

विनोदाचा भाग सोडा पण जर भट्टी जमली तर ही कामवाली एक सुरेख मैत्रीण होऊ शकते. घराची किल्ली मग तिच्याकडे बिनधास्त दिली जाते. गावाहून परतायच्या दिवशी सकाळी दूध / ब्रेड आणून ठेव असं हक्काने सांगितले जातं. तिला बँकेचे व्यवहार शिकवले जातात तीही आपल्या 'बाईचा' reference देत बँकेत खातं उघडायला भीत नाही. आणि याच बाईच्या असलेल्या पाठींब्याच्या जोरावर आत्मविश्वासाने शहरात रुळून जाते, स्वतःचं स्वतंत्र जग निर्माण करते. क्वचित कधी मग एकमेकींची सुखदुःखं वाटली जातात. कामवाल्या बाईच्या घरच्या हळदीकुंकूवाला फ्लॅटवालीला आमंत्रण येतं आणि 'चाळीत कसं बाई जायचं' असं एरवी म्हणणारी ही ऑफिसर बाईपण विनासंकोच त्या समारंभाला उपस्थित राहून त्याची खरोखरच शान वाढवते.

किती सुरेख नातं दोन बायकांचं, एकमेकींच्या गरजांवर आधारलेलं पण गाढ विश्वासाचं, जमून आलं तर दोघीनाही आपापल्या आयुष्यात भरारी घ्यायला बळ देणारं. महिला दिनाचा भाव प्रत्यक्षात आणणारं ...

मार्च - २०१९

सय - सोयऱ्यांची

सर्व साधारण मराठी मध्यमवर्गीय पापभीरू घरात असते – तसा माझ्याही घरात देवघर आहे. अगदी खूप मोठं नाही – पण गेल्या वीस बावीस वर्षांत, स्वतंत्रपणे देवपूजा चालू केली तेंव्हापासून, अधून मधून त्यात भर पडत गेली आहे. जेंव्हा घर बंद नसते तेंव्हा सकाळी देवपूजा आणि संध्याकाळी देवापुढे दिवा ही आता सवय झाली आहे. त्यात काही कारणामुळे खंड पडला तर चुकल्या चुकल्यासारखे वाटावे – इतका देवभोळा मी नक्कीच आहे.

आता देवपूजा हा काही माझ्यासाठी तास दोन तासांचा कार्यक्रम नसतो. किंबहुना – माझी देवपूजा हा घरात चेष्टेचाच विषय आहे. निर्माल्य काढून, हळद कुंकू, नवी फुले वाहणे, दिवा, उदबत्ती, आणि शेवटी मनःपूर्वक नमस्कार याला कितीकसा वेळ लागणार ? आणि त्यावरून चेष्टा करायचा चान्स बायको थोडीच सोडणार ?

नोकरी निमित्त बंगलोरला यायला निघालो तेंव्हा बायकोने सासरहून आणलेला बाळकृष्ण व अन्नपूर्णा बरोबर घेतली; वडिलांनी गडावरच्या देवीचा फोटो आणि सासऱ्यांनी साईबाबांचा फोटो दिला. आमचं लग्न झालं तेव्हा सासरे प्रवरानगरला होते – शिर्डी संस्थान तिथून जवळ – त्याची आठवण म्हणून. मग कधीतरी – सत्यनारायण पूजेला लागते म्हणून शंख घंटा आल्या. आई वडील तिरुपतीला गेले होते तिथून त्यांनी बालाजीची एक प्रतिमा आणली; बायको कोल्हापूरला गेली असताना, तिच्या माहेरची कुलदेवी म्हणून अंबाबाईची मूर्ती आली. एका मावशीने दिलेलं गणपतीचं नाणं छान वाटलं तेही पूजेत आलं. एका ट्रीपमध्ये बाबांनी शंकराची पिंड देवांत ठेवायला आणली. आणि अगदी recently कैलास – मानसरोवराच्या सफरीतून तिथली आठवण म्हणून आणलेला कैलासाच्या

पायथ्यातला एक दगड आता देवघरात स्थापन झाला आहे. मी देवभोळा नाही म्हणत हा फारच पसारा मी जमवला आहे.

तर, माझी देवपूजा म्हणजे रोज या सर्व देवमूर्तींना हळद कुंकू, फुले वाहणे आणि रोज अशीच पूजा करता यावी असे – आर्थिक, सामाजिक, मानसिक, शारीरिक स्वास्थ्य मला असावे यासाठी मनःपूर्वक प्रयत्न करण्याची आठवण स्वतःला करणे ! शेवटी देव तरी कितीजणांकडे एकाचवेळी लक्ष देणार – तेव्हा आपला उद्धार आपणच करणे योग्य या मताचा मी आहे.

कदाचित वाढत्या वयाचा आणि पांढऱ्या होत चाललेल्या केसांचा परिणाम असेल – अलीकडे या पूजेला माझ्यासाठी थोडा वेगळा अर्थ येत आहे. वडील गेल्यानंतरची गोष्ट. शंकराच्या पिंडीला फुल वाहात असतांना त्यांनी ती खास आमच्यासाठी आणल्याची आठवण झाली आणि डोळे किंचितसे ओलावले. मग ती आठवण नेहेमीचीच झाली. शिक्षणानिमित्त मुलं घराबाहेर पडली तेव्हा त्यांची आठवण बाळकृष्णाला हळद कुंकू लावताना येऊ लागली. आता नित्यपूजा ही माझ्या आयुष्यातल्या सगे सोयऱ्यांची आठवण ठेवण्याची वेळ झाली आहे.

माझ्या देवघरातला गणपती हा विघ्नहर्ता आहे. त्याची प्रार्थना ही सर्व कठीण प्रसंगाना चिकाटीने सामोरे जाण्याची स्वतःला दिलेले वचन असते. गडावरची देवी हे आमचे कुलदैवत आहे. देवीला नमस्कार माझ्या आईसाठी असतो. देविबरोबर तिरुपतीचा बालाजी हे सुद्धा कुलदैवत - बालाजीला नमस्कार हा माझ्या आजोळच्या सर्व नातेवाईकांसाठी असतो. तर अंबाबाईला हळद कुंकू लावताना सासरच्या मंडळींची आठवण असते. अन्नपूर्णेला नमस्कार ही घरच्या अन्नपूर्णेची सय असते. आणि ती अन्नपूर्णा ही – गृहिणी, सखी, मैत्रीण (आणि अधूनमधून प्रेयसी सुद्धा असते) – याचीही आठवण स्वतःला करून देत असतो. पूजेतल्या बालकृष्णामध्ये मला माझी मुलं दिसतात. शंकराच्या पिंडीत माझे वडील असतात.

शंकरासारखेच – भोळे, तापट आणि अत्यंत साधे !! श्रीचक्राच्या टाकाला फुल वाहतांना – माझ्या घरा कुटुंबातली लक्ष्मी ही कायम ‘सुवासिक’च राहिल असा विश्वास असतो. शंख मला माझ्या मित्रांची आठवण देतात तर घंटा ही मला माझ्या आयुष्यातले धोक्याची सूचना देणारे हितचिंतक लक्षात आणून देते. साईबाबांच्या फोटोला वाहिलेले फूल हे मला माझ्या आयुष्यात काहीतरी ‘धडे’ देऊन गेलेल्या सर्व प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष ‘शिक्षकां’साठीची कृतज्ञता असते.

या सगळ्यांकडे मागणे एकच. लोभ आहेच – तो असाच ठेवा ! राग असेल तर जरा धार कमी करा !

शेवटी देवभक्ती कशासाठी ? माझं आयुष्य समाधानाचं व्हावं यासाठी चिंतन करण्यासाठीच ना ? आणि आपल्या आप्त मित्रांशिवाय ते कसे शक्य होणार ? या सर्व मंडळींचा जाणून बुजून विचार करणे, त्यांच्या आपल्या आयुष्यात असण्याबद्दल मनोमन का होइना – कृतज्ञता व्यक्त करणे हे सुद्धा त्याच दिशेने टाकलेले एक ‘स्वार्थी’ पाउल – निदान माझ्यासाठी तरी. मग माझ्या दहा मिनिटात संपणाऱ्या देवपूजेची भलेही चेष्टा होवो ...

मार्च - २०१८

-0-0-0-

आईचं आता वय झालंय!

आईचं ना आता वय झालंय.

कधी तीही म्हणते हळूच - 'मोठा झालास रे तू, मग माझं काय?'

तिचा धाकटा आता पन्नाशीला आला

वय होणारच ना मग तिचं!

वयाचं काही नाही, पण थकली आता आई ..

सकाळच्या दुसऱ्या चहाला चक्क नको म्हणते.

कुणाचं लक्ष नाही पाहून, हळूच जाऊन पडते!

हाक मारली तर ऐकलं नाही दाखवते; TV बघायलाही कंटाळा करते!

आता, वयाप्रमाणे; थोडं BP, मोतीबिंदू असणारच की

ऐकायलाही त्रास होतोय जरा

पण खरं सांगू, तशी तब्येतीनं ठीक आहे ती

जरा मनानंच खचलीय ...

लौकिकार्थाने सगळं छानच आहे हो!

दोन मुलं, एक मुलगी, भोवती सुना नातवंडे

पण ना, काहीतरी बिनसलंच आहे, तिला गर्दीतही एकटं वाटतंय -

पाण्यातही कोरड्या राहणाऱ्या कमळासारखं, तिचं मन रुसलंय.

काय आहे; आमच्या गोंधळातही, ही एकटी असते.

तशी बोलते, चालते; पण आमच्यात मात्र नसते.

कितीही काहीही करा, आमच्यात ती येत नाही,

एकलेपणाच्या तिच्या कोशातून बाहेर पडायला ती तयार नाही

तिचे अन बाबांचे वाद पाहून वाटायचं, काय ही यांची भांडणं?
कुठे कळलं तेव्हा, “मी आहे, तुझ्या / तुमच्या बरोबर” चा गोफ विणतायत ते म्हणून?
छोटं निमित्त झालं आणि विणकाम थांबलं.

सवय कायमच ज्या आधाराची - अचानक निसटून गेला.
खंतावलीच मग ती. पाण्याविना वेलासारखी कोमेजूनच गेली.

अस्वस्थच असते बहुधा - दाखवत नाही; पण विचारांच्या कल्लोळात असते.
मग कधी होतो स्फोट; त्यामागून येते खंत; बहुतांशी भीतीयुक्त.
‘अगं नको काळजी करू, आहोत आम्ही.’ - म्हटलं;
की थोडी धीरावते
पण मग एकलेपणाची सय, तिला पुन्हा हलवते.
सगळंच निरर्थक आणि विफल.
पण विचारांना कव्हात ठेवायलाही ताकत लागते ना.
जमत नाही आता तिला. थकलीय ती.

आईचं न आता वय झालंय.
तेव्हा हे असंच चालायचं, हे आम्हालाही समजतंय.
आता कधी उमजेलाही; याची वाट पाहतोय!
माझी आई ना; जरा थकलीय ...

जानेवारी – २०१९

-0-0-0-

शेवटची पंगत

हे चित्र बहुधा घरोघरीचं. काही निमित्ताने नातेवाईक एकत्र आलेले असतात. तीन, क्वचित चार पिढ्या एकत्र जमलेल्या असतात. कार्यक्रमाचे नियोजन अर्थातच मधल्या पिढीकडे असते पण त्याचबरोबर सगळ्यात मोठी पिढीला कार्यक्रम व्यवस्थित होतो आहे ना यासाठी जास्तीत जास्त काळजी असते. त्या काळजीपोटी मधल्या पिढीवर सुचनांचा मारा होत असतो, आणि वातावरणात एक अदृश्य तणाव असतो!

मग जेवणाची तयारी चालू होते. पंगत हा प्रकार जागेच्या अभावी नष्टच होत चालला आहे. बुफेच प्रचलित होतोय. टेबलवर सर्व पदार्थ, प्लेट्स, चमचे, वाट्या मांडल्या जातात, आणि मग, “जेवण सुरू करा”, असे दोघे तिघे, (किंवा दोघी तिघी) वेगवेगळ्या सुरात म्हणून बघतात. भुका सगळ्यांनाच लागलेल्या असतात, पण सुरुवात कोण करणार हा प्रश्न असतो. आपापल्या वेगवेगळ्या कारणांसाठी कुणालाच सुरुवात करायची नसते. ज्येष्ठ मंडळी, आणि अगदी लहान यांच्या हातात भरलेली ताटं (थोड्या धाकानेच) सोपवली जातात. जावई, व्याही, कार्यक्रमात सामिल झालेले काही आप्तमित्र हेसुद्धा मग 'चला, जास्त अनमान नको!' म्हणत पुढे होतात.

शेवटी राहतात ती मोस्टली मधल्या पिढीतील - कार्यक्रमाचे यजमान, त्यांचे भाईबंध, जावा, नणंदा, वगैरे. इथे एका वेगळ्याच चढाओढीला सुरुवात होते. "मी थांबते. नंतर बसते.", "मी जरा पहिली वाढ करते", "वाढण्याची गंमत औरच, मी वाढायला मदत करते", "मी गरम भजी काढतेय", "अगं आज पुरणपोळीचा बेत. त्या आयत्या वेळीच करायच्या", "अग ती ही राहिलीय ना, मग मी कशी बसू?"

आणि 'ती ही' तिच्या नणंदेपायी अडकलेली. सगळे पायात पाय! काहीतरी कारण काढून मी 'पुढच्या' पंगतीला याची चढाओढ लागते.

परंपरेने लग्नकार्यात शेवटची पंगत ही मुलीच्या आईवडिलांची. कार्याच्या यजमानांची. त्या पंगतीत समावेश म्हणजे कार्याच्या आयोजकांमध्ये गणती! अगदी 'कोअर गृप' मधे असल्याचं समाधान! तेव्हा तो मान सोडायचा नाही. मग भले भुकेने जीव कळवळला तरी चालेल. किंबहुना त्याने आपल्या त्यागावर छानच शिक्कामोर्तब करायचं.

बायकांमध्ये अगदी साध्या कार्यक्रमात सुद्धा ही चढाओढ दिसते. सगळं कुटुंब जेवण करत असतं. घरातल्या बायकांनी जेवायला आपल्याबरोबर असावं, गप्पांत सामिल व्हावं ही अगदी माफक अपेक्षा असते. रास्त असते. पण नाही! बायकांची शेवटच्या पंगतीची हाऊस काही कमी होत नाही.

याला काही मोठा कार्यक्रमच हवा असंही नाही. कधी एखादी मित्रांची मैफल घरी बसलेली असते. सगळ्यांच्या बायकाही गृप मधे मुरलेल्या असतात (म्हणजे एकमेकींना टॉलरेट करू शकतात आणि आम्ही ज्या मित्रांच्या टवाळक्या करत असतो त्या सहन करू शकत असतात!). गप्पांच्या एखाद्या मोठ्या राऊंड नंतर 'चला जेवूया' असा हाकारा होतो, आणि सगळ्यांच्या सगळ्या बायका अचानक स्वयंपाकघरात गायब होतात! आणि पुरुष हातात प्लेट घेऊन बसून राहतात. आता, "सगळे बरोबरीचेच आहेत, तेव्हा टेबलावरती जेवण ठेवून द्या. ज्याला जे पाहिजे ते तो घेईल. वाढण्याची गरज नाही", असं म्हटलं, तर ते अजिबातच चालत नाही. वरच्या परीच्छेदात दिलेलं कुठलंही एखादा वाक्य असं पटकन तुमच्या तोंडावर मारलं जातं.

एरवी स्त्री-पुरुष समानतेचा उद्घोष करणाऱ्या बायका याबाबतीत मात्र अगदी वेगळ्या वागतात. वर सारवासारव अशी की -"तुम्हाला नीट जेवता यावं म्हणून

आम्ही हे करतो". म्हणजे पुरुष हे परत दडपशाही करणारे जुलमी जमीनदार! "मुलं जेवल्याशिवाय आपण कसं जेवायचं?" फसवं वाक्य! म्हटलं तर त्यात काही खोड काढता येऊ नये. पण मग जर म्हटलं की "ठीक. मुलांचं होऊ दे, मग आपण सगळेच एकदम घेऊ", किंवा "आम्ही पुरुष थांबतो. तुम्ही बायका घ्या बसून!" तर त्याला मात्र अजिबातच तयारी नसते. एरवी, 'पुरुषाने कसं बाई थोडं राकट असावं', असा विचार बोलून दाखवणाऱ्या बायका, हाच 'राकट' पुरुष वीस मिनिट भुकेची कळ काढू शकेल, यावर मात्र विश्वास ठेवत नाहीत! ठेवू शकत नाहीत.

हे सगळं थोडसं, आपण भारतीय जसे कोणाच्याही घरात चप्पल काढल्याशिवाय पटकन आत शिरत नाही, तसं काहीसं आहे! बायकांनी पुरुषांनंतर जेवायचं हा विचार इतका घट्ट पाळंमुळं रुजवून बसलेला आहे, की त्यावरती कसलंही आर्ग्युमेंट नाही, म्हणजे नाहीच. बर त्यातून आई, मावशी, सासू, काकू, अशी मंडळी असतील तर इमोशनल ब्लॅकमेलिंग लगेचच चालू! त्यावर प्रत्युत्तर करणे म्हणजे 'निर्दयी', 'दुष्ट', 'दगडी काळजाचा', असल्या भावनांच्या डब्यांमध्ये स्वतःहून उडी मारण्यासारखं. "असं बोलणं तुला शोभत नाही", हे वरती ऐकून घ्यायचं! अर्थात बायको हे सगळं काही बोलत नाही. ती फक्त एक अशी नजर देते, की अनुभवी नवरे समजून जातात, की आता आपली काही खैर नाही. इथे बरोबर जेवण तर सोडा, घरी गेल्यावर जेवण मिळालं तरी खूप, अशी परिस्थिती यायची.

एकूणच हा एक फार सेन्सेटीव्ह विषय आहे. एरवी सासू सुनांमध्ये कितीही धुसफूस असो, अशा पंक्तीमध्ये सासूच्या आधी जेवायचं धाडस कुठलीच भारतीय सून कधीच करू शकत नाही. एकेकाळी, घरातल्या कमावत्या, कर्त्या पुरुषाला, जो त्या कुटुंबाच्या उत्पन्नाचे बहुतांशी एकमेव साधन असत असे, त्याला मान देण्यासाठी त्याच्यासाठी थांबणं, त्याच्यानंतर जेवणं, हे कदाचित थोडेफार कुठेतरी मान्य होणं शक्य होतं. पण आजकालच्या जमान्यातही ही परंपरा पुढे चालू ठेवणे थोडसं गमतीचंच वाटतं!

आता इतकी जेवणं एकट्याने (म्हणजे बायकोविना. तसे माझ्यासारखेच चडफडणारे बरेच जण बरोबर असतातच!) जेवल्यानंतर एक लक्षात आलं आहे - राजा राममोहन रॉय यांनी भले सतीची परंपरा बंद केली असेल, किंवा आगरकरांनी स्त्रियांना शिक्षणासाठी उद्युक्त केलं असेल. पण मला खत्री आहे की त्यांच्या स्वतःच्या घरच्या पार्टींमध्ये ते सुद्धा असेच (आपापल्या respective!) बायकांविना अन्न चिवडत बसलेले असणार! हा नशिबाचा खेळ. यात बदल होणे कदापिही शक्य नाही.

फेब्रुवारी - २०२२.

-0-0-0-

मुलगी हापूस ...

साधारणपणे वर्षभरापूर्वी आमच्याकडे माझ्या मुलीच्या लग्नाची गडबड चालू होती. त्याच्या आधी दोन- एक वर्ष तिचं लग्न जमवण्याची गडबड चालू होती. शेवटी तिचं तीनच जमवलं, हा भाग वेगळा. पण एका उपवर मुलीच्या आई वडिलांची 'आता तुझं वय होत आलंय', 'योग्य वेळेत लग्न कर' वगैरे वगैरे असणारे ठराविक विचार (मुलीच्या भाषेत भुणभुण!) आमच्या मनात, आणि फक्त आमच्याच नाही तर आमच्या जवळच्या नातेवाईकांच्या मनात येतच होते.

तर ते कार्य मागच्या वर्षी पार पडलं. मला वाटलं की आता मुलीचा बाप म्हणून असणारी माझी मानसिक घालमेल संपायला हरकत नाही. पण म्हणतात ना, की तुमच्या नशिबात जे काही लिहून ठेवलं आहे ते तुम्हाला भोगावच लागतं. तसंच काहीसं यावर्षी झालं.

आमच्या घरात एक आंब्याचं झाड आहे, आणि त्याला एका वर्षाआड फळ येते. मागचं वर्ष भाकड गेलं, तेव्हा यावर्षी मोहर येणार असं वाटत होतं. तसा तो छान मोहरला सुद्धा. चक्क फळही लवकर धरलं. सुरेख हापूस आहे. अगदी राजापुरी, देवगड नाही, पण हापूसच. मध्यम आकाराचा आंबा तयार होतो. यंदा तो आंबा आजूबाजूच्या इतर जरा झाडांपेक्षा लवकरच आला. आणि मी वरती म्हटलेली मुलीच्या बापाची मानसिक घालमेल मला परत एकदा अनुभवायला मिळाली!

प्रॉब्लेम असा आहे की आंबा नुसता नुसताच पिकत नाही. तो लोकांच्या डोळ्यात येतो. आजूबाजूच्या लोकांच्या, 'अरे वा! छान दिसतोय आंबा!', असं म्हणत फालतू चौकशा वाढतात. शाळकरी पोरं त्या आंब्याच्या झाडावर डोळा ठेवून

असतात. आमचं लक्ष नाही असं पाहून दगड मारून आंबे पाडायचा प्रयत्न करत असतात. थोडक्यात, वयात आलेल्या सुंदर मुलींना होणारे सगळे त्रास त्या झाडाला भोगावे लागतात.

या सगळ्या आगंतुक माणसांवरती अगदी डोळ्यात तेल घालून लक्ष ठेवावं लागतं. त्याचबरोबर त्या आंब्याला फुलूही द्यायचं असतं! गेली कित्येक वर्षे आमच्याकडे एक आंबा काढून देणारा माणूस आहे. त्याचं आमच्या या आंब्यावर जरा जास्तच लक्ष असतं. त्याचं कारण, पिकला की अत्यंत गोड होणारा हा हापूस आहे. 'नाही साहेब, सहज आलो होतो!' असं म्हणत , आंब्याच्या दिवसांमध्ये त्याच्या दोन-तीन तरी चकरा होतातच. अत्यंत पारखी नजरेने आंबा किती आला आहे, कितपत पिकला आहे, हे तो बघत असतो. 'आता उतरवा हा आंबा साहेब', असा अधून मधून आगंतुक सल्लाही देत असतो.

यंदाही तसंच झालं. पंधरा दिवसांपूर्वी तो आला. बरोबर एक साथीदार. म्हणाला, 'साहेब, उतरवू का आंबा?' 'एवढ्यात कुठला?' अजून लहान आहे फळ' मी म्हणालो. आपली मुलगी अजून लहानच आहे असं आपल्याला नेहमीच वाटत असतं ना तसं! थोडं खट्टू होतं, नाईलाजाने 'बरऽ, पुढच्या रविवारी येतो.' असं म्हणत तो गेला.

त्या आठ दिवसांमध्ये मला त्याचा सल्ला त्याच वेळेला ऐकला असता, तर बरं झालं असतं, असं वाटायला लागावं अशी परिस्थिती आली. पाऊस येऊन गेला. त्याने बदाबदा आंबे पडले. झाडावरती वटवाघळं होती. त्यांच्या वावरामुळे केव्हाही अचानक एखाद दुसरा आंबा पडतोय असा आवाज यायचा. मग एकदा दुपारी काम करत असताना अचानक असाच आवाज आला. म्हटलं आता दुपारच्या वेळेला वटवाघळ कुठली? म्हणून बघायला गेलो, तर लक्षात आलं की शेजारच्या रिकाम्या असलेल्या बंगल्यातून कोणीतरी एक मुलगी आणि तिच्याबरोबर एक छोटा मुलगा,

दगड मारून ते आंबे पाडायचा प्रयत्न करत होते. मग अगदी टिपिकल खाष्ट म्हाताऱ्यासारखा मी खूप आरडाओरडा केला.

त्यांना पळवून लावलं खरं, पण एक लक्षात आलं की, आता हा आंबा काढायला हवाच. याचा काही जास्त लोभ धरणे हे काही खरं नाही. तसा मग त्या आंबेवाल्याला मीच फोन केला आणि म्हटलं 'बाबा रे, आता ये आणि आंबे उतरवून काय तो हिशोब करून टाक'.

मुलीच्या बापाला आपली पोर सुस्थळी पडावी अशी एक जी आंतरिक इच्छा असते तशाच काहीशा उर्मीमध्ये मी तो फोन केला होता. त्याला खरंतर वेळ नाही असं तो म्हणत होता पण आंब्यांच्या मोहापायी परत त्या साथीदाराला घेऊन आला, आणि सगळे आंबे उतरवून नेहमीप्रमाणे घासाघीस करून, थोडेसे जास्तच पदरात टाकून तो ते घेऊन गेला. लग्नाच्या प्रचंड खर्चात आपण जसं 'जाऊ दे, कुठे भांडायचं इतक्या चांगल्या प्रसंगी' असं जसं म्हणतो तशाच काहीशा भावनेने मीही ती घासाघीस मान्य केली.

आंबा उतरवला तशी गडबड संपली. आंब्याविना मोकळं झाड मात्र लग्नकार्यातले पाहुणे परतल्यावर तृप्त पण उदास दिसणाऱ्या घरासारखं दिसत होतं!

एप्रिल - २०२४

-0-0-0-0

गौरी!

गौरींचे मुखवटे बाहेर आले आणि घासून पुसून चकचकीत होऊन ताटलीत ठेवलेले आहेत. पुढचे तीन दिवस त्यांचा मान. आमच्या घरातले हे मुखवटे आता जवळजवळ शंभर वर्षे जुने असावेत! वास्तुशांतीला गेल्यानंतर "तुम्हाला ही वास्तू खूप वर्षे लाभो!" असं म्हणायची पद्धत आहे. खरं तर त्या वास्तूलाही त्या कुटुंबाचा अनेक वर्षे सहभाग लाभणं हे त्या वास्तूचा भाग्य असावं लागतं! त्या धर्तीवर या मुखवट्यांनी आमच्या कित्येक पिढ्यांचा पाहूणचार घेतला आहे, आमच्या घराण्याचे चढउतार पाहिले आहेत, आणि अजूनही आमच्याबरोबर ते आहेत!

गौरींचा सण हा मीनल-दिपालीसाठी सणांमधला बडा ख्याल! त्याची तयारी मोठी. पूजा मोठी. जेवायचा घाट विशेष! मेहुण कोणाला बोलवायचं, आरास काय करायची, साड्या कुठल्या नेसवायच्या, त्या कुठल्या पद्धतीने नेसवायच्या - त्या दोघींच्या चिंता एक ना अनेक! एकूणच धावपळीचा प्रकार. सगळेच सण छान व्हावेत असा दोघींचाही प्रयत्न असतो, पण हा त्यातल्या त्यात जास्त महत्वाचा. First among equals! तर मीनलने मुखवटे स्वच्छ करून, जरा ओठांच्या, भुवयांच्या रेषा नीट करून एका ताटात ठेवले होते. गौरींच्या या सणापूर्वीच्या तयारीचे फोटो काढायला मला नेहमीच आवडतं - एक सुरेख आठवण असते ती.

या मुखवट्यांकडे बघतांना एक लक्षात आलं. आमच्या या मुखवट्यांच्या चेहऱ्यावरचे भाव हसरे नाहीत. अगदी 'मोना लिसा' स्माईल सुद्धा नाही. ते भाव गंभीर आहेत पण काळजी, चिंतायुक्तही नाहीत. या चेहऱ्यांवर एक अतीव समाधान, शांती आहे. गंभीर पण समाधानी. शांत. गौतम बुद्धांच्या चेहऱ्यावरती 'मला ज्ञान झालेलं आहे' अशी शांतता असते, तर या आमच्या मुखवट्यांच्या चेहऱ्यावर, 'आम्ही खूप काही बघितलं आहे, आणि सगळं आलबेल आहे', असं समाधान आहे.

फोटोसाठी चांगला अँगल हवा म्हणून मी निरखून बघत होतो. आणि बघता बघता मीच शांत होऊन गेलो. डोक्यात जे काही छोटे छोटे गोंधळ चालले होते तेही विरत गेले. मनात एक वेगळाच विचार आला. गेल्या शंभर वर्षात या मुखवट्यांनी या घरातल्या किती लेकी सुनांकडून सेवा करून घेतली असेल? या घराची किती स्थित्यंतरे त्यांनी पाहिली असतील, किती वेगवेगळ्या जागी, वेगवेगळ्या घरांमध्ये त्यांची स्थापना झाली असेल, आणि प्रत्येक वेळेला परिस्थितीनुरूप, कालानुरूप, असलेलं आमच्या घराचं वैभव या मुखवट्यांनी पाहिलं असेल, अनुभवलं असेल, उपभोगलं असेल! शंभर वर्षांचा काळ खूप मोठा असतो. या संबंध काळामध्ये क्वचित कधीतरी असं नक्की झालं असणार, की घरचं कुटुंब कसल्यातरी भावनिक, कौटुंबिक, आर्थिक, सामाजिक काळजीत आहे. त्या परिस्थितीतून मार्ग कसा काढायचा हा विचार प्रमुख आहे, आणि तशात आलेला हा सण! मग अशा वेळेला

कदाचित हा सण नेहमीच्या उत्साहापेक्षा, केवळ एक उपचार म्हणूनही साजरा झाला असेल, तर कधी अगदी उलट परिस्थिती असेल!

तर घरात येणारी प्रत्येक नवीन सून, या सणाकडे एक थोडीशी काळजी, 'आपल्याला नक्की जमेल ना' अशा चिंतेत असणार. तिने जरा जास्तच लक्ष घालत निगुतीने हा सण साजरा केला असणार ! मग जसजशी वर्षं गेली, तसतशी गौरींच्या सरबराईमध्ये तिच्यातही सराईतपणा आला असणार. आपल्या परीने तिने या सणामध्ये, सणाच्या पद्धतींमध्ये, काही बारीक सारीक बदल, सुधारणा नक्कीच केल्या असणार. शंभर वर्षांपूर्वी हा सण जसा साजरा होत होता, तसा आता होत नाही याची तर मला खात्री आहे. कालानुरूप ते योग्यही आहे. आणि मग योग्य वेळी

तिने प्रत्येकीने उत्साहाने नवीन सुनांकडे हा सण सुपूर्द केला असणार! म्हणजे या मुखवट्यांकडे, म्हटलं तर आमच्या घराण्याचा कमीत कमी शंभर वर्षांचा इतिहास नक्कीच आहे! चार-पाच पिढ्यातल्या सुनांनी त्यांची पूजा केलेली आहे. जर हे मुखवटे बोलले तर ते कदाचित खूप वेगवेगळ्या रंजक गोष्टी, ज्या आता आम्हाला माहीत सुद्धा नाहीत, ते सांगू शकतील!

या मुखवट्यांवरच्या चेहऱ्यावरची शांतता ही मला स्थितप्रज्ञाच्या शांततेसारखी वाटते! थोडीशी अलिप्त. यांचे डोळे हे भविष्याचा वेध घेत दूरवर बघत असल्यासारखे वाटतात. आणि तरीही या चेहऱ्यावर शांतता आहे - म्हणजे, 'आत्ताचे गोंधळ हे केवळ तात्पुरते आहेत, आणि भविष्यात सारं काही आलबेल होणारच आहे' याचीच खात्री जणू ते देत असतात. 'This too shall pass' या प्रसिद्ध उक्तीप्रमाणे या मुखवट्यांनी सुद्धा इतकं काही बघितलं आहे, की ते एका प्रकारे मला आश्चस्त करतात - 'काळजी करू नकोस, सगळं काही एका चक्रानुसार चालतं आहे. कधी सुख, तर कधी दुःख - यांचं चक्र अविरतपणे चालणार आहे!' असाच दिलासा हे मुखवटे मला कायम देत राहतात. त्यामुळेच घरातल्या बायकांइतकाच माझ्यासाठी सुद्धा हा सण एक उत्सुकतेचा आणि उत्साहाने साजरा करायचा असतो.

यांची सेवा कायम घडो हे म्हणणं तर निसर्ग नियमाविरुद्ध होईल, पण प्रार्थना एवढीच की जोपर्यंत ही सेवा करायची संधी आहे तोपर्यंत ती मनोभावे आणि साग्रसंगीत घडो! हा वसा केवळ धार्मिक नाही तर माझ्या कुटुंबाच्या अभिमानाचा, इतिहासाचा विषय आहे, तो जपणं ही माझी जबाबदारी असो!

सप्टेंबर - २०२४

अंतिम सत्य

मी इयत्ता ६वीत असताना गौतम बुद्धाची कथा आम्हाला - बहुधा - इतिहासाच्या पुस्तकात होती. त्या धड्यात राजपुत्र गौतमाचे अत्यन्त सुरक्षित जीवन - नंतर त्याचे सत्य शोधण्यासाठी बाहेर पडणे; आणि खडतर प्रयत्नानंतर ३५ व्या वर्षी त्याला झालेला साक्षात्कार, अंतिम ज्ञान याचे वर्णन होते. या ज्ञान प्राप्तीमुळे गौतमाला 'बुध्द' पदवी मिळाली वगैरे मजकूर होता. पण त्या महत्वाच्या ज्ञानोद्दीपनाबद्दल (enlightenment ला हा आणखी एक मराठी प्रतिशब्द!) मात्र फारच त्रोटक माहिती होती. "तृष्णा ही सर्व दुःखाचे मूळ आहे. ..." हे ज्ञान गौतमाला प्राप्त झाले असं काहीसं वर्णन होते. मला त्यातून फारसं कळलं नाही, पण माझे शिक्षकही तेवढेच clueless आहेत हे मात्र छानच समजलं. त्यांनंतर कित्येक दिवस अगदी खूप तहान लागली तरी ते काहीतरी वाईट असतं असं मला वाटायचं!

अर्थात परीक्षेपुरता रट्टा मारून, बरे मार्क मिळवून "पुढच्या वर्गात ढकलला" वगैरे रीतसर सर्व झाले - पण मनात कुठेतरी हे 'अंतिम सत्य' काय आहे वगैरे राहिलेच. त्यामुळे मी जेव्हा विपश्यनेबद्दल ऐकले तेव्हा विपश्यनेत शिकवल्या जाणाऱ्या चिन्तनतंत्राबरोबर - बुद्धाच्या या 'अंतिम सत्या'चा काही उलगाडा होईल असे वाटले. विपश्यनेचा, १० दिवसांचा, संपूर्ण मौनव्रत पाळत करायचा अभ्यासक्रम करायचा उत्साह जरा कणभर वाढला.

बुद्ध हे नाव नाही तर ती एक पदवी आहे. ज्ञानी व्यक्तीला मिळणारी ती एक उपाधी आहे. असं म्हणतात की गौतमाच्या आधी कितीतरी "बुद्ध" होऊन गेले आणि गौतमानंतर कितीतरी लोकांना बुद्ध म्हणता येईल असे ज्ञान मिळाले. गौतम बुद्ध या सर्वात प्रसिद्ध होण्याचं कारण त्यांनी त्यांना मिळालेल्या ज्ञानाचा प्रसार

करण्यात आयुष्य घालवले. "शहाणे करून सोडावे, सकळ जन .." ही उक्ती त्यांनी आचरली.

विपश्यना - हे गौतम बुद्धांनी प्रचलित केलेले तंत्र. अर्थात त्याला तंत्र हा शब्दही अवजड आहे. सांगायचे तर - एका जागी बसून, घेतला जाणारा आणि सोडला जाणारा श्वास याकडे लक्ष देणे अपेक्षित असते. श्वास जसा येतो आणि जसा जातो हे बघणे एवढेच. प्राणायामासारखे काही विशिष्ट पद्धतीने श्वास घ्यायचा वगैरे काही नाही. किंबहुना - विपश्यना शिकवताना प्राणायामाचे इतर सर्व प्रकार काही वेळ बाजूला ठेवण्याची आग्रहाची विनंती असते. त्याच्या मागचं कारण मला नंतर कळलं. हे श्वासावर लक्ष ठेवणे दिसायला सोपे असले तरी आचरणात आणायला अत्यंत कठीण आहे. "अचपळ मन माझे, आवरे नावरेना .." - याचा प्रत्यय क्षणोक्षणी येतो. श्वासाच्या लयीवरले लक्ष बाजूला गेले आहे असे लक्षात आले की परत पहिल्यापासून सुरुवात करायची इतका साधा विचार आहे.

श्वासावर लक्ष ठेवणं एकदा जमलं कि मग शरीरात उठणाऱ्या वेगवेगळ्या संवेदना लक्षात येतात - त्यांची जाणीव होऊ लागते. विपश्यना साधकाने या उठणाऱ्या संवेदनांकडे कुठलीही प्रतिक्रिया न देता - दुर्लक्ष करायचे असते, एखाद्या शांत तलावाच्या शेजारी बसून त्यावर उठणाऱ्या जललहरी पहाव्या त्याप्रमाणे आपल्याच मनावर उठणारे तरंग न्याहाळणे म्हणजे विपश्यना. आपल्या नकळत, आपले सुप्त मन क्रिया करत असते. शरीराच्या बाहेरून येणाऱ्या उत्तेजकांना (stimulii) आपलं शरीर उत्तर देत असतं. थोडा विचार करा - किती वेळा आपण अचानक आपल्या केसांवरून हात फिरवतो, किंवा बसलो असताना पाय हलवतो ... याच त्या प्रतिक्रिया आणि या अत्यंत विचारपूर्वक थांबवणे ही विपश्यनेची साधना.

बुद्दाला मिळालेलं ज्ञान हे या इतक्या साध्या तंत्रातून आलं. पण हे ज्ञान काय? तो विचार काय? "तृष्णा हे सर्व दुःखाचे मूळ आहे .." हे काय? जेव्हा गौतम आपल्या श्वासावर लक्ष केंद्रित करून आपल्या शरीरात उठणाऱ्या या तरंगांकडे बघत होता तेव्हा त्याने जीवनातल्या दुःखाची एक साखळी जाणली. ती पट्टीकासमुत्पाद (<https://www.budsas.org/ebud/ebsut057.htm>) या सूत्रात सांगितली आहे. कंसातले शब्द पाली भाषेतले आहेत.

अविज्जापच्चया संकारा, संकरापच्चया नामरूपम,
 नामरूपच्चया सलायतनम, सलायतनपच्चया फस्सो,
 फस्सपच्चयो वेदना, वेदनापच्चयो तनहा,
 तनहापच्चयो उपादानम, उपादान पच्चयो भाव,
 भावपच्चयो जाती,
 जातीपच्चयो जरा-मरण-सोक-परिदेव-दुःख-दोमनस्स-उपायासा संभवन्ति!
 एवमेतस्स केवलस्स दुःख-खंधास्सा समुदयो होतु!

अविज्जायत्वेवा असेसाविरागनिरोधा संखारनिरोधो,
 संखारनिरोधो विन्याननिरोधो, विन्यानम निरोधा नामरूपनिरोधो,
 नामरूपनिरोधा सलायतननिरोधो, सलायतननिरोधा फस्सनिरोधो,
 फस्सनिरोधा वेदनानिरोधो, वेदनानिरोधा तनहानिरोधो,
 तनहानिरोधा उपादाननिरोधो, उपादाननिरोधा भावनिरोधो,
 भावनिरोधा जातीनिरोधो,
 जातीनिरोधा जरामरण सोक-परिदेव-दुःख-दोमनस्स-उपायास निरूज्यन्ति!
 एवमेतस्स केवलस्स दुःख-खंधास्सा निरोधो होति!

अज्ञानातून (अविज्ज) संस्कार (संकार) उदभवतो ...
 संस्कारातून जाणीव (विन्यान) उदभवते ...

जाणिवेतून मन आणि शरीर (नाम रूप) यांची जाण होते.

नाम रूप यातून षटेंद्रियांची (सलायतन) यांची जाण होते.

सलायतनांतून स्पर्श (फस्स) उत्पन्न होतात ..

स्पर्शातून वेदना आणि आणि वेदनेतून तृष्णा (तनहा) उत्पन्न होते

तृष्णेतून आसक्ती (उपादानम) उत्पन्न होते, आसक्तीतून भाव, भावातून जाती, जातीतून जरामरण, शोक, दुःख, इत्यादी उदभवतात ...

अविज्जेचा नाश केला (म्हणजे ज्ञान प्राप्त झाले) की संस्कारावर ताबा येतो. संस्कारांवर ताबा आला की एक एक करून जाणीव, शरीर, षटेंद्रिय, स्पर्श, नष्ट होत जरा, मरण, शोक, दुःख या साखळीचा नाश होतो (आणि पर्यायाने जन्म-मरण-पुनर्जन्म) या साखळीतून मुक्ती मिळते.

यातला संकार हा पाली भाषेतला शब्द फार महत्वाचा आहे. सहा ज्ञानेंद्रियांद्वारे आपण जे अनुभवतो, त्याला प्रतिक्रिया म्हणून काही प्रतिक्रिया क्रिया होतात. या बाहेरून येणाऱ्या stimuliची जाणीव म्हणजे 'संकार'. आपल्या हातावर डोस हळूच येऊन बसतो - ती संवेदना म्हणजे 'संकार'. वाऱ्याच्या झुळुकेने डोक्यावरचा केस हलतो ते जाणवणे हा 'संकार'. कुठे कच्कन ब्रेक लागल्याचा आवाज आल्याने अंगावर नकळत येणारे शहारे हे - संकार आणि त्यावरची प्रतिक्रिया क्रिया! केवळ श्वासोच्छ्वासाकडे लक्ष ठेवत जेव्हा मन केंद्रित होतं, तेव्हा एरवी न जाणवणाऱ्या या संवेदना जाणवू लागतात. मन सजग होतं - या संवेदना जाणवणं आणि त्यावर प्रयत्नपूर्वक दुर्लक्ष करणं (वरच्या सूत्राचा दुसरा भाग), काही वेळासाठी का होईना ही साखळी तोडणं म्हणजे विपश्यना!

विपश्यनेत दहा तास काहीही न करता एकाजागी बसून राहण्यामागे उद्देश मोठा छान आहे. एकतर एका जागी बसण्याने मन केंद्रित व्हायला मदत होते. पण त्याचबरोबर स्नायू आखडतात - दुखायला लागतात. त्या वेदनेकडे तटस्थपणे लक्ष देणं, दुर्लक्ष करायचा प्रयत्न करणं, यात एक गोष्ट लक्षात येते, की ही वेदना पाण्यावर

उठणाऱ्या तरंगांप्रमाणे cyclic आहे. वेदनेची कळ येते, मग ती कमी होते, परत वाढते, कमी होते. गौतम बुद्धांची शिकवण हे सांगते की शरीरात उठणाऱ्या या संवेदनांप्रमाणेच आयुष्य अस्थिर, अनिश्चित आहे, तेव्हा आला हा क्षण जगा, भूतकाळात गुंतून पडू नका, भविष्याकडे उत्सुकतेने बघा, चिंतेने बघू नका.

गौतम बुद्धांना मिळालेलं आत्मज्ञान हे होतं. येणाऱ्या प्रत्येक अनुभवाला प्रतिसाद देण्याचा अट्टाहास - ही तृष्णा!, त्यातून येणारे नवीन अनुभव, त्यांना प्रतिसाद - हे दुष्टचक्र आणि त्यात अडकलेलं मानवी मन - "तृष्णा ही सर्व दुःखाचं मूळ आहे!" हा तो विचार. ही साखळी निर्धाराने तोडत, संपूर्णपणे वर्तमानात जगून त्या महात्म्याने मुक्ती मिळवली!

त्या पौर्णिमेच्या रात्री गौतमाला जेव्हा हे ज्ञान झालं - आपल्या शरीरात होणाऱ्या प्रतिक्षिप्त क्रियांवर काबू ठेवून, जन्म-मरणाच्या फेऱ्यातून मुक्ती मिळण्याचा मार्ग जेव्हा त्याला दिसला तेव्हा अतिशय आनंदाने त्याने जे म्हटलं ते सूत्र सुद्धा फार छान आहे - त्याचा थोडक्यात आशय असा - हे जगन्नियंत्या, या निसर्गच्या अस्थिर, अनिश्चित स्वरूपाची मला जाणीव झाली आहे. मला जन्ममरणात अडकवणाऱ्या त्या 'गृहकारकाला' (शरीररूपी घर बांधणाऱ्याला!) मी आता पाहिलं आहे, आणि घर बांधण्याचं सगळं सामान मी मोडून टाकलं आहे - आता त्याला माझ्यासाठी घर बांधता येणार नाही (मला परत जन्म नाही) (हे सूत्र ऐकायला आणि त्यावरचं सुरेख भाष्य वाचायचं असेल तर [https:// www.movedbylove.org/projects/tunes/143](https://www.movedbylove.org/projects/tunes/143) इथे क्लिक करा.)

विपश्यनेच्या अभ्यासामुळे मला समजलेलं गौतम बुद्धांचं हे आत्मज्ञान किंवा ज्ञानोद्दीपन (मराठीत ज्याला आपण enlightenment म्हणतात ना तेच!). खुद्द गौतम बुद्धांना काय समजलं होतं हे फक्त तेच जाणे! झेन वाड्मयामध्ये एक सुरेख विचार आहे - "जर तुम्हाला रस्त्यावर बुद्ध भेटले तर त्यांना मारून टाका! If you

meet the Buddha on the road, kill him!" त्याचा अर्थ असा की अंतिम सत्य हे प्रत्येकाचं खास स्वतःचं असं खाजगी असतं. अगदी गौतम बुद्धांना जरी मुक्ती मिळाली असली तरी त्यांचा मार्ग वापरून तुम्हाला मुक्ती मिळेलच असं नाही, तुमचा मार्ग तुम्हालाच शोधावा लागेल, तेव्हा तुम्ही जेव्हा तुमच्या अंतिम सत्याच्या शोधात असाल तेव्हा मदत करू पाहणाऱ्या कुणालाही - अगदी बुद्धांना सुद्धा - बाजूला करा (kill him, kill his thought) आणि स्वतःचा मार्ग स्वतःच शोधा. विचार करायला लावणारं फार सुरेख वाक्य आहे.

तेव्हा या उक्तीनुसार मी जे काही वर लिहिलं आहे, ते विसरून जा. जर तुम्ही मानसिक शांततेच्या शोधात असाल तर तो मार्ग खास तुमच्या स्वतःच्या पद्धतीने स्वतःच शोधा!!

सप्टेंबर – २०२०

माझ्या मैत्रीणी

परवा अचानक सुनीताला फोन करायचा प्रसंग आला. सुनीता - माझी सख्खी मैत्रीण. आता 'सख्खी' म्हटल्यावर बरेच कान टवकारले जातात. काही रिकामटेकडे वाचक माझे सगळे सोशल मीडिया अकाऊंट्स शोधतील. मित्र एकमेकांना फोन करतील - "च्यायला कोण रे ही? अप्पा कधी बोलला नाही? छुपा रुस्तम आहे साला" वगैरे बडबडून घेतील. (अप्पा हे माझं हॉस्टेल मध्ये मिळालेलं टोपण नाव). तेव्हा आधीच सांगतो - तिचं नाव बदललेलं आहे. मी घाबरतो म्हणून नव्हे तर - या मैत्रीणीचं नाव मला जे सागायचंय त्यासाठी irrelevant आहे म्हणून.

तर सुनीता! कुणा एकाशी बोलत होतो. त्याला काही मदत हवी होती. ती सुनीता करू शकेल असं मला वाटलं, म्हणून लगेच तिला फोन. आणि तिने फोन उचलला आणि ती काही बोलणार त्याच्या आधीच मी तिला घाई गडबडीत सांगितलं, 'सुनीता तू स्पीकर फोनवर आहेस आणि माझ्याबरोबर आणखीन कोणीतरी आहे.' तिनेही अत्यंत सज्जनपणे, 'अच्छा काय रे? काय काम होतं?' म्हणत विचारलं. मग आमचं त्या कामासंबंधीचं बोलणं झालं. तिनं काय मदत करता येईल ते सांगितलं, आणि मग तो माझ्याबरोबरचा माणूस आणि मी आपापल्या वाटेला लागलो. तेव्हा मी तिला परत एकदा फोन केला आणि या वेळेला म्हटलं की 'आता मी एकटा आहे!' तेव्हा मला नेहेमीची, "टोंगी SSS कसा आहेस तू" अशी सलामी तिने दिली!

सुनीता आणि मी एकाच कंपनीत काम करायचो. आता आमच्या कंपनीत बदलल्या तरी सुद्धा मैत्री टिकून आहे. मी इंजिनियरिंग टीममध्ये तर ती मार्केटिंग मध्ये. आमची ओळखही असायचं कारण नव्हतं. पण कुठल्यातरी मॅनेजरांसाठी असलेल्या (म्ह. कंटाळवाण्या!) मिटिंगमध्ये ओळख झाली. मग काही मुद्द्यावर

आमचा जबरदस्त वाद झाला. एकमेकांना सॉरी वगैरे म्हटलं गेलं आणि त्यातून मग मैत्री! माझ्यापेक्षा दोन वर्षांनी मोठी. शिक्षणाने इंजिनियर, पण मार्केटिंग, ॲडव्हर्टायझिंग, कुण्या बॉलिवूड अभिनेत्रीची असिस्टंट अशी कामं केलेली. रोखठोक बोलणं. चेष्टा करण्याची आणि केलेली चेष्टा सहन करण्याची भक्कम क्षमता यावर आमची मैत्री वाढली.

एकदा ऑफिसच्या कॅन्टीनमध्ये एकटाच चहा पीत बसलो होतो. हाताखालच्या कुणाबरोबर काही भांडण झालं होतं. वैतागलो होतो. जरा वेळाने लक्षात आलं की ही अम्मा माझ्या शेजारी येऊन शांतपणे बसली आहे. "टोंगी क्या हुआ? कुछ गडबड है?" (सुनीता मराठीच. पण हिंदीत अधूनमधून बोलायची सवय!) मी पण बहुतेक कोणी 'ऐकणारा कान' शोधत होतो - माझी बडबड दहा मिनिटे ऐकून घेत, एक टप्पल डोक्यावर मारत म्हणाली, "काहीही फालतू गोष्टींवर कसला चिडतोस .. सोड ते. एक interesting gossip आहे - ऐक ... ". बहुतेक अजूनही काही म्हणाली. नक्की काय ते लक्षात नाही पण हे लक्षात आहे की माझा राग विसरून, मी हसत बाहेर पडलो होतो.

प्रत्येक पुरुषाला एक (तरी!) 'सख्खी' म्हणावी अशी मैत्रीण असावी. बहुतेक 'नॉर्मल' लोकांना (म्ह. पुरुषांना) 'शिविगाळीतले' मित्र असतात. असे मित्र फोनवर/प्रत्यक्ष भेटले की 'का रे, साल्या' अशा किंवा जरा कडक, इथे न लिहिता येणाऱ्या - शब्दांनीच सुरुवात करतात. आपली सगळी अंडी-पिल्ली यांना माहिती असतात. मुन्नाभाई एमबीबीएस चित्रपटात म्हटल्याप्रमाणे, एकमेकांची अंडरपॅट सोडली तर बाकी सगळं यांनी शेअर केलेलं असतं! यांच्याबरोबर बिनधास्त दारू पिता येते. आपली 'लिमिट' काय आहे हे यांना माहिती असतं. उगीच 'गम में, या खुशी में' आपण त्या लिमिटच्या बाहेर जायला लागलो, तर पुढचा ग्लास काढून, प्रसंगी फेकून द्यायला (दारू! ग्लास फेकत नाहीत. त्याचं बिल लागतं!) यांना जमतं. आणि त्यांच्या बाबतीत आपणही तेच करू/ करणार अशी यांना खात्री असते!

कुठल्याही बऱ्यावाईट प्रसंगात, इंटरेस्टिंग बातम्या समजल्यावर, प्रसंगी एखाद्याबद्दल interesting rumor तयार करण्यासाठी आपण यांचा वापर करू शकतो. अगदी आपण माती खाल्ली तरी मोकळेपणाने यांना सांगायला आपल्याला काही वाटत नाही! किंबहुना जरा बरंच वाटतं. एकंदरीत आपण 4 am friends असतो! हे सख्खे मित्र. आणि अशीच मैत्रीण असावी. ज्यांना असते ते सुखी. मी सुखी आहे!

पण मी भरकटतोय. हा व्यसनांचा प्रश्न नाही, तर एखाद्या बरोबर आपल्याला किती मोकळं वाटतं हा आहे. सुनीता माझी सख्खी मैत्रीण आहे. आम्ही काहीही एकमेकांशी बोलू शकतो. एकमेकांना सल्ले देऊ शकतो. एखादं वागणं कसं चुकीचं आहे हे सांगू शकतो. 'सीनेमे जलन, आखोंमे तूफां' न होता एकमेकांच्या यशाचं, आयुष्यातल्या चांगल्या गोष्टींचं कौतुक करू शकतो. अगदी एकमेकांबरोबर बियर ही घेऊ शकतो. मी फोनवर जरा जास्तच फालतूपाणा करत बोलत असलो की मीनल मला 'कुठल्या मित्राचा रे?' असं विचारते. त्याच्यात आता सुनीताचं नाव आलं तर तिला फारसं काही आश्चर्य वाटत नाही. मध्ये एकदा जॉब बदलण्याची एक संधी आली होती, आणि हा जॉब घ्यावा का नाही अशा दुग्ध्यात मी पडलो होतो. तेव्हा मीनलनेच मला सांगितलं, 'तू सुनीताशी बोलून बघ. कदाचित काही वेगळा पस्पेक्टिव्ह तुला मिळेल!' मीनलचा तो सल्ला त्यावेळेला योग्यच ठरला होता.

मीनल सुनीताला भेटलेली आहे सुनीता ही काय चीज आहे हे तिने पाहिलेलं आहे आमच्या मैत्रीबद्दल मीनलची हरकत तर सोडा असलाच तर थोडासा ठेवाच आहे. सुनीताचा नवरा शौनक (हेही नाव बदललेलं आहे. लेख लिहिताना मी बऱ्यापैकी जागा असतो, आणि योग्य त्या गोष्टींची काळजी नक्कीच घेतो!) हा माझ्या चांगल्याच ओळखीचा आहे. आम्ही दोघेही एकमेकांशी चांगल्या गप्पा मारत बसू शकतो. हसत खेळत एकमेकांची टांगखिचाई करू शकतो. पण तरीसुद्धा शौनक हा माझ्या साठी फक्त मित्र. 'सख्खा' नाही!

मैत्रीण असण्याचा एक फायदा हा, की मित्रां सारखाच फक्त पुरुषी विचार आपल्याला न मिळता एक बायकी विचार (बायको पेक्षा स्वतंत्र) सुद्धा आपल्यासमोर येतो. सारासार विचार करायला त्याचा उपयोगच होतो. हे उलटही खरं आहे. बऱ्याच वेळेला मी तिला असाच पुरुषी पर्स्पेक्टिव्ह आहे दिलेला आहे. तिला त्याचा कितपत फायदा झाला, तिने तो सल्ला किती मानला हे मला माहिती नाही! पण ती अधून मधून तो सल्ला घेते, म्हणजे त्याचा काहीतरी उपयोग होत असावा हे नक्की.

माझे होस्टेलवरचे सख्खे मित्र ज्या पद्धतीने माझ्याशी गप्पा मारत असतात, किंवा त्यांनी दिलेले सल्ले त्यांनी हे जसे खास माझ्याविषयीच्या काळजीतून येतात; माझं चांगलंच होईल अशा विचाराने येतात - तसंच सुनीताचंही आहे. ऑफिसमधल्या माझ्या महिला सहकाऱ्यांच्या, कित्येक वेळेला विचित्र वाटणाऱ्या वागण्याचं उत्तम विश्लेषण तिने माझ्यासाठी केलेलं आहे. जे माझा इतर कुठलाच मित्र करू शकत नाही, शकला नाही.

प्रत्येक स्त्रीला सुद्धा एखादा तरी हक्काचा म्हणावा असा, ज्याच्यापाशी काहीही मन मोकळा करता येईल असा, मित्र असावाच असावा. असा एखादा पुरुष, ज्याच्याबरोबर आपली बायको बोलते आहे हे समजल्याने नवऱ्याच्या मनात कसलीच शंका येत नाही, उलट एका दृष्टीने बरंच वाटतं, की आपली बायको जे आपल्यापाशी बोलत नाही आहे, बोलू शकत नाही आहे, ते कुणाबरोबर तरी बोलून मन मोकळं करत आहे. तुमचं असलेलं मत, जे ती केवळ तुमच्याकडून आलं आहे म्हणून मानायला तयार नाही; तेच दुसरा कोणी पुरुष तिला सांगत आहे, आणि त्यामुळे तिला पटत आहे, हे एका दृष्टीने छानच! नाही का? सुखी संसारासाठी हे थोडंसं महत्त्वाचं काम हा 'बायकोचा सख्खा मित्र' नक्कीच करू शकतो. फक्त हा प्राणी जरा सेन्सिबल, मॅच्युअर वगैरे असावा.

खरंतर मराठी मध्यमवर्गीय माणसासाठी, नवरा बायको हेच एकमेकांचे गर्लफ्रेंड, बॉयफ्रेंड! आयुष्यातल्या सगळ्या कडू गोड अनुभवांमधे हक्काची साथ एकमेकांना देणारे. पण तरीही त्या नात्यात 'अपेक्षांचं' ओझं असतं! आणि काही वेळा ते न पेलवणारं होतं. अशा वेळी सखळ्या मित्रमैत्रीणींची गरज भासते आणि महत्व कळतं. आपल्याला भानावर आणायला हे मदत करतात. हसवतात, टप्पल मारून 'छोड दो यार' किंवा 'आम्हा पुरुषांचं वागणं एवढं मनावर नसतं घ्यायचं', अशी समजूत काढतात. बेसिकली, आपल्याला लाईनीत ठेवतात!

'घेणाऱ्याने घेत जावे' या उक्तीप्रमाणे मीही अश्या मैत्रीणी गोळा केल्या, त्यांनी माझं आयुष्य समृद्ध केलं. सुखी माणसाच्या सदऱ्याच्या बटनांपैकी एक बटन निखळ मैत्रीचं असतं! तुमच्याही सदऱ्याला असं बटन असो!

जुलै – २०२४

-0-0-0-0-0-

प्रपोजल...

'लग्न करशील माझ्याशी? येत्या पाच तारखेला छान मुहूर्त आहे बघ!' त्याने अचानक तिला विचारलं.

संध्याकाळचा चहा पीत दोघं बसले होते. बाहेर पावसाला सुरुवात झाली होती. ती पुस्तक वाचत होती. तो नुसताच तिच्याकडे बघत होता.

पुस्तकातून डोकं वर काढत तिने त्याच्याकडे गमतीने पाहिलं, 'आता हे काय नवीन! पाच तारखेला आपल्या लग्नाचा सत्तावीसावा वाढदिवस आहे! लग्न करशील तर सगळे दागिने परत करून घेईन. आणि यावेळी हुंडा पण घेईन!'

'माहीतीये ग. म्हणूनच म्हणतो - हो म्हण माझ्याशी लग्न करायला. मागच्या वेळी जरा घाईच झाली. या वेळी we will marry in leisure and not repent at all!'

आता त्यालाच त्याच्या कल्पनेची गंमत वाटायला लागली. 'बघ, येऊया एकत्र परत एकदा. सत्तावीस वर्षांच्या अनुभवासकट पण तरीही एकमेकांना नवीन. लग्नानंतरच्या पहिल्या काही वर्षांचा थरार परत एकदा अनुभवायला! माझ्या मागेपुढे कारण नसताना फिरायचीस - आठवतंय? तशीच फीर माझ्या मागे परत.'

'आहाहा ... तू माझ्यामागे गोंडा घोळवत नसायचासच जसा काही! ऑफिसला वेळेत पोहोचायला जमायचं नाही तुला. तुझा बॉस बरा होता म्हणून नशीब पूर्ण पगार मिळाला.'

'संपत आलं ते ऑफिस आता! मीच बॉस आहे - विसरलीस का काय?'

'पण तरी नको बाबा. एवढ्यातेवढ्या कारणांनी माझ्या खोड्या काढायचास.

'आणि तू गाल फुगवून, डोळे लालबुंद करून कामं करत रहायचीस. मला चक्क्यासारखं उलटं टांगून. चांगलंच आठवतंय. पण आता तुझी समजूत कशी काढायची ते कळलंय मला. आता चिडलीस तर बघ कशी तासाभरात नॉर्मलला आणतो तुला. म्हणून म्हणतो - चल, कर परत लग्न माझ्याशी. नव्याची नव्हाळी सत्तावीस वर्षांच्या अनुभवासकट परत अनुभवायला. डोकं ठिकाणावर ठेवत, सुरूवातीच्या अवघडलेपणाचा फापटपसारा टाळत, फक्त महत्वाच्या गोष्टींवर भर देत जगू' त्याने चक्क तिला डोळा मारला!

त्यावर त्याला एक टप्पल मारत ती म्हणाली, 'चल, तुला काहीही फालतूपणा सुचतो आणि त्यावेळी फसले मी, आता नाही!' पण तिनेही आता पुस्तक बाजूला ठेवलं होतं.

'बरं बाई, तुला वाटतंय ना, तर तसं. तुला फसवणं काही फार अवघड नाही, शोधेन इतर मार्ग. तू माझ्या जाळ्यात अडकायला तयार तर हो!'

'तसं मागेच जायचं, तर त्यावेळी सात ऑप्शन्स होते मला, दोन तर इंजीनियर होते आणि एक डॉक्टर! तेव्हा....'

'बापरे? आता माझा पत्ता कट का काय?'

'हं ... वाटलं होतं करून टाकावा. पण छोड दिया. सत्तावीस वर्षांचा अनुभव शेवटी इथेच कामाला येणार. शेवटी आपलाच गुळाचा गणपती बरा! - चल, करते मी लग्न परत तुझ्याशी! गेम ऑन...'

बाहेर कोसळणाऱ्या पावसाच्या आवाजात, गरम चहाचे घुटके घेत मग दोघेही एकमेकांकडे पाहत खुदकन हसले. पाच तारीख यावेळी खूपच लवकर आली होती!

जुन - २०२४

-0-0-0-

लोभ ठेवायचा नाही

शाळेत असताना सातवी आठवीपर्यंत मी इतर सगळ्यांप्रमाणे परिक्षेआधीच्या घंटेपर्यंत अभ्यास करत असे. पण त्यामुळे फक्त छातीचे ठोके वाढताहेत, त्या विषयाच्या तयारीत काही फरक पडत नाही असंही लक्षात आल्यावर मग हळूहळू मी अभ्यास आधी थांबवू लागलो. बारावी पासून पुढे मग परिक्षा चालू होण्याच्या दोन तास आधी अभ्यास थांबवायचा, जे काही डोक्यात घुसलेले आहे त्यावर पेपर द्यायचा. लोभ ठेवायचा नाही - असा एक अलिखित नियम बनून गेला. तो मग पोस्ट-ग्रॅज्युएट होईपर्यंत चालू राहिला. मिळणाऱ्या यशामध्ये फार काही जास्त होत नाही हे समजलं.

परिक्रमा करताना आलेल्या एक दोन अनुभवांनी मग ही गोष्ट वेगळ्या पद्धतीने आणखिनच घट्ट रुजवली. एकदा केळीच्या बागेतून जाताना पिकलेल्या केळ्यांचा आस्वाद, दोन केळी तोडून घेतला. परिक्रमा नियमांना धरून नव्हते तरी अशी बाग समोर येणे (आणि तिचा मालक आजुबाजुला नसणे, ही 'मैयाची इच्छा' आहे!) - असा सोयिस्कर (गैर)समज करत ती मनाची टोचणी बोथट केली होती. पण तिथून निघताना 'पुढे भूक लागली तर असावीत' म्हणून अजून दोन बॅगेत टाकणे सर्वस्वी अयोग्य होते. थोड्या वेळात त्या केळ्यांचा बॅगेत चिखल झाला! बॅग खराब झाली. शर्ट खराब झाला. 'वृथा लोभ ठेवू नकोस' हा धडा मैयाने त्या संकेतातून बहुधा दिला.

परिक्रमेच्या दुसऱ्याच दिवशीची गोष्ट. मोरटक्का सोडून बाहेर जंगलात पडलो, तेव्हा माझ्या परिक्रमेतल्या (आणि आयुष्यभराच्या सुद्धा!) सहचारिणीची दंड म्हणून घेतलेली काठी तुटली. तिला मग माझा दंड दिला, आणि मी एका झाडाच्या नुकत्याच तुटलेल्या फांदितून पाच-एक फुटी तुकडा ओढून काढला. पुढे एकाने तो जरा तासून छान करून दिला. मैयाचं स्मरण करत, त्या फांदीलाच मग संकल्पातील अभिमंत्रित धागा बांधला. " मैया, हाच आता माझा दंड. तुझे अस्तित्व

आता या दंडात उतरो. परिक्रमेत माझं रक्षण करण्याचे काम आता या दंडाकडे असो!" अशी प्रार्थना केली. सकाळ संध्याकाळ आमच्या मैयापूजनात त्याला स्थान मिळाले. परिक्रमा संपन्न होईपर्यंत हा दंड माझ्याकडे होता.

पण शेवटी तो दंड म्हणजे ओल्या फांदीचा एक तुकडा होता. दिवसोदिवस त्यातले पाणी उडून जाऊ लागले. त्याचा परिणाम म्हणून तो दंड हळूहळू वाकू लागला. परिक्रमा संपन्न होईतो त्याला छान धनुष्यासारखा बाक आला. काही मुक्कामांवर तर तिथल्या महंत किंवा कोणी सज्जन गृहस्थांनी 'आता हा दंड वापरू नका. आम्ही तुम्हाला एक चांगला दंड बघून देतो. तो वापरा.' अशी सूचना केली. एकाने तर एक सुरेख दंडही माझ्यासमोर ठेवला. पण माझ्या दंडाला जेव्हा अभिमंत्रित दोरा बांधला त्यावेळेला केलेल्या मैयाच्या प्रार्थनेची आठवण ठेवत मी या सगळ्यांना नम्र नकार देत असे. 'अब यही हमारा दंड है, और वही हमारी साथ देगा' असं म्हणत या सर्वांच्या प्रेमळ सूचना मी टाळत असे.

सोडसंकल्प करताना पूजेला जेव्हा तो दंड समोर ठेवला, तेव्हा पूजा सांगणाऱ्या श्री अनिल दास महाराजांनीही त्या वाकलेल्या दंडाबद्दल कुतूहल वाटले. त्यांना सगळी कथा सांगितली, आणि विचारलं की, 'हा दंड काही संकल्प पूजेमध्ये नव्हता. तो वेगळाच होता. तर आता ही फांदी मी दंड म्हणून इतके दिवस मी वापरली खरी, पण ते कितपत योग्य होतं याबद्दल मला जरा शंकाच आहे.' तेव्हा थोडंसं हसत, अनिल दास महाराजांनी मला सांगितलं की, 'हे पहा, एकतर आज तुम्ही परिक्रमा संपवून सोड संकल्प करायला बसलेले आहात. तेव्हा आता याचा विचार करणे हे खूप याला खूप उशीर झालेला आहे. आणि दुसरं असं, की तुम्ही अत्यंत मनोभावे त्या फांदीला दंड म्हणून स्वीकारलं, आणि मैयानेसुद्धा ते कबूल करून घेतलं. म्हणूनच तुमची परिक्रमा अशी सुखरूप पार पडते आहे, आणि तुम्ही माझ्यासमोर सोडसंकल्पासाठी बसलेला आहात. तेव्हा तुम्ही जे केलं ते योग्यच. आणि ते मैयानेही मानून घेतले आहे यावर विश्वास ठेवा.' परिक्रमावासीयांच्या मनातील अशा

(कु)शंका सहजपणे दूर करणं हेच अनिलदास महाराजांचं काम आहे. त्यामुळे त्यांनी माझी समजूत पटेल असं उत्तर छान पैकी दिलं, असं पुसटसं मनात येऊन गेलं खरं, पण पडत्या फळाची आज्ञा मानत, त्यांचं म्हणणं मी मान्यही केलं.

आता परिक्रमा संपूनही जवळजवळ पाच वर्षे झाली. आमच्या घरात हा दंड इतके दिवस तसाच एका कोपऱ्यात उभा होता. दिवसोगणिक थोडा अजूनच वाकत होता. वारंवार एक विचार मनात येई की हा असा दंड उभा नुसता ठेवण्यापेक्षा त्याचं विसर्जन करावे. कारण त्या दंडाचा खरोखरीच फारसा काही उपयोग नव्हता. अगदी बागेतल्या झाडाला वेलाचा आधार म्हणून काठी बांधणे, इतका सुद्धा उपयोग नव्हता, इतका तो वाकलेला होता. पण त्याचबरोबर, या दंडाने आपल्याला सबंध परिक्रमेत साथ दिली. त्यासाठी या दंडाचे आपण ऋणी असलं पाहिजे, असंही मनात येई. आणि विसर्जनाचा विचार मी निग्रहाने बाजूला टाकत असे.

आज अचानक काही मित्रांच्या बरोबर देहूगावला जाण्याचा प्लॅन ठरला, तेव्हा ही इच्छा परत एकदा वर आली. मैयादर्शन आता जेव्हा होईल तेव्हा होईल, पण माझ्या घराच्या जवळून वाहणारी इंद्रायणी नदी ही काय मैयापेक्षा कमी आहे? शेवटी तीही मैयासारखीच! तेव्हा तिलाच मैयास्वरूप मानून आपण तिच्यात या दंडाचे विसर्जन करूया असेही वाटले. त्यामुळे जेव्हा सगळेजण सकाळी देहूला जायला निघालो, तेव्हा तो दंड मी बरोबर घेतला. सहाजिकच चौकशी झाली. 'हा दंड कशासाठी? तो इतका का वाकला आहे? आणि तू का बरोबर घेतला आहेस?' वगैरे. त्यांना मी माझी इच्छा बोलून दाखवली. तेव्हा जवळजवळ सगळ्यांनीच आणि विशेषतः माझ्या परिक्रमेतील सहधर्मचारिणीने तर तो विचार जरा जोरातच खोडून काढला. 'इतका ज्याचा सहवास लाभलेला आहे, तो दंडाची साथ अशी का सोडतो आहेस? फार तर आपण तो बागेत कुठेतरी ठेवू!' तिने प्रस्ताव मांडला. अगदी खरं सांगायचं तर मी जरा दुःध्यातच पडलो. थोडा विचार केल्यावर त्यातला भाव मला समजला. मी दंड विसर्जन करायचा विचार मनातून परत एकदा काढून टाकला.

हा वेळ तो आम्ही घरापासून बऱ्यापैकी लांब आलो होतो, त्यामुळे परत जाऊन तो घरी ठेवणं शक्य नव्हतं. पण दंड घेऊन अख्खी परिक्रमा केली, इथे दहावीस किलोमीटर चा प्रश्न होता. तेव्हा परत एकदा 'नर्मदे हर' म्हणत, परिक्रमेचे दिवस आठवत आम्ही देहूला पोहोचलो.

देहू गावात मग तुकाराम बाबांच्या आवडीच्या विठ्ठल रखुमाई मंदिरात गेलो. शिळामंदिरात गेलो. पालखीला डोकं टेकवलं. तिथे पहारा देत असलेल्या पहारेकऱ्याच्या पायावर डोकं टेकवलं. हे सगळं करत असताना हा दंड माझ्याबरोबरच होता. देवळातून बाहेर पडलो. सुरेख वाहणारं इंद्रायणीचं पाणी पाहिलं, तसं माझ्या पत्नीने मला विचारलं, 'काय रे, तुला तो दंड विसर्जन करायचा होता ना? काय झालं त्याचं! काय ठरवलं आहेस?' त्याच क्षणी मनात एक विचार उमटून गेला, - या दंडाने माझी इतकी सेवा केली. आता तो थकला. वाकला. तरीसुद्धा मी याच्या का लोभात पडलो आहे? याला मुक्त करणे हे माझं काम आहे. शंका दूर झाल्या. विचार स्वच्छ झाले. "लोभ ठेवायचा नाही." - असं उघड म्हणत, मी म्हणालो, 'हो. हे विसर्जन करायचं आहे.'

मग नदीकडे गेलो. सवयीने, 'पदस्पर्श क्षमस्व मे', म्हणत नदीची माफी मागितली. नदीच्या पाण्यात शिरलो. दंडाचे दोन तुकडे करून एक छोटी मोठी बांधली, आणि मैयाला मनोमन प्रार्थना केली, 'हे मैया! तुझ्या काठावरती सापडलेल्या एका फांदीवर मी मोठी जबाबदारी टाकली. तिनेही ती जबाबदारी सांभाळत माझी संबंध परिक्रमेत साथ दिली. आता हा दंड थकला. तो तुझ्याकडे परत पाठवतो आहे. त्याला सामावून घे!' असं म्हणत तीनवेळा पाण्यात बुडवत

नदीच्या पाण्यात विसर्जित केली. पाण्याला चांगलीच ओढ होती. त्यात ती मोळी पुढे पुढे जाऊ लागली. एका बाजूने खूप वाईट वाटत होतं, तर दुसऱ्या बाजूने, गेले कित्येक दिवस मनात असलेली इच्छा पूर्ण केल्याचं एक समाधानही होतं.

माझ्या आयुष्यातल्या बऱ्याच निर्णयाप्रमाणे, मी जे काही केलं ते बरोबर की चूक हे आत्ता मला समजत नाहीये. कदाचित अजून काही दिवसांनी काहीतरी समजेल, आणि याबद्दल खुलासा होईल. या क्षणी मात्र, जे केलं ते योग्यच केलं असं वारंवार वाटत आहे हे खरं. एक विचार असाही मनात येऊन गेला, की अगदी लोभ ठेवून मी तो दंड परत घरी घेऊन आलो असतो, तर अजून चार दिवसांनी जेव्हा हात पाय थकतील, आणि पुढची पिढी या घराची जबाबदारी घेईल, तेव्हा त्या पिढीला या दंडाचे महत्त्व कितपत समजेल? आणि केवळ मी सांगतो म्हणून त्यांनी ते मानलंही, तरीसुद्धा माझ्यासाठी जे या दंडाचे महत्त्व आहे, ते त्यांच्यासाठी खचितच असणार नाही! तेव्हा केवळ, आपल्या वडिलांची आठवण म्हणून ठेवायची एक अडगळ, म्हणूनच त्याच्याकडे बघितले जाण्याचाच संभव जास्त. तेव्हा हे विसर्जनाचे कार्य मीच करणं अपेक्षित होतं, आणि मी ते केलं, हे योग्यच होतं.

घरामध्ये या दंडासारख्याच इतरही अशा बऱ्याच वस्तू, केवळ काही भावनिक कारणांसाठी जपून ठेवलेल्या आहेत. कित्येक राग, कटू आठवणी ब्लडप्रेसर वाढवण्यासाठी छान म्हणून लक्षात ठेवल्या आहेत. त्यांचाही मोह आता हळूहळू सोडत गेलं पाहिजे हेही लक्षात येतंय. "लोभ ठेवायचा नाही," हे अत्यंत सहजपणे माझ्या तोंडातून निघून गेलेलं वाक्य, मैयाप्रत पोहोचो आणि त्याप्रमाणे इतरही गोष्टींबाबत वागण्याची बुद्धी मला तिच्याकडून मिळो, ही मैयाचरणी प्रार्थना. कदाचित आज केलेलं हे दंडाचे विसर्जन हे प्रतिकात्मक ठरत, आयुष्यातला एकूणच निरर्थक फापटपसारा आवरत घ्यायच्या महत्त्वाच्या कार्याला चालना देवो, अशी इच्छा !

नर्मदे हर! नर्मदे हर!

ऑक्टोबर – २०२४

योग

बंगलोर होऊन पुण्याला शिफ्ट झालो, त्याबरोबर एक सुंदर योग माझ्या नशिवात येऊ लागला आहे. आईबरोबर अधून मधून मी फिरायला जात असतो. तशी थकली आता माझी आई! ऐंशी सुद्धा उलटून काही वर्ष झाली तिला. त्यामुळे बाहेर जायचा कंटाळाच करते ती. पण क्वचित कधी तिला उत्साह असतो, हवा छान असते, 'आपण जरा हालचाल केली पाहिजे ' असं तिलाच वाटतं म्हणून, किंवा क्वचित कधी मी तिला दामटून, 'काहीतरी व्यायाम पाहिजे की नको', असं म्हणत बाहेर काढतो म्हणून, आम्ही फिरायला जातो.

तिच्याबरोबर फिरायला जाणं हा माझ्यासाठी तरी एक योगच असतो. दोन अर्थाने. एकतर मला उपजतच खूपच पटपट चालायची सवय. आई आधीच सावकाश चालणारी. वयोमानाने तिचं चालणं आणखीनच मंदावलेय. तिच्याबरोबर चालायचं म्हणजे मला माझी सगळी चाल अगदी हळू करून चालावं लागतं. पाओलो कोएल्हो यांच्या एका कादंबरीत एक साधना दिली आहे. त्यात ते असं म्हणतात की, जे अंतर तुम्ही पाच मिनिटात चालता ते चाळीस मिनिटात चालायचा प्रयत्न करा! कुठेही थांबायचं नाही, चालतच राहायला पाहिजे पण इतकं हळू की आजूबाजूचा निसर्ग, आजूबाजूचा वातावरण, याचा संपूर्णपणे आस्वाद तुम्हाला घेता आला पाहिजे. आईबरोबर मी जेव्हा चालतो तेव्हा या साधनेचा थोडाफार प्रत्यय मला येतो!

दुसऱ्या अर्थाने योग म्हणायचं कारण असं, की जर तिचा मूड असेल तर चालत असताना आई काही ना काहीतरी तिच्या जुन्या आठवणी सांगत असते, आणि त्या संपूर्णपणे शांतपणे ऐकून घेण्याशिवाय मला दुसरा पर्याय नसतो. आईला एक तर फारसं ऐकू येत नाही. त्यातून श्रवणयंत्र घालायचा तिला मनापासून कंटाळा.

त्यामुळे खूप जोरात बोलल्याशिवाय रस्त्यावरती तरी तिला ऐकू येत नाही. ती तिच्या आठवणींमध्ये गुंग होऊन काही ना काही तरी मला सांगत असते, त्याला कधी खोडून काढायचा मी काही प्रयत्न करणे हे अत्यंत निरर्थक असतं! ती तिचं म्हणणं काही सोडत नाही. तेव्हा शांतपणे ऐकून घेणे या पलीकडे मला फारसा पर्याय नसतो. ती काही सांगत असते आणि मी 'हो का', 'अरे वा', 'हं', असे निरर्थक उद्गार काढत असतो.

या आठवणी खूप वेगवेगळ्या प्रकारच्या असतात. कधी घरगुती चिंता-काळज्या - विशेषतः तिच्या नातीबद्दलच्या. कधी तिच्या आई-वडिलांच्या, धुळ्याच्या घराच्या, भावा-बहिणींच्या, क्वचित कधी आम्हा भावंडांना मोठं करण्यासाठी तिने न केलेल्या नोकऱ्यांबद्दलची खंत, वगैरे, वगैरे. खूप काही काही. आम्ही दोघं बोलतो, खरं सांगायचं तर ती बोलते आणि मी शांतपणे ऐकत राहतो. या बोलण्यात कधीतरी मग तिच्या काही मागण्या पण येतात. उदाहरणार्थ, 'अरे मला इथे जायचं आहे, हिला भेटायचं आहे', वगैरे. अर्थात त्यालाही फारसा काही अर्थ नसतो. घरी आल्यानंतर जर म्हटलं की, 'अगं तुला त्या यांच्याकडे जायचं होतं. चल, कधी जायचं सांग!' तर मग ती काही ना काहीतरी कारण काढून ते टाळतेच. वय झालंय तिचं. तिला इच्छा असते पण त्याच्याहून जास्त कंटाळा असतो!

आईबरोबर फिरायला जाताना आणखीन एक गोष्ट लक्षात ठेवावी लागते. ती म्हणजे तिला आपल्याच तंद्रीत चालताना रस्त्याच्या मधून जाण्याची सवय. त्यामुळे तिला वारंवार हाताला धरून रस्त्याच्या बाजूला आणावं लागतं. हे तिच्या लक्षात येत नाही, पण त्याने फारसा फरकही पडत नाही. मी तिच्याबरोबर फिरायला आलो यातच ती खूप खुश असते. तो खुशीचा भाव तिच्या बोलण्यातून व्यक्त होत असतो, प्रकट होत असतो. आजकाल तिच्या बोलण्यात एक प्रकारचा तटस्थपणा असतो. जे चाललं आहे त्याकडे अलिप्तपणे बघण्याचा प्रयत्न असतो.

काही वेळा असही झालं आहे की, आम्ही दोघेही शांतपणे चालत असतो. ती तिच्या विचारात दंग आणि मी माझ्या! बहुधा काहीतरी डोक्यात चालू असतं. अशा वेळेला मी पण शांतपणे तिच्याबरोबर हळूहळू चालत राहतो.

गेले काही महिने मात्र बघतो आहे की ती संध्याकाळी येण्याचा जरा जास्तच कंटाळा करते आहे. काही ना काही कारण काढून फिरायला जाणं टाळायला बघते आहे. तसा चालायचा त्रास नाही, किंवा इतर काही दुखतं खूपतं आहे अशातलाही भाग नाही. पण एकूणच तिला कंटाळा येऊ लागला आहे. कदाचित रात्रीची न होणारी झोप हे त्याचं कारण असावं.

अगदी लहान असल्यापासूनच वाचनाची मला प्रचंड आवड. वाचनापुढे मला खेळणं सुद्धा सुचायचं नाही. आता विचार केला तर लक्षात येते की, माझा (त्याकाळी!) असलेल्या बुजऱ्या स्वभावापासून पळण्यासाठी शोधलेली ती मी एक पळवाट असावी. त्यावेळेला आई मला, 'आता ते पुस्तक बाजूला ठेव आणि खालती खेळायला जा', असं जवळजवळ बखोटीला पकडून घराबाहेर काढायची. आता आमचे रोल उलटे झाले आहेत. आता बाहेर पडायचा कंटाळा आई करते आणि 'चल आपण बाहेर जाऊया' असं मी म्हणतो आहे!

आईसाठी हे म्हातारपण म्हणजे दुसरं बालपण होतंय. पण मला मात्र मी मोठा होतोय, याची जरा टोचणारीच जाणीव मला होते आहे.

सप्टेंबर - २०२३

-0-0-0--

आईच्या सासुरवासात मी!

आमचं लग्न तसं छानच मुरलंय. याच वर्षी लग्नाचा चौदावा वाढदिवसही केला आम्ही. 'एक वनवास संपला!' असं आम्ही दोघांनीही वेगवेगळ्या सुरात उसासे टाकत म्हणून घेतलं(!) आणि त्याचबरोबर पंधरावा कसा दणक्यात साजरा करायचा याचे प्लॅनही चालू केले. माझी बायको हाउसवाईफ कमी आणि हौशीवाईफ जास्त! वेगवेगळ्या उद्योगांत स्वतःला बुडवून घ्यायला - माझ्या भाषेत - लष्कराच्या भाकऱ्या भाजायला - पुढे!

तर तिच्या अशाच एका 'ल.च्या भा.' उद्योगात तिने एका आदिवासी भागात सहा आठवडे श्रमदान करायला जायचा प्रस्ताव टाकला. तत्वतः कुणाचीच हरकत नव्हती. मुलीची असू शकली असती, पण सध्या ती आईबापांच्या 'शत्रुपक्षात' असण्याच्या वयात आहे. ती खुषच झाली. 'जा मम्मा जा, जी ले अपनी जिंदगी' (यातले सगळे 'ज' हे ठसक्यात ज्योतीतल्या ज्य सारखे उच्चारलेले!) वगैरे डायलॉगही तिने टाकून घेतले. याबाबतीत ती माझी मुलगी आहे.

बायकोच्या खऱ्या काळज्या दोन - एक तिचं घर - किंबहुना घराची स्वच्छता, जी तिच्या कामवाल्या बाईवर अवलंबून होती. कामवाली बाई नाही आली, तर 'तिचं' घर परत आल्यानंतर खूप घाण दिसेल ही भीती! ती तर खरीच होती. त्यासाठी तिने कामवाल्या बाईला सज्जड दम दिला. त्याचबरोबर एक भावनिक अपील पण केलं, की आता सहा आठवडे ती तिथे नाही तेव्हा दांड्या मारणं जरा कमी कर. कामवाली बाई सुद्धा खरं सांगायचं तर मनातून खुशच झाली असणार. माझ्या बायकोच्या हाताखाली काम करणं हे कामवाल्या बाईसाठी सुद्धा अवघडच असतं. स्वच्छतेच्या बाबतीत माझी बायको 'हाय स्टॅंडर्ड' वाली आहे. ती कामवाली बाई सुद्धा थकून जात असणार. तिला सुद्धा सहा आठवडे आता सुट्टी,

याचा आनंद झाला. तिने पटकन, "हो बाई, अजिबात दांड्या मारणार नाही" असं म्हणून टाकलं. अर्थात प्रत्यक्षात चार-पाच वेळेला दांड्या मारल्या ती गोष्ट वेगळी.

दुसरी आमच्या जेवणाची व्यवस्था. बायकोला अगदी पहिल्यापासून मी सांगत होतो की 'बाई ग, मी बघतो!' पण माझी पसारा करण्याची सवय लक्षात घेऊन तिला माझ्या प्रस्तावाची काळजीच वाटत होती. मग तिने काहीतरी पर्याय शोधण्याचा चंग बांधला. पहिल्यांदा स्वयंपाकाची बाई शोधायचा प्रयत्न केला पण फक्त सहा आठवड्यासाठी कोणी येईना. मग कोणीतरी डबेवाला (किंवा डबेवाली) शोधायचा प्रयत्न झाला पण जे दोन-तीन ऑप्शन्स आम्हाला सापडले त्यातले एकीचं जेवण खूपच मसालेदार होतं, त्याला बायकोनेच; तर दुसरीचं फारच साधं आणि त्याला मी मोडता घातला. एकंदरीतच मला स्वयंपाक करण्याची खुमखुमी आली होती आणि इतकी छान सुंदर संधी मला परत इतक्या लगेच मिळेल याची खात्री नव्हती. या गोंधळात बायकोची जायची तारीख जवळ आली, तेव्हा, 'बघ, आता काय ते!' म्हणत तिनं स्वयंपाकघर माझ्या ताब्यात दिलं, आणि स्वतः केलेला एक चहा पिऊन ती तिच्या मार्गाला लागली!

या प्लॅनवर माझी आई थोडी साशंक होती. पण खुष होती - हातपाय हलवायला जरा स्कोप मिळेल असं तिला वाटलं असावं. 'मी पण मदत करेन', असा खडा तिने टाकून पाहिला होता, पण मी, बायको, आणि तिची लाडकी नात - तिघांनीही त्याला मोडता घातला होता. आता तिचं वय झालंय तेव्हा 'आलिया भोगासी' म्हणत जे होईल ते पहावे यापलीकडे तिच्याकडे पर्याय नव्हता.

नव्या नवलाईचे पहिले दोन दिवस छानच गेले! एकंदरीतच बायकोकडे 'लक्ष' ठेवून असण्याचा फायदा हा झाला होता की, तिचं स्वयंपाकघरातील टाईम मॅनेजमेंट मी एकलव्याप्रमाणे दुरून शिकलो होतो, ते आता प्रत्यक्षात वापरून बघता येत होतं. चुका झाल्या पण गोष्टी जमल्या! भात, भाजी, कोशिंबीर, वरण - हे

किरकोळ पदार्थ होते. यांच्याबद्दल मलाच शंका नव्हती, खरा प्रश्न पोळ्यांचा होता. तो फक्त 'बधितलेला' प्रकार होता, करायची वेळ आली नव्हती. या बाबतीत बायकोने तिची लाटण्यावरची पकड ढिली केली नव्हती. भाज्या चिरून देणे, आणि कोशिंबीर करणे याबाबत तिचा माझ्यावर विश्वास असला, तरी कणकेला हात लावू द्यायची तिचीही हिम्मत झाली नव्हती. 'तू असं कर, पोळ्या फक्त विकत आण' - बायकोने सल्ला दिलेला होताच - तो मनात ठेवलेला होता, पण कुठेतरी वाटत होतं, 'हे कसं जमत नाही? जमायलाच पाहिजे!'

दोन दिवस खिचडी, लेमन राईस, फोडणीचा भात वगैरे प्रकार झाल्यावर लक्षात आलं की पोळ्यांचा अवघड प्रश्न आता सोडवायलाच पाहिजे. तसा तो थोडाफार सुटलाही. थोडाफार अशासाठी की सगळ्यांचं होतं, तश्या माझ्याही पोळ्यांचे आकार अगदी गोल पोळ्या नाहीत इतपत म्हणण्यापुरते बिघडले. पोळ्या कच्च्याही नव्हत्या किंवा करपलेल्या सुद्धा नव्हत्या. पण त्या मऊसूत नव्हत्या! तव्यावरची पोळी पानात घेतली तर सुंदरच लागत होती, पण कामवाली बाई येण्याच्या आत तिला सगळी भांडी द्यायची (ही सुद्धा एक बायकोची पद्धत), या नादात पोळ्या करून ठेवल्या तर जेवणाच्या वेळेपर्यंत त्या थोड्या वातड होत होत्या.

दोन दिवस हा त्रास सहन केल्यावर आईने जाहीर केलं की पोळ्या तीच करेल. पण गॅसजवळ तिला उभं राहू द्यायला मी तयार नव्हतो. "तू मला शिकव - मी करतो" - असा मध्यममार्ग मी काढला. मलाही शिकता आलं तर हवंच होतं. मग माझी 'मऊसूत पोळ्या' ही नवविवाहितेच्या अभ्यासक्रमातली साधारणपणे इयत्ता दुसरीतली शिकवणी सुरु झाली. लहानपणी उपमा कसा करायचा हा स्वयंपाकघराला पहिला धडा आईकडूनच घेतला होता. आता इतक्या वर्षांनी हा. 'कणिक अशी भिजवं', 'मोहन टाकलंयस का?', 'ती झाकून ठेव', पोळी करताना कशी लाटायची, तेल कधी लावायचं, उलटायची कधी - एक ना दोन! फायदा झालाच. पोळ्यांची क्वालिटी सुधारली - पण एक वेगळाच त्रास सुरु झाला. मी

स्वयंपाक करताना आईच्या सूचना वाढल्या. "यात गुळाची चव घाल", "त्यात लिंबू पीळ", ("अरे, इतकं नाही!" - हे त्यात होतंच), "तो डाव कसा हलकेच वापरायचा", "मीठ एवढ्यात नाही घालायचं", "आपण फोडणीत हळद शेवटी घालतो", - वगैरे, वगैरे. मी तिला म्हटलही, 'अगं किती सुचना करशील! मी पण आता स्वयंपाक घरातलं दशक पार केलंय. या काही गोष्टी माहित आहेत मला!'

मला आठवलं की, मेव्हण्याच्या हातात पहिल्यांदा कार दिली तेव्हा त्याच्या शेजारी बसून मी आणि पाठीमागच्या सीटवरून बायको यांनी त्याचा जीव असाच हैराण केला होता. उद्देश छानच पण परिणाम बरोबर उलटा!

बरं मलाही फार कुरकुर करता येईना. एकतर तिच्या सूचना या Tried And Tested या प्रकारात मोडणाऱ्या - त्यात चुकीचं काहीच नव्हतं. पण मला गोळाबेरीज सल्ला हवा होता - शिस्तवार पाककृती नको होती. माझ्यासाठी स्वयंपाक हा एक 'उरकून टाकला मेला' असा प्रकार नाही तर वेगवेगळे प्रयोग करून बघण्याचा उपक्रम असतो. त्याला हा जरा 'सासुरवास' व्हायला लागला. मग मी तिला म्हटलं "हे पहा, मला अडेल तिथे तुला विचारतो. पण खरंच, स्वयंपाकघरात कुठे पाणी सांडलेलं असतं, सुरी पडलेली असते - उगीच तुला कुठे लागायचं. मी बघतो." पण ऐकेल तर आई कसली - शेवटी माझीच आई ती. तिने स्वयंपाकाच्या सूचना बंद केल्या आणि मला 'मदत' करायचे इतर मार्ग शोधले. ('किती काय काय करशील? वर ऑफिसचंही काम. घरून असलं म्हणून काय झालं? आणि बापाला मदत करायला चिमीचा पाय घरात टिकेल तर शपथ!', हे वर). कामवाल्या बाईने घासून ठेवलेली, निथळलेली भांडी एक दिवस तिने 'लावून' ठेवली. माझा प्रचंड गोंधळ उडाला. मला काहीच सापडेना आणि चिमटा शोधायला एखादा ड्रॉवर उघडावा तर अनपेक्षित ठिकाणी सुरी! सुरीच्या ठिकाणी डाव. सगळ्या गोष्टींना 'सुस्थळी' लावण्यात बराच वेळ खर्च झाला. मग तिने कपडे भिजवणे, मशीनला

लावणे, वाळत टाकणे हे करून पाहीले, पण तिथेही तोच प्रकार - पावडर कुठे आहे ते माहीत नाही, बादली उचलवत नाही. ओटा पुसायचं फडकं नॅपकीन्सच्या गड्डीत.

लग्न करून घरात येणारी नवीन मुलगी आणि त्या घराची तोपर्यंत असणारी स्वामिनी यांच्यातल्या सुप्त संघर्षाची अंधुकशी जाणीव होऊन गेली. (जास्त खोलात शिरलो नाही - कदाचित भोवळ आली असती.) प्रत्येकीची कामाची एक खास पद्धत असते, आणि त्यात होणारे बदल पचवणे किंवा कुठल्यातरी वेगळ्या पद्धतीशी सर्वस्वी जुळवून घेणे हे किती कठीण आहे हे अनुभवायला आलं. जीवनातल्या 'परम सत्याचा' हाही एक पैलू. अनुभवायला तर मिळाला - पण बदलता आला नाही.

तिचं काम संपवून यथावकाश बायको परत आली. तिची भेदक नजर घरावरून फिरली. उद्या भेटल्यावर कामवालीला कसं झापायचं यांचे आडाखे बसले. मुलीने आईची गळाभेट घेत म्हटलं, "बरं झालं बाई आलीस. अगदी कंटाळले होते बाबाच्या हातचं खाऊन खाऊन." जिला मी 'मेरी बिल्ली' समजलो तिने असा पक्षबदल करावा याचं वाईट वाटलं. पण तिने नकळत का होईना, बाबाने 'काही केलं' हे अधोरेखित केलंच होतं.

सुरुवातीच्या इकडच्या तिकडच्या गप्पा झाल्यानंतर, बायकोने आईला विचारलं - "केला का माहेरवास तुमच्या मुलानं? का तुम्हाला उपाशी ठेवलं?" आईने प्रांजळपणाने सांगितलं - "खाऊ घातलं हो त्याने चारी ठाव. हाताला चव आहे त्याच्या. पण मोठा कठीण आणि हट्टी आहे तुझा नवरा. अगदी माझा मुलगा असला तरी सुद्धा. इतकं त्याला काय काय सांगायचा प्रयत्न केला. चुकून काही ऐकलं नाही त्याने माझं. तू मोठी धीराची हो!" कधी नव्हे ते माझ्या विरुद्ध का होईना, त्या दोघीजणी एका पक्षात आल्या होत्या. त्यांची, मी नक्की काय गोंधळ घातले, याच्यावर सौहार्दपूर्ण वातावरणात एक छोटी चर्चा झाली.

शेवटी बायको माझ्याकडे वळून म्हणाली, "बच्चमजी, अजून चार महिन्यांनी परत चार आठवड्यांसाठी मला जायचंच आहे. तुझ्या भाषेत 'ल.च्या भा.' साठी. तोपर्यंत तुला व्यवस्थित तयार करते. इतके दिवस तुझ्या आईच्या सासुरवासात होतास, आता पुढचे काही महिने माझ्या सासुरवासात तुझं ट्रेनिंग. तुझ्या नशिबाचा सासुरवास आता काही चुकत नाही बघ!"

ऑक्टोबर - २०२४

-0-0-0-

दुःख व्यक्ताना ...

चहा पीत आपापल्या WhatsApp मध्ये डोकं खुपसून बसलो होतो. "अरेरे!" बायको उद्गारली! "काय झालं गं", मी डोकं वर न करता विचारलं. मी काही व्हिडिओ बघत होतो. "अरे ते हे, आपले अंकल", बंगळूरात सगळेच अंकल-आंटी असतात. "अरे त्या माझ्या कलीगचे वडील - काल गेले. तसे ठीक होते, काही किरकोळ निमित्त होऊन गेले. वयही अर्थात बरंच होतं. हिच्याकडेच असायचे मोस्टली". मैत्रीण खूप जवळची नाही पण अधूनमधून "काय कसं काय" इतपत होती. तिच्या या वडलांना तर मीही एकदा दोनदा भेटलो होतो, बायको नक्कीच जास्त वेळा.

तिला आता सांत्वनपर फोन आवश्यक होता - एकाच गावात असतो तर भेटलोही असतो. आपल्या खूप जवळची किंवा जवळजवळ अनोळखी व्यक्ती जाते, तेव्हा त्या व्यक्तीच्या मृत्यूचं दुःख हाताळणं सोपं असतं. अगदी जवळची व्यक्ती असेल, तर तिचे नातेवाईक, आमसकीय यात आपण असतो. किंवा ते आपल्याही खूप जवळचे असतात. अशा वेळेला मग त्यांच्यासोबत नुसता हातात हात घेऊन शांत बसणे याने सुद्धा आपलंही दुःख अगदी व्यवस्थितरीत्या व्यक्त होतं, आपल्याला व्यक्त करता येतं. अशा प्रसंगी आपण त्या नातेवाईकांच्या सोबत बसून अगदी मोकळेपणाने रडूही शकतो.

अगदी अनोळखी व्यक्ती जर असेल, तर खरं सांगायचं तर आपल्याला काही फारसं दुःख होत नाही. एक 'मृतात्म्याला देव शांती देवो', किंवा सध्या भलताच popular असलेला 'ओम शांती' (!) असा अत्यंत अर्थहीन, भावनाहीन संदेश टाकून आपण आपली सुटका करून घेतो. त्यात त्या मृत व्यक्तीच्या नातेवाईकांच्या

सांत्वनाऐवजी आपलं स्वतःची 'आपण काहीच म्हटलं नाही', या अपराधी भावनेतून करून घेतलेली सुटका असते.

एखाद्या प्रसिद्ध व्यक्तीच्या (म्ह. मराठीत - सेलिब्रिटी), मृत्यूनंतर तर आपल्याकडे सगळ्या WhatsApp ग्रुपवर दुःख व्यक्त करण्याची चढाओढ लागते. बातमीनंतर जितक्या लवकर तुमचा 'ओम शांती' चा मेसेज जाईल तितकं तुमचं महत्व जास्त, तितकं तुमचं दुःख मोठं! कित्येक जण या fastest-finger-first च्या शर्यतीत जिंकण्यासाठी "RIP!" या अजून short form चा वापर करतात. गेलेल्या व्यक्तीच्या आप्तेष्टांपर्यंत आपली भावना पोहोचण्यापेक्षा, ग्रुपमधल्या इतरांपर्यंत 'मी माझं दुःख व्यक्त केलं' हे दाखवणं महत्वाचं असतं!

याचं अत्यंत हास्यास्पद दर्शन मित्र-मैत्रीणींच्या ग्रुपमध्ये होतं. मित्र / ओळखीचा, ग्रुपचा भाग असतो. तो काही कारणाने जातो. मित्र असतो, नक्कीच व्हाईट वाटलेलं असतं. खूप आठवणी असतात, त्या व्यक्त कराव्यात अशा असतात. पण त्याऐवजी ही "ओम शांती" आणि "RIP" ची चढाओढ चालू होते. मी पाठवलेला मेसेज त्या मित्राच्या नातेवाईकांपर्यंत कसा पोहोचणार, कोण पोहोचवणार, हा विचार करावा असं फारसं कुणाला वाटत नाही! किंबहुना जो ही बातमी देतो, त्यालाही बातमी बरोबर त्या मित्राच्या कुणा जवळच्याचा फोन देण्याची अक्कल सुचत नाही.

जेव्हा एखादी व्यक्ती आपल्या खूप जवळची नसते पण अनोळखीही नसते, तेव्हा आपलं थोडसंच असणारं दुःख कसं व्यक्त करायचं हा प्रश्न फार जणांना पडतो. त्यामुळे कित्येक वेळेला व्यक्ती बऱ्यापैकी जवळची असल्याने फोन करणं शक्य असून सुद्धा, फोन करायला खूप जण धजावत नाहीत. आपण फोन केला तर, ते जखमेवरची खपली काढण्याच्या प्रयत्नासारखं होईल का, ही एक फार मोठी (अनाठायी!) भीती आपल्या मनात असते. त्यामुळे कित्येक वेळेला जिथे फोन करणं

आवश्यक आहे, महत्त्वाचं आहे, आधारदायक होऊ शकणार आहे, तिथे सुद्धा फोन करणं टाळलं जातं, किंवा खूप उशिरा, जेव्हा त्याची उपयुक्तता संपलेली असते, अशा वेळेला होतं.

फार फार वर्षांपूर्वी मी सुद्धा या अशा भीतीतून गेलेलो आहे. नक्की काय बोलायचं, हेच न समजल्यामुळे बरेचसे फोन मी केलेले नाहीत! मग त्याच्यावर उपाय म्हणून मी असं ठरवलं, की अशा व्यक्तीला आपण एखादं पत्र लिहायचं. त्या वेळेला WhatsApp चा जमाना नव्हता. आपल्या भावना व्यक्त करायचा तो मला एक अत्यंत उत्तम उपाय सापडला. तुम्ही जेव्हा पत्र लिहिता, तेव्हा तुम्हाला विचार करायला भरपूर वेळ मिळतो, काय लिहायचं आहे ते व्यवस्थित रित्या व्यक्त करता येतं, लिहिलेलं एकदा, दोनदा वाचून त्याच्यात काही दुरुस्त्या करता येतात. अनावश्यक गोष्टी काढून टाकता येतात.

पण तरीसुद्धा नक्की काय लिहायचं हा प्रश्न मलाही सुरुवातीला पडलाच. त्यावर माझा स्वतःचा शोधून काढलेला उपाय म्हणजे, खरोखरीच मला जे गतव्यक्तीबद्दल वाटतं तेच व्यक्त करायला मी सुरुवात केली. कटाक्षाने, वापरून वापरून अत्यंत गुळगुळीत झालेली काही वाक्यं मी टाळायला सुरुवात केली. आज जेव्हा मी एखाद्याला सांत्वन पर पत्र लिहितो, त्यात 'ईश्वर मृतात्म्याला सद्गती देवो' हे वाक्य तर मी निक्षून टाळतो. इतक्या लोकांनी ते म्हणून ठेवलेलं असतं, की माझ्या वाक्यांनं फारसा काही फरक पडणार नाही, हे मला लक्षात आलेलं आहे. गेलेल्या व्यक्तीबद्दलच्या माझ्या आठवणी आणि मला त्या व्यक्तीच्या आवडणाऱ्या गोष्टी, आवडणारे स्वभावाचे कंगोरे, हे मात्र मी आवर्जून नमूद करतो. बऱ्याच वेळेला गेलेल्या व्यक्तीच्या मुलांनी, मुलींनी, त्यांच्यासाठी बरंच काही केलेलं असतं, त्यांचं शेवटचं आजारपण सांभाळलेलं असतं, त्यांची काळजी घेतलेली असते, त्याचा उल्लेख मी जरूर करतो. शेवटी आपला संदेश, आपलं पत्र, हे त्या व्यक्तीच्या हातात जाणार असतं, आणि त्या व्यक्तीने केलेल्या कामाची पावती त्यालाच देणं हे मी योग्य

समजतो. यात गत व्यक्तीच्या बदलचा कसलाही अनादर नसतो, तर जो मागे राहिला आहे त्याच्या कामाची पावती त्याला योग्य रीतीने देणे हा उद्देश असतो.

पु ल देशपांडे यांच्या एका पुस्तकात त्यांनी कुठेतरी लिहून ठेवलं आहे, की 'अशा वेळेला काय बोलायचं यासाठी जर काही कोर्स असेल, तर तो मी करायला तयार आहे'. मला खात्री आहे पुलंनी सुद्धा ते संपूर्णपणे विनोदी म्हणून नक्कीच लिहिलेलं नाही. ते वाक्य त्यांनी सुद्धा तेवढ्याच गंभीरपणाने लिहिलेलं आहे. शब्दसृष्टीच्या त्या ईश्वरालाही ते नक्कीच अवघड वाटलेलं असणार यात शंका नाही. आपलं दुःख समोरच्यापर्यंत पोहोचवणं - जेव्हा तो आपल्यापेक्षाही जास्त त्याच कारणासाठी दुःखी असतो - हे एक फार मोठ कठीण काम असतं. पण त्यासाठी कसलीच भीती किंवा कसलाही न्यूनगंड न बाळगता, 'जेवढं आहे तेवढं' या तत्त्वावर आपलं दुःख समोरच्यापर्यंत पोहोचवायचं, हे मात्र आपण करू शकतो. तेवढंच नक्की करावं.

"तिचे वडील तिच्या खूप जवळचे होते. गेल्या काही वर्षात तिने त्यांची खूपच काळजी घेतली. तिच्याशी बोलायला तर पाहिजे, पण कसं बोलू, आणि काय बोलू कळत नाहीये!" बायको म्हणाली. मी तिला म्हटलं, " दोन options आहेत. पहिला, फारसा विचार न करता फोन उचल, आणि तिला फोन कर! अगदी काहीही नाही बोललीस तरी केवळ तुझा फोन आला म्हणून तिला बरं वाटेल. आणि फार तर एखादा मिनिट तुम्ही दोघीही जणी फोनवर काहीही न बोलता स्तब्ध राहाल. ते सुद्धा तिच्यासाठी फार धीर देणारं असेल. आणि दुसरा पर्याय, तिला एक शांतपणे पत्र लिही आणि आता तू जे मला सांगितलं तेच पत्रात थोडंसं सविस्तरपणे लिहून तिने केलेल्या कामाची पावती तिला दे. त्याचबरोबर तिच्या वडिलांसाठीच्या सदिच्छा व्यक्त कर. आणि तिला ते पाठव. मला खात्री आहे, इतर आलेल्या पत्रांपेक्षा ती ते पत्र दोन दिवस जरा जास्तच जपून ठेवेल इतकं ते महत्त्वाचं नक्कीच असेल"

गेलेल्या व्यक्तीचं मृत्यूनंतर काय होतं हे मला माहिती नाही. पण मागे राहिलेली व्यक्ती आणि तिचं मानसिक स्वास्थ्य सांभाळणं हे मात्र महत्त्वाचं असतं, आणि ते काम आपल्यासारखे जवळची मंडळी नक्कीच करू शकतात. आपल्या सगळ्यांनाच याची मदत कधी न कधीतरी जाणवतेच, आणि 'Do unto others as you would have them do unto you' या उक्तीप्रमाणे वागावं हेच खरं!

म्हटलं तर अवघड आहे, म्हटलं तर सोपं. शब्दांपेक्षा, तुम्ही पोहोचण्याचा प्रयत्न केलात, साथ द्यायचा प्रयत्न केलात, एवढेच लक्षात राहतं, ठेवलं जातं. तेव्हा इथून पुढे तुमच्यावर जेव्हा अशी वेळ येईल, तेव्हा बिनधास्तपणे तो फोन उचला, आणि नंबर डायल करा. किंवा मेसेज टाईप करायला घ्या. पण योग्य त्या व्यक्तीला. ग्रुप वर 'ओम शांती' आणि 'RIP' पेक्षा ते नक्कीच उपयोगी ठरेल!

जून – २०२५

-0-0-0-

३१ डिसेंबरची कहाणी

आटपाट नगर होतं. नगर कसलं, खरंतर शहर होतं. पण आटपाट शहर होतं असं म्हणण्याचं शास्त्र नाही. त्यामुळे आटपाट नगर होतं असं लिहिलंय एवढेच. त्या नगरात किंवा शहरात एक ब्राह्मण आणि ब्राह्मणी राहत होते. इथेही तेच. आपल्या या कथेत नायक नायिकांचा ब्राह्मण असण्याचा काही एक संबंध नाही. पण आटपाट नगराच्या कहाण्यांमध्ये ब्राह्मण-ब्राह्मणी असणं हे शास्त्र असतं. त्यामुळे ब्राह्मण-ब्राह्मणी.

कुटुंब सुखवस्तु. दोघेही उच्चशिक्षित. ब्राह्मण एका मोठ्या आयटी कंपनीमध्ये बऱ्यापैकी मोठ्या पदावर, किंबहुना पदापेक्षाही जास्त लड्डू पगारावरती काम करणारा. स्वभाव मनमोकळा, मित्र जमवण्याचा. त्यामुळे शाळेपासूनच्या, पदवी परीक्षेतल्या, पदव्युत्तर परीक्षेतल्या, त्यानंतर वेगवेगळ्या नोकऱ्यांमधले मित्रांचे त्याचे असंख्य गृप्स. नातेवाईकांमध्येही त्याच्या हसत्या खेळत्या स्वभावामुळे तो बऱ्यापैकी पॉप्युलर. ब्राह्मणीचेही तसेच. ती हाऊस वाईफ असण्यापेक्षा हौशी वाइफ जास्त होती. नोकरी बिकरीचा तिला कंटाळा होता. पण इतर असंख्य उद्योगांमध्ये तिला रस. हे शिक, ते शिक, या मैत्रिणींच्या बरोबर जाऊन कुठे काही सामाजिक कार्य कर, कधी कुठे मैत्रिणींची पिकनिक ऑर्गनाइझ कर, भिशी - तिचेही असंख्य मैत्रिणींचे, मित्रांचे ग्रुप! हो ब्राह्मणाला सुद्धा मैत्रिणी होत्या. तसे दोघेही उदारमतवादी. त्यामुळे एकमेकांच्या मित्र-मैत्रिणींचं त्यांना फारसं काही वाटत नसे. नसावं. वरवर तरी ते तसे दाखवत नसत.

कुटुंबात एक मुलगा आणि एक मुलगी. मुलगी मोठी. ती नुकतीच पदवीधर होऊन दुसऱ्या गावी नोकरी निमित्ताने गेलेली. चिरंजीव हे वसती गृहात दाखल झालेले. यामुळे मुलंही खुश आणि आई वडील थोडेसे दुःखी पण आता त्यांनाही

थोडं मोकळं मोकळं वाटत होतं. म्हणजे मुलांना जाच करणारे ते आई वडील नक्कीच नव्हते, आणि मुलंही तशी अगदी नॉर्मल असतात तशी, थोडीशी खोडकर, थोडी वांड, पण अभ्यासु, बऱ्यापैकी मार्क मिळवून आपापल्या उद्योगात मग्न असणारी, आणि मित्रप्रेमी! त्याच्यामुळे आई-वडिलांचा हा मित्र प्रेमाचा वसा त्यांनीही पुढे चालू ठेवलेला.

तर मूळ कथेकडे. ब्राह्मण ब्राह्मणीच्या या वेगवेगळ्या मित्रांच्या गृपचं एक वैशिष्ट्य असं होतं की त्यात फारसे कॉमन कोणी नव्हते. म्हणजे, शाळेतल्या मित्रांचा गृप आणि पदवी शिक्षण घेत असताना होस्टेल वरती झालेले मित्र, हे दोघेही वेगवेगळे! मग पदव्युत्तर शिक्षण घेत असतानाचा गृप तो एक वेगळाच. नोकरी धंद्यातही, जरी खुप मित्र आणि म्हणून गृप असले तरी फारसे कोणी एकमेकांना ओळखणारे नव्हते. या सगळ्या गृप्स मध्ये जर कॉमन कोण असेल, तर ब्राह्मण आणि इकडे ब्राह्मणी. आजकालच्या प्रथेप्रमाणे या दोघांनाही फॅमिली फ्रेंड्स म्हणावे असे कोणी कोणी होते, पण त्यांचाही एक वेगळाच गृप होता! असो. तर हे असं मित्रांच्या बाबतीत भरभरून, उदंड सुखी असणारं एक जोडपं!

तर एकदा काय झालं, नेहमीच येतो, तसा डिसेंबर महिना आला. कैलासावर थंडी फारच वाढू लागली, आणि शंकर-पार्वतीला जरी तिथल्या थंडीची आता सवय झाली असली, तरी यंदाची थंडी बहुधा काकणभर जास्तच असावी. त्यात शंकर महाराजांचे भक्तगण हे पुढच्या महाशिवरात्रीच्या व्हरायटी एंटरटेनमेंट साठीचे कार्यक्रम बसवण्यात मग्न होते. स्टेप्स अजून संपूर्णपणे बसल्या नव्हत्या. त्यामुळे तो नाच अजूनही थोडा ऑकवर्डच वाटत होता. म्हणजे तिथेही मन रिझवण्यासाठी जास्त काही सोय नव्हती. पार्वती शंकरांना म्हणाली, "चला जरा पृथ्वी वरती एक चक्कर टाकून येऊ. यंदा भारतवर्षात हिवाळा जास्त नाही असं कळलं आहे! कदाचित तिथे थोडा आराम मिळेल". शंकर महाराज बसल्या जागेवरून हलायला थोडेसे नाखुष होते, पण पार्वतीदेविंपुढे त्यांचं काहीच चालले नाही. तेव्हा थोड्याशा

निरिच्छपणे ते तिथून उठले आणि म्हणाले, "चला. लगे हाथ दीनवाणा, बापुडा कोणी भेटत आहे का ते बघूया. त्याची व्यथा जाणून घेऊन, त्याला काही मदत करता येते का हे बघूया. अशी मदत करून आटपाट नगरीतल्या कहाण्यांमध्ये आपला थोडासा हातभार लावणं, हे सुद्धा आवश्यकच आहे. ते सुद्धा आपलं कामच आहे!"

तर असे फिरत फिरत आटपाट नगरीवरून जात असताना, त्यांना हे सदा हसणारं, इतरांना हसवणारं, कायम मित्रांच्या घोळक्यामध्ये मग्न असणारं, ब्राह्मण ब्राह्मणीचं जोडपं उदासपणे घरात टीव्हीकडे कुठलातरी एक कार्यक्रम बघत असताना दिसलं! बरं कार्यक्रम बघत असावे असे म्हटले तर तेही थोडंसं अतिशयोक्तीचं झालं असतं. टीव्ही अक्षरशः नुसता गळत होता आणि हे दोघेजण विमनस्कपणे, कधी एकमेकांकडे, कधी टीव्हीकडे, तर बहुतांश आपल्या मोबाईलकडे बघत बसून होते. त्यांच्या हातातला चहाचा पेलाही आतल्या चहासकट बऱ्यापैकी थंड झालेला असावा. त्यामुळे तो पिण्यातही त्यांना फारसा उत्साह नव्हता हे स्पष्ट होते.

हे दृश्य पाहून पार्वती शंकरांना म्हणाली, "हे देवाधिदेवा, हे कायम हसत असणारे, उत्साहाने खळखळणारे जोडपे आज असं शांत का? कुठली बरे चिंता त्यांना खाऊन टाकत असावी? त्यांचे एवढे म्लान चेहरे मला बघवत नाहीत. हे देवाधिदेवा, थोडंसं थांबूया आणि त्यांची व्यथा काय आहे ते जाणून घेऊया". शंकरांनी पार्वती देवींना सावध करण्यासाठी म्हंटले - "हे देवी, या कलियुगातील माणसांच्या व्यथा आपल्यासारख्या देवांच्याही आकलना पलीकडच्या आहेत. तेव्हा ते जरी दुःखी दिसत असले, तरीही फारसे व्यथामग्न दिसत नाहीत, तेव्हा आपण पुढे निघूया, आपला फेरफटका संपवून कैलासाकडे कूच करूया". पण पार्वती देवी थोड्याशा कोपाने त्यांना म्हणाल्या, "हे देवांच्याही देवा, महादेवा, आज तुम्हाला काय झाले आहे? समोर दिसत असलेल्या दुःखी भक्ताला तसेच दुःखात टाकून, त्याचे दुःख जाणून घेण्याचा प्रयत्नही न करता, तुम्ही पुढे कसे काय जाऊ शकता? कैलासावर जाण्याची तुम्हाला इतकी काय घाई आहे हे मला समजतच नाही?"

आता देवांचाही नाईलाज झाला. आटपाट नगरीतल्या कथांच्या प्रथेप्रमाणे काही वेगळे रूप घेऊन भक्तापुढे जाण्याची नेहमीची प्रथा मोडून काढत शंकर महाराज पार्वती देवींना म्हणाले, "चला तर मग!" आणि ते दोघेही आपल्या मूळ रूपातच ब्राह्मण ब्राह्मणीच्या डॉइंग हॉलमध्ये प्रकट झाले.

त्या दोघांना अचानक बघून ब्राह्मण ब्राह्मणी आपल्या मोबाईलवरचे लक्ष दूर करत खडबडून जागे झाले. पटकन उभे राहात त्यांनी शंकर पार्वतींना नमस्कार केला. बसण्यासाठी सोफ्यावरची एक दोन पुस्तके, रिमोट, चिप्सची पाकिटं बाजूला करत जागा करून दिली. ब्राह्मणी ब्राह्मणाला म्हणाली, "अरे,तो चहा थोडासा गरम तरी कर. फारच थंड झाला असणार. असा थंड चहा आपण देवाधिदेवांना कसा बरे देणार?" ब्राह्मणीच्या या वाक्यावर मनोमन खूश होत, आणि आपल्या नशिबी हे पतीला दटावण्याचे सुख नाही याने थोडेसे खडू होत, पार्वती देवी ब्राह्मणीला म्हणाल्या, "अगं, त्याची काहीच गरज नाही, असं मी म्हणणार नाही. एखादा सुंदर गरम चहा मिळाला तर हवाच आहे. जर ब्राह्मण नवीन चहा करणार असेल, तर घ्यायला आमची काहीच हरकत नाही. तुम्ही पीत असलेला चहा मात्र खूपच वेळापूर्वी केलेला आहे, तो मात्र आम्हाला नको!" हे ऐकताच ब्राह्मण लगबगिने चहा करण्यासाठी स्वयंपाकघराकडे वळला. ब्राह्मणीच्या वाक्याचं त्याला फारसं काही वाटलेलं दिसत नव्हतं, कारण चहा करण्याची ड्युटी ही त्या घरात नेहमीच त्याचीच होती. आटपाट नगरीतल्या सर्वच सुखवस्तू घरांमधला हा सर्वसाधारण नेम होता.

ब्राह्मण चहा करून आणेपर्यंत, पार्वती देवींनी आजूबाजूला नजर टाकत एक दोन नव्या दिसणाऱ्या वस्तूंकडे लक्ष देत चौकशी केली. केवळ आवाजाने खरेदी करू शकणाऱ्या Alexaला बघून त्यांना कामधेनूची चिंता वाटू लागली, तर गुगलच्या 'काहीही विचारा, उत्तर देतो' या सुविधेमुळे त्यांना खुद्द इंद्रदेवांचं आसन अजून कसं डळमळीत झालं नाही असा एक पुसटसा विचार डोक्यात येऊन गेला. ब्राह्मणाने आणलेला ताजा वाफाळलेला चहा पीत आणि त्यावर संतुष्ट होत मग

शंकर महाराज त्यांना म्हणाले, "हे माझ्या प्रिय भक्तांनो, तुम्ही दोघेही असे उदास अवस्थेत इथे बसलेले बघून आम्हाला काळजी वाटली. म्हणून आकाशातून उडत जात असताना इथं थांबण्याचा आम्ही विचार केला. तुम्हाला कसले दुःख आहे? निःसंकोच पणे सांगा!"

हताशपणे मान हलवत ब्राह्मण म्हणाला, "हे देवाधिदेवा, तुमची भक्तांचे दुःख दूर करण्याची शक्ती अपार आहे. त्याला कसलीच अडचण, कसलीच आडकाठी वाटण्याचं कारण नाही. परंतु आमचं दुःख हे फारच वेगळं आहे. ते तुमच्यासाठी सुद्धा दूर करणे शक्य आहे यावर आम्हाला जरा शंकाच आहे." थोडेसे रुष्ट होत शंकर महाराज त्याला म्हणाले, "मी तुला माझा प्रिय भक्त म्हणालो म्हणून त्याचा असा गैरफायदा घेऊ नकोस! तुझ्या मनात काय चाललं आहे, ते एकदा मोकळेपणाने बोल".

त्यावर दुःखी स्वरात तो ब्राह्मण सांगू लागला. "हे महादेवा, म्लेंच्छ-यवनांच्या दीर्घ सत्तेनंतर, या भारतवर्षात ३१ डिसेंबरची रात्र ही मित्रमंडळींच्या संगतीत, मद्यादी हास्यविनोदात, दुसऱ्या दिवशी हॅंगओव्हर नामक मनस्थितीत घालवावी असा नवीन प्रघात या भरतवर्षात रुजू झालेला आहे."

"तुला इतके मित्र असताना तुला कसली त्याबाबत काळजी आहे?" पार्वती देवींनी विचारलं. त्यावर ब्राह्मणी म्हणाली, "इतके मित्र आहेत, हाच मोठा एक प्रॉब्लेम होऊन बसलेला आहे. आमच्या समोर चार वेगवेगळी आमंत्रणे आहेत! त्यातलं कुठलंही एकच स्वीकारलं तर इतर तीन दुःखी होणार हे नक्की. आणि कुठलंच स्वीकारलं नाही तर त्या घोरपतकाची शिक्षा म्हणून ३१ डिसेंबरला मनोरंजनाच्या नावाखाली टीव्ही वरती चालणारे अत्यंत रटाळ कार्यक्रम बघण्याची शिक्षा आमच्या नशिबी येणार, याची आम्हाला भीती आहे."

त्यावर दुजोरा देत ब्राह्मण पुढे म्हणाला, "हे महादेवा, प्रतिवर्षी डिसेंबर महिन्याच्या दुसऱ्या आठवड्यापासून आमच्या घरावर हे संकटाचं सावंट येतं, आणि आम्ही दोघेजण भयग्रस्त होऊन जातो. ३१ डिसेंबरची रात्र कुठल्या मित्रांच्या बरोबर घालवायची हे न समजल्याने आम्ही भयभीत असतो. खूप पॉप्युलर असल्याचा आणि कुठल्याही पार्टीच्या आमंत्रणाला 'अरे जरूर करूया की' असं उत्तर द्यायची सवय असल्याने किंवा 'अरे या आमच्याकडे' असं आम्ही म्हणत असल्यामुळे सगळ्यांचीच अशी इच्छा आणि अपेक्षा असते की आम्ही या महत्त्वाच्या रात्री त्यांच्याबरोबर असू. आणि ते तर काही शक्य नसते. यावर उपाय म्हणून गेली काही वर्षे ३१ डिसेंबरच्या दिवशी आम्ही एखाद्या पर्यटन स्थळाला भेट देतो. म्हणजे 'न रहेगा बांस, न बजेगी बासुरी' अशी परिस्थिती तयार करण्याचा आमचा तो (केविलवाणा) प्रयत्न असतो. यंदा तीही शक्यता मावळलेली आहे. आम्ही जातो ती दोन तीन ठिकाणे, सर्वच्या सर्व आधीच भरलेली आहेत. त्यामुळे यावर्षी आम्हाला इथेच राहून मित्रांच्या रोषाला सामोरे जावे लागणार, हे आता स्पष्ट दिसते आहे. या कारणाने आम्ही दोघेही अशा विमनस्क स्थितीत बसलेलो आहोत. व्हाट्सअप वरचे फॉरवर्ड केलेले व्हिडिओ, इंस्टाग्राम वरचे सुंदर फोटो हे सुद्धा आता आमचं मन रंजवू शकत नाही आहेत."

शंकर महाराज म्हणाले, "अरे, मी तुला एक उदार हृदयी समजत होतो पण तू तर कंजुषवृत्तीचा निघालास. हा बदल तुझ्यात कधी आणि कसा झाला? तू स्वतःच का नाही इतर मित्रांना बोलवत? आणि तुझ्याच घरी हा जो काही कार्यक्रम आहे, तो साग्रसंगीत, यथासांग विधीने साजरा करत?" त्यावर तो अनेकमित्र ब्राह्मण म्हणाला, "तिथेही महाराज, तोच प्रश्न आहे! कुणाला बोलवू आणि कुणाला नाही हेच समजत नाही. या चारही जणांना बोलावले, तर त्यांची एकमेकांशी काहीही ओळख नसल्याने ते सर्वच जण कार्यक्रमात पाहिजे तेवढा रस घेऊ शकणार नाहीत. आणि मी एकटा या चौघांनाही एकाच वेळेला कसे काय सांभाळू हा प्रश्न आहे. त्यामुळे मी

कोणाला बोलवू शकत नाही. आमच्या नशिबी तो रटाळ कार्यक्रम बघण्याचीच शिक्षा लिहिलेली असावी. तेच आमचे प्राक्तन असावे. असे आता मला वाटू लागले आहे".

त्यावर देवी म्हणाल्या, "प्रश्न मोठा बिकट आहे हे खरे. या पृथ्वीतलावर काही हजार वर्षांपूर्वी गौतम बुद्ध नावाचा एक महान तपस्वी होऊन गेला. 'अपेक्षा हेच सर्व दुःखांचे मूळ आहे' असे तो सांगून गेला. पण त्यावरून तुम्हा मानवांनी काहीही बोध घेतलेला दिसत नाही, हेच आता माझ्या लक्षात येत आहे. अरे मूर्खा, तुझ्या सर्व दुःखांचे मूळ हे सर्व मित्रांना एकाच वेळेला खुश करण्याच्या अपेक्षेत, त्या इच्छेत दडलेले आहे. तुला यावर उपाय म्हणून एक व्रत सांगते ते मनोभावे ऐक. पण त्याआधी 'उतणार नाहीस, मातणार नाहीस, घेतला वसा टाकणार नाहीस!' असे वचन स्वतःलाच दे." देवी पुढे सांगू लागल्या, "तुझ्या सर्व दुःखांवरचा उपाय ती इच्छा सोडून देण्यात आहे. एकाच वेळी सगळ्यांना एकत्र आणण्याचा प्रयत्न सोडून देऊन, निर्भयपणे मित्रांच्या रोषाला सामोरा जा! म्हणजे जर तुझे तीन मित्र दुःखी झाले, तरी कमीत कमी एक खूप होईल पण त्याचबरोबर तुलाही खुशी मिळेल. डोळे मिटवून कुठल्यातरी एका आमंत्रणावर हात ठेव. त्या आमंत्रणाला होकार कळव. इतर तिघांना स्पष्टपणे का येऊ शकत नाही हे कळव. अर्थातच ते तिघेही जण तुझ्यावर नाखुश होतील. कदाचित अपशब्दही तुला एकावे लागतील! पण मित्रांचे अपशब्द हे फुलांच्या माऱ्याइतकेच कोमल असतात हे लक्षात ठेवत ते सहन कर! क्षमायाचना कर. त्यावर उपाय म्हणून नंतर कधीतरी त्या मित्रांना मेजवानीचे आयोजन करेन असे वचन दे. ते वचन इमानेइतबारे पाळ. तुला त्या रटाळ कार्यक्रमाच्या बघण्यातून नक्की यामुळे सुटका मिळेल हे मला स्पष्ट दिसत आहे".

व्रत आचरण्यास अवघड होते पण रास्त होते. ब्राह्मण ब्राह्मणी ला समजले की यावाचून दुसरा काहीही पर्याय नाही. शंकर महाराज आणि पार्वती देवींना लावून वंदन करत दोघांनीही या व्रताचा मनोभावे स्वीकार करण्याचे वचन दिले. वर बघतात

तोवर ते दोघेही देव अदृश्य झाल्याचे त्यांना दिसले. मग एकमेकांचे हात हातात घेत, 'उतणार नाही, मातणार नाही, घेतला वसा टाकणार नाही. मित्रांच्या रोषाला घाबरणार नाही. जे रागवतील त्यांना मेजवानी देऊ. त्यांचा रोष दूर करू'. असे एकमेकांना वचन देत ते ब्राह्मण ब्राह्मणी एका आमंत्रणाचा स्वीकार करते झाले आणि ३१ डिसेंबरच्या रटाळ कार्यक्रमाच्या बघण्याच्या शिक्षेतून त्यांनी स्वतःची सुटका करून घेतली.

जसे हे दोघे जण त्या शिक्षेतून सुटले, तसेच तुम्हीही हे व्रत आचरून सुखी व्हाल अशी अपेक्षा करतो. मी तुमचा मित्र आहे आणि तुम्ही मला ३१ डिसेंबरच्या रात्रीच्या पार्टीला बोलवत नाही आहात हे माझ्या चांगलंच लक्षात आहे. आताच तुम्ही 'उतणार नाही, मातणार नाही' हे वचन खुद्द देवाधिदेवांना दिलेलं आहे. तेव्हा या व्रताला अनुसरून, पुढच्या वर्षात तुम्ही मला एक मेजवानी देणे लागता हे मी तर लक्षात ठेवेनच, पण तुम्हीही ठेवा! लवकरच तुमच्या आमंत्रणाची अपेक्षा करतो. तेव्हाच ही पाचा उत्तरांची कहाणी साठा उत्तरी सुफळ संपूर्ण होईल!.

डिसेंबर २०२२

फलश्रुती

परिक्रमा संपत आली तसा एक विचार डोक्यात वारंवार येत होता. या शंभर दिवसाच्या उपक्रमाची फलश्रुती काय? काय मिळवलं आपण यातून? परिक्रमेचा संकल्प करताना हात जोडून प्रार्थना केली होती — “मैया, परिक्रमा सुखरूप पार पडू दे”. मैया ती इच्छा पूर्ण करणार हे आता दिसत होते. अंतर थोडेच राहिले होते - रस्ता ठीकठाक होता. एखादा दिवस इकडे तिकडे यापलीकडे जास्त काही होणार नव्हते. मग केवळ पूर्ण झालेली परिक्रमा एवढेच आमच्या हाती आले होते का?

आम्ही शहरात राहणारे. शेजारच्या दुकानात जायचं तर स्कुटर बाहेर काढणारे. चालण्याचा संबंध हा दिवसात काही व्यायाम केला पाहिजे याच्याशी. सकाळी उठून पाच किलोमीटर चाललो तर मोठे काम झाले असं वाटणार. चार दिवस सलग चालले की पाचव्या दिवशी दांडी. या पार्श्वभूमीवर सलग शंभर दिवस, सरासरी २६-२७ किलोमीटर, तेही पाठीवर ७-८ किलोचा बोजा घेऊन चालणं मोठंच काम होतं. लोकांनी परिक्रमा ७५ दिवसात पूर्ण केल्याचं ऐकलं होतं - तसंच सव्वातीन वर्षांचा संकल्प मनात ठेवून चालणारेही भेटले होते. आमच्या शंभर दिवसात एकदोनदा “आता कंटाळा आला बुवा” असं आम्हालाही झालं होतं. पण जिद्दीने चाललो. तेव्हा कितीही मोठा आणि कधी कंटाळवाणा प्रकल्प असला, तरी जिद्दीने, तो शेवटपर्यंत तडीला नेणे याचा खासच अनुभव आमच्याकडे आला.

या शंभर दिवसात मी आणि मीनल दिवसाचे २४ तास एकत्र होतो. लग्नानंतर हनिमूनला गेलो होतो त्यानंतर प्रथमच एवढा वेळ एकत्र काढला. परिक्रमेदरम्यान आमची मस्त भांडणं झाली. मीनलच्या शब्दात सांगायचं तर - राहून गेलेली सगळी भांडणं आम्ही भांडून घेतली. त्याचबरोबर गप्पाही खूप मारल्या. एक गोष्ट प्रकर्षाने जाणवली. We make a great team! संध्याकाळी मुक्कामावर

गेल्यावर आसन लावायचे असेल; सदाव्रत मिळाले असताना स्वयंपाक करायचा असेल; सकाळी इतर परिक्रमावासी उठायच्या आत अंधोळी, प्रातर्विधी आटोपायची गोष्ट असेल; एखाद्या कालव्याच्या काठावर कपडे धुवून टाकायचे असतील - आम्हाला दोघांना एकमेकांशी -'तू हे कर, मी हे करतो' - असं कधी बोलावं लागलं नाही. आम्हाला exactly माहिती होतं की कोण काय करणार. आमंच understanding जबरदस्त होतं. त्यातूनही कामं उरलीच तर ज्याला जमेल तो उरकून टाकायचा. कामं हाताबाहेर करायची. एकदा काही फालतू कारणावरून झालेल्या भांडणांतर मी तिला म्हटलंही होतं - “आपलं इतकं चांगलं understanding आहे, मग या फालतू गोष्टींवरून आपण का वाद घालतोय?”. परिक्रमेमुळे, ही मला आधीच माहिती असलेली, पण नव्याने जाणवून गेलेली, एक मोलाची गोष्ट.

आम्ही परिक्रमेला चाललो आहोत हे ज्यांना माहिती होतं, त्यांना आमच्याबद्दल फार काळजी होती. कुठे राहतो आहोत, तब्येती ठीक आहेत ना, खायलाप्यायला वेळेवर मिळतंय का - वगैरे. विशेषतः माझ्या मुलाला, श्रेयसला त्याच्या आईची फारच काळजी होती. दिवसात एखादा तरी त्याचा फोन असायचा - कधी केतकी, कधी आशु-सुपर्णा, तर कधी अनिल-दिपाली, अनिता, आई, पपा - यांचे फोन असायचे. बहुधा अर्ध्या मिनिटात ख्याली-खुशाली सांगण्याचं काम माझं आणि मग “अगं, काय तुला सांगू ..” करत वीस मिनिटं बोलायचं काम मीनलचं असायचं. पण चालताना येणारा थकवा घालवण्यासाठी हे फोन हा एक उत्तम उपाय असायचा. फोन चालू असताना आणि संपल्यावर पावलं उत्साहाने पडायची. परिक्रमेत फोन जवळ ठेवू नका - चित्त विचलित होते असे म्हणणारे काही महाभाग भेटले. त्यांना फोन करणारे बहुधा कुणी नसावे, त्यामुळे अश्या संवादांची जादू त्यांना माहित नसावी.

परिक्रमा तुम्हाला बदल हाताळायला शिकवते. बदल हा मुळी परिक्रमेचा स्थायीभाव आहे. प्रत्येक दिवशी काही ना काही वेगळं घडणार. सगळंच अनिश्चित! दोनदा तीनदा परिक्रमा केलेले परिक्रमावासी सुद्धा गावात विचारणारच – “क्या ये रास्ता सही हैं?”. दररोज वेगळं मुक्कामाचं ठिकाण, काय जेवायला मिळेल माहिती नाही; सहपरिक्रमावासी कोण असतील माहिती नाही; आश्रमाचे महंत असे असतील याबद्दलही अनिश्चितता. जरी मागच्या परिक्रमेचा अनुभव असेल, तरी या वेळेला सगळं तसंच असेल, याची खात्री नाही. परिक्रमेने हा एक फार मोलाचा घडा आम्हाला दिला. ‘बदल आणि अनिश्चितता हे हातात हात घालून फिरतात’. या अनिश्चिततेला सामोरं जायचं; काही निर्णय घ्यायचे; त्यातले काही चुकणार हे गृहीत धरायचं; मग परत काही निर्णय. कायम सतर्क रहायचं. जी लोकं म्हणतात – “लाईफमध्ये जरा आता चेंज हवा बुवा”; त्यांनी आठ दिवस परिक्रमा करावी. इतका चेंज मिळेल - की नेहेमीचं चाकोरीबद्ध आयुष्य सुखाचं आहे असं वाटू लागेल.

परिक्रमेमुळे खूप नवीन ओळखी झाल्या. वेगवेगळ्या सामाजिक स्तरांमधले लोक आता ओळखीचे झाले आहेत. प्रत्येकाचे पोटापाण्याचे व्यवसाय वेगवेगळे. सामाजिक, आर्थिक परिस्थितींमध्ये फरक. राजकीय मतं वेगळी - पण सगळे परिक्रमावासी किंवा परिक्रमेशी या ना त्या निमित्ताने जोडलेले. कोणी सेवा देणारे, कोणी बरोबर चालणारे. बऱ्याच जणांनी काही ना काही शिकवलं. कुणाकडून चूल पेटवायला शिकलो. कोणी कोयत्यावर भाज्या चिरायला शिकवून गेलं. कुणाकडून डाळ बाटीची, तर कुणाकडून हरभऱ्याच्या पाल्याची भाजी करायला शिकलो. जवळ “ऐकणारे कान” असतिल आणि “मला येत नाही, मला शिकवा” असं म्हणायची तयारी असेल, तर काय शिकू अन किती शिकू अशी परिस्थिती येते.

सुरुवातीला पचायला कठीण गेलं ते म्हणजे उपकारावर जगणं आणि कुणी हातावर ठेवलेले दहा रुपये हे “इदं न मम” या भावनेने स्वीकारणे. जेव्हा इच्छा असेल तेव्हा ‘दात्याच्या’ भूमिकेत शिरणारे आपण, ‘भिक्षुकाच्या’ भूमिकेत सहजा सहजी

शिरू शकत नाही. तो बदल आमच्यासाठीही कठीणच होता. पण मग मिळालेलं प्रत्येक दान कृतज्ञानपूर्वक स्वीकारायला सुरुवात केली. पुढचे काही दिवस इतरांच्या उपकारावर जगायचं हे ठरवून टाकलं. तरी अधून मधून स्वाभिमान उफाळून येतच असे. प्रत्येक वेळा राग आल्यावर, “आता चिडलास! परत नाही” असं स्वतःलाच शांत करायचे अवघड धडेही अनुभवले!

परिक्रमेचा एक नियम मोठा सुरेख आहे - “परिक्रमा उचलल्यावर मागे फिरायचे नाही - फक्त पुढे जायचे”. वरवर सोपा वाटतो. परिक्रमेत असं बऱ्याच वेळा झालं की एखादा रस्ता सोडला आणि नंतर वाटलं की तो घ्यायला पाहिजे होता, हा कठीण वाटतोय. किंवा थोड्या अंतरावर मागे जो आश्रम सोडला तो मुक्कामासाठी जास्त बरा होता - वगैरे. पण “मागे फिरायचे नाही” या नियमामुळे - “आलीय भोगासी असावे सादर” म्हणत आल्या परिस्थितीला तोंड द्यायला शिकलो. एकदा निर्णय घेतला की मग चर्वितचर्वण नाही. जी परिस्थिती समोर येईल त्याला सामोरं जायचं. घेतल्या निर्णयावर पुनर्विचार नाही. गोंधळ झाला तर, काय चुकलं, हे समजून घ्यायचं. यामुळे एकदोनदा धक्के बसले की पुढचे निर्णय जरा जास्त काळजीपूर्वक घेतले जातात, असा माझा अनुभव आहे.

परिक्रमा संपत आली तशी परतीच्या प्रवासाचे वेध लागले. परिक्रमेला किती दिवस लागणार याचा काहीच अंदाज नसल्याने परतीचे reservation केलेले नव्हते. ओंकारेश्वरला परत कधी पोहोचणार याचा अंदाज आला तेव्हा मग मेहुण्याला फोन केला - त्याच्याकडून सासऱ्यांना, त्यांच्याकडून भावाला, अजून एका मेव्हण्याला अशी बातमी पसरली. दहाएक जणं तत्कालचे बुकिंग सुरु व्हायची वाट बघत होती. त्यादरम्यान काही कारणाने गोरेकाकांशी फोनवर बोलत होतो आणि त्यांना मी हे गमतीने सांगितलं - “काका, आम्ही जसे काही मंगळावर अडकून पडलो आहोत आणि आम्हाला आता तिथून सोडवायचं आहे - अश्या थाटात प्रयत्न चालू आहेत!”. काका म्हणाले - “अरे जरा विचार कर. तुम्ही दोघे किती सुदैवी आहात!

इतकी काळजी करणारे नातेवाईक असायला भाग्य लागतं”. नातेवाईकांच्या बाबतीत मी सुदैवी आहे हे माहिती होतंच. तरीही त्याचं इतकं सुंदर प्रात्यक्षिक मनाला चटका लावून गेलंच! आणि मैयाही किती थोर की हा इतका महत्वाचा धडा आम्हाला नीटच उमजावा म्हणून तिने आमच्याकडून फक्त २८०० किलोमीटर चालवून घेतले!

परिक्रमेत असताना एक गोष्ट फार प्रकर्षाने लक्षात आली ती म्हणजे इथल्या काठावरच्या लोकांच्या मनाची श्रीमंती. अगदी गरीब मध्यमवर्गीय श्रीमंत शेतकरीसुद्धा किंवा इतर अगदी छोटे छोटे व्यवसायिक यांच्या मनाचे मोठेपण बघायला मिळालं ते थक्क करून सोडणारी होतं. विशेषता: आमच्या सारख्या शहरी माणसांसाठी तो एक मोठाच धडा होता. कोणी कोणी काही मागितलं तर - कारे धट्टाकट्टा दिसतोंयस - असा विचार करणारे आम्ही, परिक्रमेमध्ये जेव्हा या सर्वसामान्य माणसांकडून श्रीमंतीचे दर्शन करणारे अनुभव घेऊन गेलो तेव्हा असं वाटलं की हे काहीतरी वेगळं आहे आणि परिक्रमेतून बाकी काही नाही मिळालं तरी हा भाव आमच्यात कणभराने का होईना येवो! मनाच्या श्रीमंतीचं हे दर्शन खूप परिक्रमावासीयांनी वेगवेगळ्या पद्धतीने वर्णन करून ठेवलेले आहे, पण ते स्वतः अनुभवणे हे आमच्यासाठी इतकं भारावून टाकणारं होतं की केवळ त्याची आठवण जरी झाली तरी धन्य धन्य व्हायला होतं. विंदांची कविता आहे देणाऱ्याने देत जावे घेणाऱ्याने घेत जावे घेता घेता कधीतरी देणाऱ्याचे हात घ्यावे - तशी एक देणाऱ्या मनांची सावली आमच्यावर पडो हीच मैया चरणी प्रार्थना

परिक्रमा संपवून निघालो ते असं अनुभवांचं गाठोडं घेऊन. असंख्य नव्या ओळखी बरोबर ठेवत. मनाच्या श्रीमंतीच्या दर्शनाने थक्क होत. मित्र बनलेले सहपरिक्रमावासी आता परत कदाचित भेटणारही नाहीत याची हुरहूर बाळगत. आणि काहीजण आता खरोखरीच भेटणार नाहीत याबद्दल आनंदी होत सुद्धा. थकलेल्या शरीराने पण उडणाऱ्या मनाने. संकल्प पूर्ण झाला या समाधानात.

आप्तस्वकीयांच्या, मुलांच्या भेटीच्या ओढीत. तावून सुलाखून निघालेल्या अनुभवांतून बरंच काही शिकल्याचा आनंदात. "पायी पूर्ण केली" अश्या कोरड्या शिकव्यापलीकडेही काहीतरी आम्हाला नक्कीच मिळालं होतं तर.

-0-0-0-0-

परिक्रमा संपत आली तसे परतीचे वेध लागले. दिवसाला तीस किलोमीटर अंतर आता छोटं वाटू लागलं! शेवटचे दोन आठवडे ३२—३५ किलोमीटर चालत होतो — काही दिवशी तर ४० किलोमीटर सुद्धा चाललो असू. त्यातून शेवटचे काही दिवस खाण्यापिण्याची चंगळ चालू होती. दररोज काही ना काही गोड पानात येत होतं. इतकं चालल्यावर रात्री छान झोप लागणार असं वाटायचं, पण प्रत्यक्षात झोप अस्वस्थ होती. तीनेक तासांची झोप झाली की मग सलग झोप मिळणं कठीण झालं होतं. पण तरीही दुसऱ्या दिवशी परत मोठी चाल चालायला फारशी अडचण येत नव्हती. हे असं का? एकदा कुठे चहाला थांबलो होतो तेव्हा बोलताना विषय निघाला. आमच्याबरोबर त्यावेळेला पुण्याचे निवर्गी पती—पत्नी होते. त्यांचाही अनुभव थोड्या फार फरकाने सारखाच होता. “अतिश्रमानेही झोप लागत नाही.” — ही माझी थेअरी. पण मीनल एकदम बोलून गेली — “परिक्रमावासी म्हणून आपली ओळख आता संपणार! आता परत सामान्य होणार”. परिक्रमावासी म्हणून आपली ओळख संपणार! — किती खरं होतं ते. परिक्रमावासीयांना मिळणारं प्रेम, आदर, आपुलकीची वागणूक — सारं बदलणार.

बरगीच्या दुकानदाराचे शब्द आठवले. “आप इस बेशमे हो इसलिये आपका ये सम्मान. आप कल ये बेश उतारके हमारे सामने आओगे तो आपका आदर तो होगा, लेकिन ये सम्मान नहीं!”. त्यातल्या “ये” शब्दावर जोर देत त्याने ते म्हटले होते. त्याच्या दुकानात बसून जेवत होतो आणि आग्रह करून तो आणखीन एक पोळी वाढत होता.

एकीकडे आम्हाला परिक्रमा पूर्ण करायची उत्सुकता होती; तर दुसरीकडे परिक्रमा संपणार म्हणून हुरहूर होती. कष्टाचंसुद्धा एक रुटीन बनून गेलं होतं. सकाळी लवकर उठून, आन्हिकं उरकून, बॅग खांद्यावर घेत, आश्रमाचा, तुम्हाला आपुलकीने वागवणाऱ्या व्यक्तींचा, निरोप घ्यायचा आणि आज काय नवा अनुभव मैया देणार या कुतुहलाने पाऊल उचलायचे! शंभर दिवसांत ह्याची छानच सवय झाली होती. इतके दिवस मैयाकाठच्या आदरातिथ्याचा उपभोग घेतला; वागण्याच्या शहरी हिशोबांमध्ये न बसणारे प्रेम पाहिलं; आता परिक्रमेचा गणवेश उतरून इतरांना निरपेक्ष मदत करायला सुरुवात करायची आहे!

आम्ही चालत होतो आणि परिक्रमा पूर्ण करण्यासाठी जेवढी पावलं चालायची होती, ती चालून झाली. ज्या पुजा करायच्या त्या झाल्या. ओंकारेश्वरावर जल चढवण्यासाठी त्या बेटाला जोडणाऱ्या पुलावर पाय ठेवला. इतके दिवस कुठलाही मोठा पाण्याचा प्रवाह ओलांडताना ही मैया तर नव्हे ना याची खातरजमा करून घेत होतो. आज मैयाने आमच्याकडून परिक्रमा पूर्ण करून घेतली होती. मनावरचं दडपण गेलं होतं. ताण संपला होता — नकळत डोळ्यात पाणी आणि गळा दाटून आला. गदगदून रडूं आलं. मैयाप्रती कृतज्ञतेचा तो आविष्कार होता. मीनलची अवस्था काही वेगळी नव्हती! मैयाने आम्हाला व्यवस्थित पारखून घेतलं. खुप कष्ट दिले, कठीण परिक्षा घेतली; काही वेळा अगदी हतबल करून सोडलं; पण तितकेच लाड केले; अनुभवविश्व अगदी समृद्ध समृद्ध करून सोडलं!

ऐकलं होतं की तुम्ही परिक्रमा करू शकत नाही, मैया परिक्रमा करून घेते. परिक्रमेला असंच निघता येत नाही, त्यासाठी मैयाचं बोलावणं यावं लागतं. माझ्यातल्या सगळी कर्मकांडं बाजूला ठेवणाऱ्या स्वभावासाठी ती केवळ एक भक्ती व्यक्त करण्याची पद्धत होती. पण जेव्हा मागे वळून पाहतो तेव्हा लक्षात येते की कुठली तरी एक अदृश्य शक्ती आमच्याकडे लक्ष ठेवून होती. याच शक्तीने आम्हाला कधी उपाशी ठेवलं नाही आणि दररात्री आमच्या डोक्यावर छप्पर असेल याची

व्यवस्था केली. आम्ही शुलपाणी डोंगरात जबरदस्त पडलो —पण फक्त खरचटण्यावर सुटलो. कित्येक वेळा चुकीच्या रस्त्यावरून जाण्यापासून आम्हाला लोकांनी थांबवलं आहे. अनोळखी लोकांच्या घरी आमंत्रण आली आहेत. हीनेच आम्हाला कित्येक वेळा ३५—३८ किमी चालवलं. म्हटलं तर पावलं आम्हिच उचलली. पण तरीही कोणी सशक्त, उदार, दयाळू शक्ति, एखाद्या कळसूत्री बाहुल्यांकडून नाच करवून घ्यावा तसं काही खेळ खेळवत होतं आणि त्याला आम्ही योगायोग समजत होतो. किती प्रसंग, कीती अनुभव — हीच मैया. या मैयाने आमची परिक्रमेसाठी निवड का केली? हा विलक्षण सुंदर अनुभव आमच्या आयुष्यात का आला? पण या शक्तीचे आभार कसे मानणार? तितकी बरोबरी तर मी करूच शकत नाही. माझ्यासाठी फक्त एकच गोष्ट योग्य! कृतज्ञतेने नतमस्तक होणे !

कधी कुणाचा फोन येतो. तो कधी बरगीहुन असतो, कधी लालपुर-मालहुन, तर कधी मंडवाडाहुन. एकमेकांच्या ख्यालिखुशालीची देवाणघेवाण होते. “कभि मिलो, फिरसे. हमे सेवाका मौका दो” — आग्रह होतो. फोन संपता संपता परवलीचे आश्वासक शब्द येतात — नर्मदेऽ हर ! नर्मदेऽ हर!

("दोन बुद्धिवाद्यांची नर्मदा परिक्रमा" या पुस्तकातून, साभार.)

© Dinesh Katre

एका हौशी लेखकाच्या छंद म्हणून
लिहिलेल्या लेखांचा हा संग्रह.

मध्यमवर्गीय मराठी आयुष्यात दिसणाऱ्या
नेहेमीच्याच प्रसंगावर लेखकाने त्याच्या
(तिरकस) नजरेतून केलेली टिप्पणी.

कधी गंभीर तर कधी हलकीफुलकी. पण
विचार करायला लावणारी नक्कीच.

ISBN 978-93-5679-087-2

9 789356 790872